

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN
GENİŞLEME SÜRECİNDE ORTA
VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ
İLE TÜRKİYE'NİN EKONOMİK
YÖNDEN KARŞILAŞTIRILMASI**

**Kağan İLHAN
(Yüksek Lisans Tezi)
Eskişehir-1999**

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GENİŞLEME SÜRECİNDE ORTA VE DOĞU
AVRUPA ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE'NİN EKONOMİK YÖNDEN
KARŞILAŞTIRILMASI**

Kağan İLHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Sevgi GEREK

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şubat, 1999

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GENİŞLEME SÜRECİNDE TÜRKİYE İLE ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ'NİN EKONOMİK YÖNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Kağan İLHAN

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Sevgi GEREK

Türkiye 1950'li yılların sonunda siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda Avrupa bütünleşmesine ilgi duymaya başlamıştır. Nitekim Türkiye-Topluluk ilişkilerinde 35 yıllık uzun ve zorlu bir sürecin başlangıcı sayılan ve gelecekte Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğini hedefleyen Ankara Antlaşması 1963 yılında imzalanmıştır. 2000'e iki kala, Ankara Antlaşması'ndaki Gümrük Birliği hariç diğer hedeflerin gerçekleşmediği ve nihai amaçtan git gide uzaklaştığı görülmektedir.

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde, 1989 yılında başlayıp 1990'ların ortalarına kadar devam eden, "Kadife Devrim" olarak nitelendirilen yapısal anlamdaki siyasi ve ekonomik değişim, Türkiye-Topluluk ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Böylece Türkiye, Topluluğun gözünde soğuk savaş dönemindeki önemini ve önceliğini, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne bırakmıştır.

Bu çalışmada, Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde, seçilmiş bazı makroekonomik kriterler çerçevesinde, Türkiye ile Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin ekonomileri birbirinden bağımsız olarak incelenmiştir. Daha sonra üyelik sürecinde, Türkiye ve Aday Ülkelerin ekonomik performanslarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmede siyasi kriterler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

ABSTRACT

The end of the 1950's, Turkey has begun to be interested in European Community with the way of it's economic and political profits. As a matter of fact, Turkey has signed 'the Ankara Pact' in 1963 that will object to be a member of the Community completely in future and will be named as beginning of a long and hard process with in the 35 years for Turkey and Community relationship. Two to 2000, according to Ankara Pact and treatment (except the customs-community), the rest targets have not been seen as truths and it is understood that Turkey is slowly getting far away from the main aim of Turkey.

Middle and East part of the Europe, the economical and political revolution that named as "Velvet Revolution" which has begun at 1989 and continued until the middle of 1990'ies, has given a new dimension to relationship between Turkey and the Community. For the Community, Turkey has left its importance and priority that it had when the cold war was on, and inherited these processes of itself to the Middle and East part of the European countries.

In this work, in the expanding process of European Union, the economies of Turkey, mid. east and East European countries according to same criteria's of selected macroeconomics, have been examined separated and independent from each other and than during the membership process, of these countries the economical performance of Turkey and other candidate countries have been evaluated. In this evaluation, political criteria's are not excluded in this work.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

İmza

- Üye (Tez Danışmanı) : Yrd.Doç.Dr.Sevgi GEREK
Üye : Prof.Dr.Rıdvan KARLUK
Üye : Yrd.Doç.Dr.Kemal BİÇERLİ

Kağan İLHAN'ın "Avrupa Birliği'nin Genişleme Sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Türkiye'nin Ekonomik Yönden Karşılaştırılması" başlıklı tezi 3 Şubat 1999 tarihinde, yukarıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat (Uluslararası İktisat) Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
DEĞERLENDİRME KURULU VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1. Avrupa'da Tarih Boyunca Birlik Bilincinin Oluşması	5
2. Avrupa'da İlk Uluslar Üstü Birlik "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu": Paris Antlaşması.....	8
3. Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun Kuruluşu: Roma Antlaşmaları.....	9
4. Tek Avrupa Senedi ve Avrupa iç Pazarının Oluşması.....	11
5. Avrupa Birliği'nin Doğuşu: Maastricht Antlaşması.....	17
5.1. Maastricht Zirvesi ve Sonuçları	17
5.2. Maastricht Antlaşması ile Getirilen Düzenlemeler ve Genel Prensipier	20
5.2.1. Ekonomik ve Parasal Birlik.....	20
5.2.2. Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası.....	22
5.2.3. Topluluğun Yeni Eylem Alanları	23
5.2.4. Birlik Vatandaşlığı.....	25
5.2.5. Parlamentonun Karar Alma Usullerindeki Değişiklik ve Yeni Yetkilerin Tanınması.....	26

	<u>Sayfa</u>
5. Bugüne Kadar Gerçekleşen Genişlemeler	57
5.1. Maastricht Öncesi Genişlemeler.....	57
5.2. Maastricht Sonrası Genişlemeler.....	60
6. Zirve Sonuç Bildirgeleri Işığında Avrupa Birliği'nin Genişleme Stratejisi.....	62
7. Lüksembourg Zirvesi.....	68
7.1. Aday Ülkeler ile Üyelik Sürecinin Başlatılması.....	68
7.2. Türkiye Açısından Çıkan Sonuç ve Yeni Oluşumun Değerlendirilmesi.....	70
8. Cardiff Zirvesi ve Sonrasındaki Gelişmeler.....	71
8.1. Cardiff Zirvesi ve Sonuçları.....	72
8.2. Avrupa Birliği Komisyonu'nun 4 Kasım 1998 Tarihli Türkiye Raporu ve Değerlendirilmesi	73

BÖLÜM III

GENİŞLEME SÜRECİNDE MAKROEKONOMİK KRİTERLER BAKIMINDAN ADAY ÜLKELER VE TÜRKİYE'NİN KARŞILAŞTIRILMASI

1. Aday Ülkeler'in Makroekonomik Göstergeleri	77
1.1. GSYİH ve Ekonomik Büyüme Hızı.....	77
1.2. Kişi Başına Satın Alma Gücüne Göre GSYİH.....	79
1.3. GSYİH'nin Sektörel Dağılımı.....	81
1.4. Enflasyon Oranı.....	82
1.5. Doğrudan Yabancı Sermaye.....	85
1.6. İşgücü Piyasası.....	87
1.7. Dış Borçlar.....	89
1.8. Dış Ticaret İşlemleri.....	91
1.8.1. Dış Ticaretin Yapısı.....	93

	<u>Sayfa</u>
1.8.2. Dış Ticaretin Ükelere Göre Dağılımı.....	96
2. Türkiye Ekonomisine İlişkin Göstergeler.....	100
2.1. Makroekonomik Göstergeler.....	100
2.2. Dış Ticaret İşlemleri.....	106
3. Aday Ükeler ve Türkiye Arasında Ekonomik Göstergelerin Karşılaştırılması.....	110
3.1. Makroekonomik Göstergeler Açısından Karşılaştırma.....	110
3.2. Dış Ticarete İlişkin Göstergeler Açısından Karşılaştırma.....	116
SONUÇ.....	120
KAYNAKÇA.....	128

TABLULAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo:II.1. Katma Protokol'de Öngörülen Gümrük İndirimleri	34
Tablo:II.2. Katma Protokol'de Öngörülen OGT uyumu	36
Tablo:II.3. İthalatta Liberasyonun Konsolidasyonu.....	38
Tablo:III.1. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin GSYİH Reel Büyüme Oranları ve Cari Fiyatlarla GSYİH'ları	78
Tablo:III.2. Kişi Başına Satın Alma Gücüne Göre GSYİH	80
Tablo:III.3. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde GSYİH'nın Sektörel Dağılımı	81
Tablo:III.4. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde Enflasyon oranları	83
Tablo:III.5. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Akımı	85
Tablo:III.6. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin Kayıtlı İstihdam ve İşsizlik Oranları	87
Tablo:III.7. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde Tarımsal İşgücünün Durumu	89
Tablo:III.8. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin Dış Borç Göstergeleri	90
Tablo:III.9. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde Dış Ticaret İşlemleri	92
Tablo:III.10. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde Tek Rakamlı SITC Sınıflandırmasına Göre Dış Ticaretin Yapısı	95
Tablo:III.11. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin İthalatlarını Gerçekleştirdikleri Ülkeler	97
Tablo:III.12. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin İhracatlarını Gerçekleştirdikleri Ülkeler	98
Tablo:III.13. Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri	101
Tablo:III.14. Türkiye'nin Dış Ticaret İşlemleri	107

KISALTMALAR

AAD	: Avrupa Adalet Divanı
AB	: Avrupa Birliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ALM	: Almanya
AMBS	: Avrupa Merkez Bankası Sistemi
AP	: Avrupa Parlamentosu
APE	: Avrupa Para Enstitüsü
ASB	: Avrupa Siyasi Birliği
AST	: Avrupa Savunma Topluluğu
AT	: Avrupa Topluluğu
AVU.	: Avusturya
AYB	: Avrupa Yatırım Bankası
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BLÇ.	: Belçika
ÇEK.	: Çek Cumhuriyeti
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EAEC	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
ECSC	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ECU	: Avrupa Para Birimi
EEC	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EU	: Avrupa Birliği
EUROTOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
FİN.	: Finlandiya
FRA.	: Fransa
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması
GB	: Gümrük Birliği
ĞSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
ĞSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HDTM	: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
HİR.	: Hırvatistan
HOL.	: Hollanda
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
İNG.	: İngiltere

İSV.	: İsviçre
İSVE.	: İsveç
KCTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KDV	: Katma Değer Vergisi
KOBİ	: Küçük ve Orta Boy İşletmeleri
KP	: Katma Protokol
LET.	: Letonya
LİT.	: Litvanya
MAK.	: Makedonya
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
ODAÜ	: Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
OK	: Ortaklık Konseyi
OKK	: Ortaklık Konseyi Kararı
OTP	: Ortak Tarım Politikası
POL.	: Polonya
RUS.	: Rusya
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBF	: Siyasal Bilimler Fakültesi
SITC	: Uluslararası Ticareti Sınıflandırma Standartları
SLK.	: Slovakya
SUARB.	: Suudi Arabistan
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TUR.	: Türkiye
TÜFE	: Tüketici Fiyatları Endeksi
UKR.	: Ukrayna

GİRİŞ

Avrupa'nın bütünleşmesi fikri yeni bir kavram olmayıp, ortaçağa kadar uzanmaktadır. Fakat Avrupa'nın birliği konusundaki düşünceler ve tasarılar tarihsel süreç içinde uygulama imkanı bulamamıştır. İlk olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan OEEC, OECD, Avrupa Konseyi gibi örgütler Avrupa içi işbirliğini artırma ve güçlendirme amacını gütmüşlerdir. Bu girişimler ve örgütler daha çok ülkeler arasında işbirliğini geliştirme düzeyinde kalmıştır.

Avrupa'da çok eskilere dayanan siyasi birlik düşüncesinin hayata geçirilmesinde en önemli adım ise, Fransız Dışişleri Bakanı Shcuman'ın 1950 yılındaki bildirisi ve sonrasında yaptığı girişimlerle ortaya çıkmıştır. Shcuman'ın söz konusu girişiminin arkasında, ekonominin oldukça sınırlı ancak son derece stratejik iki sektöründe başlayacak bir bütünleşmenin, siyasi birlik hedefine doğru geliştirilmesi yatmaktadır. Nitekim Avrupa Kömür Çelik Topluluğu deneyimi ile başlayan Avrupa Bütünleşmesi hareketi, kısa sürede Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasıyla ekonominin geneline, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun kurulmasıyla da nükleer enerji alanına yayılmıştır.

Avrupa pazarının ulusal pazarlar olarak maliyetleri artırıcı şekilde bölünmüş olması, Avrupa Topluluğu'nun geçmişte karşılaştığı en büyük sorundur. Üye ülke pazarlarının tek bir topluluk pazarı haline getirilmesi amacı, Roma Anlaşması'nda belirlenen hedef doğrultusunda 1987 yılında tamamlanmıştır. Avrupa Toplulukları'na üye devletler, ekonomik entegrasyonu en üst noktaya ulaştırdıktan sonra, başta dış politika ve güvenlik politikası olmak üzere, adalet ve içişleri gibi egemenlik alanlarını da bütünleşme kapsamına almak için girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Tek Avrupa Senedi ile kurucu anlaşmalar düzeyinde ilk kez düzenlenen söz konusu alanlar, Maastricht Anlaşması ile bütünleşme kapsamına dahil edilmiştir. Maastricht Anlaşması ayrıca Avrupa'da tek paraya geçilmesi hedefini de belirleyecek siyasi birlik konusunda çok önemli bir adım atmıştır.

1950'li yılların başında Türkiye'nin NATO'ya üye olması, Topluluk açısından bakıldığında, Sovyetler Birliği kaynaklı bir dış tehditte, Türkiye'yi kilit ülke konumuna getirmiştir. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve dış güvenlikte sahip olduğu stratejik önem, Topluluğun taşıdığı siyasi kaygılarla birleştiğinde, Türkiye ile ortaklık ilişkilerinin kurulması açısından uygun bir zemin meydana getirmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan batılılaşma hareketleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile, Türkiye'nin yönünü Avrupa'ya çevirmesinin doğal ve nihai bir uzantısı olarak, Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortak üyelik için başvuruda bulunmuştur. Türkiye'nin 31 Temmuz 1959 tarihinde, ortak üyelik için Avrupa Ekonomik Topluluğu'na başvurusunda Yunanistan'la ilgili siyasi kaygıları da hesaba katmak gerekmektedir.

AET ile Türkiye arasında 12 Eylül 1963'de imzalanan Ankara Antlaşmasının nihai hedefini tam üyelik oluşturmaktadır. Bunun öncesinde ise, Gümrük Birliği, emeğin serbest dolaşımı ve mali yardımlar gerçekleştirebilmesi gereken öncelikli hususlar olarak belirlenmiştir. Avrupa Birliği ile Türkiye arasında sadece sanayi mallarının serbest dolaşımını öngören Gümrük Birliği 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten itibaren de Ankara Antlaşması'nda Son Dönem olarak nitelendirilen süreç işlemeye başlamıştır. Bu dönem Gümrük Birliğine dayanmakta ve aktif tarafların ekonomik politikaları arasındaki koordinasyonu güçlendirilebilmesi gerekli kılınmıştır. Ankara Antlaşması'nda; bu Antlaşma'nın yürürlüğe girmesiyle Son Dönem'e kadar geçen süreç iki döneme ayrılmıştır. Topluluğun mali yardımları ile desteklediği ve Türkiye'nin herhangi bir ödünde bulunmadığı Hazırlık dönemi sadece Türkiye ekonomisinin güçlendirilmesi amacını gütmüştür. Bu dönemin sonrasında başlayan Geçiş Dönemi'nin hukuki temelini ise Katma Protokol oluşturmuştur. Geçiş Dönemi'nde Türkiye, ortaklık ilişkisinin başlangıcından itibaren kendisine tek taraflı tavizler tanımış olan Topluluğa karşı yükümlülük altına girmiştir.

24 Ocak 1980 tarihinden itibaren Türk ekonomisinde gerçekleştirilen yapısal reformlar, uluslararası ekonomiyle bütünleşme çabaları ve Topluluk'la arasındaki ekonomik engellerin azaldığı kanaati, ayrıca siyasi açıdan Yunanistan faktörü, Türkiye'yi Toplulukla olan ilişkilerinde yeni bir karar aşamasına getirmiştir. Nitekim bunun sonucunda Türkiye Avrupa'lı bir devlet olarak 14 Nisan 1987'de Topluluğa tam üyelik için başvuruda bulunmuştur. Türkiye'ye iki buçuk yıl sonra verilen

cevapta;Topluluğun içinde bulunduğu dönem itibariyle gerçekleştirilmesi gereken Tek Pazar hedefinin bulunduğu, ayrıca Türkiye üyelik için ehil bir ülke olmakla beraber, ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan Topluluk üyelerinin gerisinde olduğu ve Türkiye'nin üyeliğinin gelecekte düşünülebileceği kaydedilmiştir.

1989 yılında, soğuk savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türkiye'nin Batı Bloku içindeki stratejik rolünü önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır. Avrupa kıtasında yer alan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Bloku içinde kalan Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri, 1989'da başlayan ve 1990'ların ortalarında sona eren bir süreç içinde, sosyalist rejimlerini tasfiye etmişler ve Batı tipi, serbest piyasa ekonomisine dayalı bir ekonomik sistem ile, liberal demokratik bir siyasal sistemi hayata geçirme yönünde önemli adımlar atmışlardır. Topluluk kendi kıtasında gerçekleşen çok önemli dönüşüm hareketini ilk günden itibaren çok yakından izlemiştir. Söz konusu bu gelişmeler sonucu Avrupa Kıtası'ndaki bu ideolojik ve ekonomik bölünmüşlüğü ortadan kaldırmak için Avrupa Topluluğu, Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi olarak nitelendirilen bu ülkelere karşı siyasi, sosyal, ekonomik ve mali alanlarda gerekli yardımlarda bulunmak için her türlü girişimi başlatmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere soğuk savaşın bitiminde dengeler Türkiye aleyhine gelişmiş, soğuk savaş döneminde Topluluk siyasetinde ön planda tutulan Türkiye, soğuk savaş sonrasında önceliğini Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne bırakmıştır.

Çalışmanın amacı; Avrupa Birliği'nin 35 yıllık ortağı olan ve soğuk savaş döneminde jeopolitik ve stratejik önemi nedeniyle Avrupa siyasetinde merkezi bir rol oynayan Türkiye'nin, 1989 yılında gerçekleştirilen "Kadife Devrim"den sonra, Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde niçin ikinci plana itildiği sorusunu seçilmiş bazı makroekonomik kriterler çerçevesinde cevaplandırmak, olarak belirlenmiştir. Çalışmada, Türkiye ile Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin tam üyelik sürecinde karşılaştırılmalarında, sadece ekonomik boyuta yer verilmiş, siyasi ve sosyal boyut çalışmaların kapsamı dışında tutulmuştur.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. "Avrupa Birliği'nin Tarihsel Gelişimi" başlığını taşıyan birinci bölümde, genel olarak tarihi süreç içinde Avrupa'da bütünleşme kavramının doğuşu, düşünsel yöndeki bu çalışmaları uygulamaya dönüştürülmesi ve 20'nci yüzyılın sonunda hangi aşamaya geldiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. 9 Mayıs 1950'de zamanın Fransız Dışişleri Bakanı Schuman'ın deklarasyonu ile başlayan ve

başlangıçta kömür ve çelik gibi iki stratejik sektörü kapsayan Avrupa bütünleşmesi hareketinin, aradan geçen 40 yıl gibi bir sürede, siyasi birlik kavramı içinde son aşama sayılabilecek tek paraya geçişe kadar olan süreci verilmeye çalışılmıştır.

“Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Avrupa Birliği’nin Genişleme Süreci” başlığını taşıyan ikinci bölümde, AET’nin kuruluşundan günümüze kadar Türkiye-Topluluk ilişkileri ve 1989 “Kadife Devrim” sonrası Topluluğun izlemiş olduğu genişleme stratejisi ele alınmıştır. İlk olarak Ankara Antlaşması’ndaki “ortak üyelik” statüsü ile başlayan Türkiye-AET ilişkileri, bu Antlaşma’nın kapsamında yer alan Hazırlık Dönemi, Geçiş Dönemi ve Son Dönem olarak incelenmiştir. Bu arada Türkiye’nin 14 Nisan 1987’de bir Avrupalı devlet olarak yapmış olduğu tam üyelik başvurusu ve 1 Ocak 1996’dan itibaren başlayan Gümrük Birliği süreci ayrı başlıklar olarak verilmiştir. Öte yandan Doğu Bloku’nun yıkılması sonrasında Avrupa Birliği’nin izlemiş olduğu genişleme stratejisi ve Türkiye’nin rolü, Lüksembourg Zirvesi ve Cardiff Zirvesi başlıkları altında incelenmiştir. Bu bölümde son olarak da, 4 Kasım 1998’de Avrupa Birliği komisyonu tarafından yayınlanan Rapor’un Türkiye için yeni bir açılım olup olmadığı üzerinde durulmuştur.

“Genişleme Sürecinde Makroekonomik Kriterler Bakımından Aday Ülkeler ve Türkiye’nin Karşılaştırılması” başlığını taşıyan son bölümde ise, çalışmanın temel problematiğine cevap verilmeye çalışılmıştır. İlk olarak, Aday Ülkeler’in seçilmiş bazı makroekonomik değişkenleri ve ticari göstergeleri verilmiş, daha sonra aynı değişkenler kullanılarak Türkiye’nin ekonomik ve ticari analizi yapılmıştır. Son olarak da, Türkiye’nin ve Aday Ülkeler’in makroekonomik ve ticari göstergeler ışığında karşılaştırılması yapılmıştır.

BÖLÜM I

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1. Avrupa'da Tarih Boyunca Birlik Bilincinin Oluşması

Avrupa'nın bütünleşmesi kavramının kökleri ve bu kavram üzerinde ki düşünsel çalışmalar, ortaçağa kadar uzanmaktadır. Tarih boyunca birleşik Avrupa kavramı üzerinde birçok düşünür, yazar, bilim ve siyaset adamı çalışmalar yapmış, birbiri ile savaştan ulusları, siyasi alanda bir araya getirecek ve Avrupa kıtasında kalıcı barışı sağlayacak değişik birçok model geliştirmişlerdir.¹

Ortaçağdan bu yana Avrupa'da birlik amacına yönelik değişik alanlarda çalışmalar yapan düşünürlerin ve devlet adamlarının arasında Pierre Dubais, Dante, Emeric Cruce, J.J.Rousseou, Immanuel Kant, Victor Hugo, Saint Simon, Napolyon, Friedrich List, Anatole Leray Beaulielis sayılabilir.

Bu düşünürlerden ilki 1255 yılında doğduğu sanılan Pierre Dubais'tir. Dubais, 1305 yılında yayınladığı "De reduperatione sanctae terrae" isimli eserinde, Avrupa'lı prenslerin birleşerek bir federasyon kurmalarını teklif etmiştir. Federasyon içinde meydana gelen uyuşmazlıklar, kurulması öngörülen bir "Millet Meclisi" tarafından çözümlenecek, eğer Meclis bir hal yolu bulamazsa, uyuşmazlığın çözümü, dokuz yargıçtan oluşan bir divana havale edilecektir. Divan'ın kararı da nihai sayılmayacak, papaya müracaat mümkün olabilecektir.² Yine ortaçağda Dante, yayınlamış olduğu "De Monarchia" adlı eserde, Avrupa'da halkların ve geleneklerin farklılığına saygı gösterecek uluslar üstü bir gücün varlığına olan ihtiyaçtan söz eder. Cruce, 1623 yılında yayınladığı fonksiyonalist yaklaşımın ilk izlerini taşıyan çoğunluk yöntemiyle kararların alındığı "devletler birliği" kavramını ortaya atmış, ayrıca dünyada barışın sağlanması

¹ Haluk Günuğur, "Avrupa Birliği Bütünleşmesinin Tarihi Gelişimi (Dünü, Bugünü, Yarını)", TC Merkez Bankası Avrupa Birliği El Kitabı (Ankara: TC MB Yayınevi, 1995), s.13.

² M.Gönlübol, Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma (Ankara: AÜ SBF Yayınları, 1975), s.27.

için uluslararası ticaretin geliştirilmesini teklif etmiştir. Ticaretin geliştirilmesi konusundaki fikirleri zamanının çok ötesindedir. Uluslar arası ticaretin teşviki için ithalat ve ihracat gümrüklerinin azaltılmasını ileri sürmüştür. Yine 18.yüzyılda Avrupa'nın bütünleşmesi özünde, J.J.Rousseau'nun önerdiği, Avrupa'nın birleştirilmesi için federal çözümde; kurulan birliğin, üye ülkelerin işlerine de müdahale hakkına sahip olması öngörülmüştür.³

Avrupa'da birlik düşüncesi, Ortaçağdan 1789 Fransız İhtilaline kadar geçen süre içinde, Avrupa'da oluşmaya başlayan ulus-devlet kavramının etkisi altında gelişmiş, bu ise bütünleşme kavramına farklı bir nitelik kazandırmıştır. Bu fikri ileri sürenlere göre; Avrupa "büyük bir aile" olarak kabul edilmiş, ülkelerin kişisel çıkarları harmonize edilerek ortak çıkarların birbirine bağlanması ve bu bağlantıyı sağlayacak kurumların oluşturulması öngörülmüştür. Ancak 1789 Fransız İhtilali'nden sonra güç kazanan milliyetçilik akımları, egemenliğin devri konusunda son derece hassas davranmışlardır.⁴

Avrupa'nın bütünleşmesi amacıyla, düşünsel yöndeki çalışmalar 19ncu yüzyılda uygulamaya dönüştürülmüş ve bu alandaki ilk önemli uygulama Alman Gümrük Birliği (Zollverein) olmuştur. Bu oluşum içerisinde on sekiz devlet yer almıştır. Zollverein'in fikir babası Friedrich List'in Avrupa'nın bütünleşmesi yönündeki hayalleri gerçekleşmemiş, Alman devlet ve prenslikleri arasında kurulan milliyetçi karakterli bir ekonomik birlik hareketi olarak tarihteki yerini almıştır.⁵

Bütün insanlık 1914 yılında, Avrupa'daki siyasal, ekonomik ve dinsel çıkar çatışmalarının sonucunda, Birinci Dünya Savaşı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu savaştan sonra ABD Başkanı Wilson tarafından ortaya atılan Milletler Cemiyeti fikri ve ABD'nin de çeşitli sebeplerle bu oluşumun dışında kalması, Avrupalılar tarafından hayata geçirilen Cemiyet'i İngiltere ve Fransa'nın liderliğinde bir Avrupa Birliği'ne dönüştürmüştür.⁶

Egemenlik bu kuruluşun temel ilkesi olmuş, örgüt bu sebeple üye devletleri bağlayacak uluslar üstü bir yetkiyle donatılamamış ve bunun sonucunda da üyeleri bağlayıcı kararlar alınamamıştır. Bu yüzden 1918-1939 yılları arasında kalıcı bir barış sağlanamamış ve nihayetinde, 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı çıkmıştır. Savaş devam

³ Veysel Bozkurt, Avrupa Birliği ve Türkiye (İstanbul: Alfa Yayınları, 1997), s.46.

⁴ Aynı, s.48.

⁵ Aynı, s.49.

⁶ Ana Britannica (Onbeşinci baskı, İstanbul: 1994), cilt 23, s.2.

ederken, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un sürgündeki liderlerinin bir araya gelerek oluşturdukları BENELUX, Avrupa'da bir birlik yaratma düşüncesinin uygulamaya geçirilmiş modern anlamda ilk örneği sayılabilir. Bu ülkeler kendi aralarında 21 Ekim 1943'de Para Birliği, 5 Eylül 1944'de Gümrük Birliği, 9 Mayıs 1947'de ise Ortak Tarım Politikası Antlaşmalarını imzalamışlardır.⁷ Yine Avrupa'nın bütünleşmesi düşüncesinden hareketle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Churchill, kıtada kalıcı bir barışı sağlamak amacıyla "Avrupa Birleşik Devletleri"nden söz etmiştir. Savaş sonrasında Avrupa'da kalıcı bütünleşmenin sağlanması konusunda en önemli girişim Fransa Planlama Teşkilatı'nın Başkanı Jean Monnet'ten gelmiştir. Monnet'e göre; Avrupa'da barışın sürekli tesis edilebilmesinin birinci şartı, Almanya'nın askeri açıdan büyümesini önlemek ve Avrupa içerisinde asimile etmektir. Bunun için de en önemli savaş malzemesi olan, kömür ve çeliğin tek bir elde toplanarak üretim konusundaki egemenlik haklarının bir kısmının ortak bir otoriteye devredilmesidir.⁸

Aynı tarihlerde, özellikle Doğu ve Orta Avrupa kıtasında önemli siyasal gelişmeler olmakta, Avrupa'yı Nazi işgalinden kurtarmak amacıyla Çekoslovakya, Romanya ve Bulgaristan'a giren Sovyet orduları bu ülkelerden çıkmamaktadır. Sovyetler Birliği'nin bu yayılcı emelleri ise Avrupa'yı rahatsız etmekte, doğudan algıladığı bu tehdide karşı, örgütlenmek ve her şeyden önce siyasal güvenliğini sağlamak istemektedir.⁹ Bütünleşme yolunda önemli bir sebep de; Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrası, önceleri OEEC (Organization For European Economic Cooperation)(Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü) olarak kurulan, daha sonra adı OECD (The Organization For Economic Cooperation and Development)(Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) olarak değiştirilen ekonomik amaçlı bir örgüt kurulmasıdır.¹⁰ ABD bu örgüt aracılığı ile savaş sonrası yıkılan Avrupa'ya Marshall planı çerçevesinde maddi yardımda bulunmaktadır. OEEC ise Marshall yardımlarının ülkeler arasında dengeli bir şekilde dağıtılmasına aracılık etmektedir.¹¹ Ne var ki Avrupa başlangıçta olumlu karşıladığı ABD yardımlarını, daha sonraki yıllarda kuşku ile karşılamış, bunun sebebi ise; Avrupa ekonomisinin ABD'ye bağımlı hale geleceğinden çekinmiştir. Sonuç olarak

⁷ S.Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar (Üçüncü baskı, İstanbul: Tütünbank Yayınları, 1996), s.34.

⁸ S.Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye (Üçüncü baskı, Ankara: Beta A.Ş., 1995), s.5.

⁹ Günuğur, 1995, a.g.e., s.13-14.

¹⁰ Karluk, Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar, 1996, a.g.e., s.18-22.

¹¹ P.Gerbet, "The Origins: Early Attempts and The Emergence of The Six (1945-52)." The Dynamics of European Union (London: Edited by Pryce R, 1987), s.36.

Avrupa bütünleşmesinin temelinde yatan üç ana nedeni özetleyecek olursak, bunlardan ilki, geleneksel Alman-Fransız gerginliği, ikincisi doğudan yani Sovyetler Birliği'nden algılanan siyasal tehdit, üçüncüsü de ABD'den algılanan ekonomik tehdit olarak değerlendirilebilir.¹² Böylece oluşumu daha sonraki başlıkta incelenecek olan AKÇT'nun düşünsel temelleri atılmıştır.

2. Avrupa'da İlk Uluslarüstü Birlik "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu": Paris Antlaşması

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, Avrupa'da oluşan ekonomik ve siyasal konjonktürde, özellikle Fransa, hızla gelişen Alman ağır sanayi ve yeni teknolojilerle kurulan çelik sanayi karşısında, kendi sanayiinde yenileştirme çalışmalarını aynı hızda uygulayamıyordu. Alman sanayiinin bu hızlı gelişimi Fransa'da olduğu gibi diğer Avrupa ülkelerinde de kuşku ile karşılanıyordu. Böyle bir ortamda Fransız Dışişleri Bakanı Schuman 9 Mayıs 1950'de, ünlü deklarasyonunu yaptı. Bu deklarasyona göre; Ruhr Bölgesi'nde bulunan zengin kömür ve çelik rezervlerini İkinci Dünya Savaşı'ndaki düşmanı Almanya ile birlikte işleteceklerini, bunun içinde "uluslar üstü" nitelikte bir örgüt kurulacağını ve isteyen tüm "demokratik" Avrupa devletlerinin bu örgüte üye olabileceklerini Avrupa kamuoyuna ilan ediyordu.¹³ Bu planı Almanya'nın kabulünden sonra İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksembourg'da AKÇT'ye katılma konusunda olumlu cevap vermişlerdir. Böylece yukarıda adı geçen altı ülke arasında kömür-çelik ürünlerinde, bir ortak Pazar yaratmaya yönelik görüşmeler 20 Haziran 1950 tarihinde başlatılmıştır. Yapılan müzakereler sonucunda, 18 Nisan 1951 tarihinde Paris'te Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (The European Coal and Steel Community : ECSC) kuran Paris Antlaşması taraflarca imzalanmıştır. Antlaşma 50 yıl geçerlidir. Üzerinde anlaşılan metinler ise tarafların yasama organlarınınca onaylanarak, 25 Eylül 1952 tarihinde AKÇT doğmuştur.¹⁴

¹² Günüşur, 1995, a.g.e., s.14.

¹³ İlhan Tekeli-Selim İlkin, Türkiye ve Avrupa Topluluğu I: Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993), s.42.

¹⁴ Haluk Günüşur, "Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Dünü Bugünü Yarını", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 2, sayı 1-2, Ankara, (1986), s.146.

Avrupa'da işbirliğinin ötesinde, şu ana kadar en sıkı ilişkilerle donatılmış birlik olan AKÇT'nun amaçları taraflarca şu şekilde belirlenmiştir.¹⁵:

- Üye ülke ekonomilerinin gelişmesine katkıda bulunmak,
- Tam istihdamı gerçekleştirerek işsizliği önlemek,
- Hayat seviyesinin yükseltilmesini sağlamak,
- Sektörde tekelleşmenin önlenerek, yatırımları hızlandırmak,
- İşçilerin konut edinmelerine yardımcı olmaktır.

AKÇT kurulduğunda beş organa sahipti. Bunlar; Yüksek Otorite, Bakanlar Konseyi, Danışma Komitesi, Ortak Meclis ve Adalet Divanı idi. Daha sonra 8 Nisan 1965 tarihinde imzalanan Birleştirme Antlaşması ile üç Avrupa Topluluğunun yönetici organları tek bir organ haline getirilmiştir. Günümüzde AKÇT'nun sadece Danışma Komitesi bulunmaktadır. Ayrıca diğer iki topluluktan ayrı bir işletme bütçesi de mevcuttur.¹⁶

3. Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun

Kuruluşu: Roma Antlaşması

Avrupa'da, AKÇT'den sonra 25 Mayıs 1952 tarihinde "Altılar" tarafından imzalanan Avrupa Savunma Topluluğu (AST) ve 10 Mart 1953 tarihinde kabul edilen Avrupa Siyasi Birliği (ASB), askeri ve siyasi alanda Avrupa'da bütünleşme yolunda başarısızlıkla sonuçlanmış iki girişimdir. Yaşanan bu başarısızlıklar sonucunda oluşan düşünce, geleceğe dönük olarak alt yapı olan "ekonomiyi" entegre etmeden, üst yapı olan "siyasi" ve onun uzantısı olan "askeri" entegrasyon girişimlerinin başarısız olacağıdır. AKÇT ile başlatılan bütünleşme çabalarının, çok geniş bir alanda (savunma, güvenlik, siyaset, ekonomi) başarısızlığa uğramasıyla sona ermesini istemeyen Altılar'ın devlet adamları, yeni bir bütünleşme girişimine yönelmişlerdir. Böylece AKÇT modeli bir başlangıç olarak alınmıştır. "Örgüte üye devletler bu modeli bir bütünleşme mutfağı olarak kabul etmişlerdir. Evet, bu mutfakta yemek iyi pişiyordu,

¹⁵ Bozkurt, a.g.e., s.68.

¹⁶ S.Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye (Dördüncü baskı, İstanbul: İMKB Yayınları, 1996), s.4.

ancak menüde sadece iki yemek vardı; kömür ve çelik... Artık menüyü zenginleştirmenin ve çok yemekli bir menü hazırlamanın zamanı gelmişti...”¹⁷

AKÇT’na üye ülkelerin Dışişleri Bakanları 1-2 Haziran 1955 tarihlerinde İtalya’nın Messina kentinde yaptıkları toplantıda, bir Komite oluşturarak başkanlığına Belçika Dışişleri Bakanı Henri Spaak’ı getirmişlerdir. Komite, öncelikle Batı Avrupa’da ekonomik entegrasyonu gerçekleştirecek yeni bir topluluğun kurulması konusundaki çalışmalarını bir yıl içinde tamamlamıştır. Hazırlanan Raporda iki yeni topluluk daha kurulması öneriliyordu. Bunlar Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu’dur. AKÇT’u Dışişleri Bakanları 29-30 Mayıs 1955 tarihlerinde Venedik’te toplanarak, Spaak Komitesi’nin hazırlamış olduğu raporu yapılan müzakereler sonucu kabul etmişlerdir. Antlaşma metinleri üzerinde ayrıntılı görüşmelerden sonra Roma Antlaşmaları 25 Mart 1957’de taraflar tarafından imzalanmıştır. Böylece Avrupa Ekonomik Topluluğu (The European Economic Community : EEC) ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (The European Atomic Energy Community : EAEC veya EUROTOM) kurularak Antlaşmalar 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁸ AET Antlaşması’nın süresi sonsuzdur ve daha önceki iki antlaşmayı yani AKÇT ve BENELÜKS’ü ortadan kaldırmamıştır.

AET’nun kurulmasından sonra İngiltere bütün Avrupa’yı kapsayacak bir serbest ticaret bölgesinin yaratılmasını, buna AET’nun tek birim, diğer ülkelerin de kendi başlarına katılmalarını Topluluğa önermiştir. Fakat bu teklif, Fransa tarafından reddedilmiştir. Çünkü Fransa Avrupa’da sıkı bir işbirliğine yönelik bir birlik istemekteydi. Bütün bu gelişmeler üzerine İngiltere, AET’na rakip olacak bir kuruluşa girmeyen Avrupalı ülkeler ile Avrupa Serbest Ticaret Bölgesini¹⁹ kurmuştur.²⁰

Antlaşma’ya göre, temelde ortak pazarda²¹ serbest piyasa ekonomisinin egemen olması öngörülmüştür. Topluluk organları da serbest piyasa ekonomisinin işleyişini sağlayacak yetkilerle donatılmıştır. Ortak Pazar’ı oluşturan gümrük birliği²², serbest

¹⁷ Günüğür, 1995, a.g.e., s.15.

¹⁸ Haluk Günüğür, ”Avrupa’nın Kurulması Yolundaki Girişimler”. İktisat Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Haftalık Ekonomi Gazetesi, (24-31 Mart 1990), s.7.

¹⁹ Üyeler arasındaki ticareti kısıtlayan veya engelleyen tarife ve kota gibi sınırlamaların ortadan kaldırıldığı ve üye ülkelerin birlik dışında kalanlara karşı ortak bir tarife uygulama yükümlülüğü altında bulunmadıkları ekonomik birleşme türüdür.

²⁰ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.47.

²¹ Gümrük birliğinin doğal sonucu olarak birliğe üye ülkeler arasındaki emek, sermaye ve müteşebbis gibi üretim faktörlerinin birlik içinde serbestçe hareket edebilmeleri sağlanmış ise, gümrük birliği için gerekli şartların varlığının devam etmesi durumunda, üye ülkeler arasında ortak pazar oluşmuş demektir.

²² Serbest ticaret bölgesindeki şartlara ek olarak birliğe üye ülkelerin serbest dış ticaret politikasını izleme imkanları sınırlandırılmış olduğundan, gümrük birliği serbest ticaret bölgesine göre daha ileri bir ekonomik birleşme derecesindedir.

dolaşım, serbest rekabet, Topluluk ticaret politikası ve Topluluk tarım politikası günden güne değişmeyecek, üzerinde anlaşılmış genel kurallar olarak düzenlenmiştir. Bunlardan sadece tarımsal politikanın günlük olarak saptanan değişken bir özelliği mevcuttur.

Topluluğun kurumsal yapısı incelendiğinde, ulusların egemenlik haklarını zedelemeyecek şekilde, organların uluslar üstü yetkilerle donatıldığı görülmektedir. Komisyon, Topluluğun yürütme organıdır ve Topluluk çıkarlarını korumakla görevlidir. Burada kararlar, üye ülkelerden bağımsız ve oy çokluğu ile alınacaktır. Konsey ise üye devletleri temsil eden birer bakanın katılımıyla oluşturulmaktadır. Hangi bakanların katılacağı ise ele alınacak konulara göre değişmektedir. Esas karar organı Konsey olmasına karşın, birkaç özel durum dışında ancak Komisyon'un önerisi üzerine karar verebilmektedir. Avrupa Parlamentosu ise çok güçsüz olarak kurulmuştur.²³ Üyeleri doğrudan seçimle gelmemekte, Komisyon üyelerinin atanması durumunda da etkisi bulunmamaktadır. Komisyon ve Konsey kararları üzerinde tavsiye kararı bulunmakla beraber, Topluluk bütçesi üzerinde sınırlı derecede denetim yetkisine sahiptir. Adalet Divanı'nın görevi ise, Antlaşmaların uygulanmasında hukukun üstünlüğünü koruyacaktır. Üye devletlerin birlikte seçtiği 7 yargıçtan oluşmaktadır.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun amaçları Roma Antlaşması'nın 2nci maddesinde şu şekilde belirlenmiştir."Topluluğun görevi, bir ortak pazarın kurulması ve üye devletlerin ekonomi politikalarının zamanla yaklaştırılması yoluyla, Topluluğun tümü içinde ekonomik etkinliklerin uyumlu olarak gelişmesini, sürekli ve dengeli yayılmasını, istikrarın artmasını, hayat seviyesinin hızla yükseltilmesini ve birleştirdiği devletler arasında daha sıkı bir işbirliğini gerçekleştirmektir."²⁴

AET ile birlikte, 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren EUROTOM Antlaşması'nın amaçları ise; Topluluk, atom enerjisinin, sanayi ve enerji üretiminde barışçı amaçlar için kullanılmasını hedeflemiştir. Üye devletler o tarihlerde enerji ihtiyaçlarını atom enerjisi ile gidermeyi düşünmüşlerdir.

4. Tek Avrupa Senedi Ve Avrupa İç Pazarının Oluşması

Avrupa Topluluğu'nun geçmişte karşılaştığı en büyük sorun, Avrupa pazarının ulusal pazarlar olarak maliyetleri artırıcı bir şekilde bölünmüş olmasıdır. Tek bir pazarın yaratılması amacı, Roma Antlaşması'nın 2nci maddesinde de dile getirilmiş olup

²³ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.45-46.

²⁴ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.59.

bütünleşme yolunda ulaşılması gereken birinci derecede bir hedefdir. 6 Ocak 1985 tarihinde Komisyon Başkanlığı'na Fransa eski Maliye Bakanlarından Jacques Delors'un atanmasıyla, Komisyon özellikle 3-4 Aralık 1984 Dublin Zirvesi'nde ele alınan "iç pazarın" tamamlanması ve teknik engeller dahil tüm ileri adımların atılması yönündeki kararından hareketle, alınması gereken tedbirler ve önerilerini 29 Haziran 1985 tarihinde Milano'da toplanan Bakanlar Konseyi'ne sunmuştur. Beyaz Kitap²⁵ (White Paper) olarak adlandırılan bu raporda, iç pazarın gerçekleştirilmesi için ayrıntılı bir zaman planlaması yapılmış, tek pazara geçişi engelleyen unsurların neler olduğu araştırılıp, birer birer saptanmış ve çözüm yolları belirlenmiş, ayrıca daha önceki dönemde yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı ve bundan sonra daha radikal önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır.²⁶

Üye ülke pazarlarının, tek bir topluluk pazarı olarak bütünleştirilmesi şeklinde tanımlanabilecek, "iç Pazar" hedefinin gerçekleştirilmesine üyeler arasında mal, hizmet, kişi ve sermayenin özgür biçimde dolaşmasını sağlayan tarife dışı engeller, fiziksel, teknik ve mali olmak üzere üç grupta toplanabilir.²⁷

a) Fiziki Engellerin Kaldırılması : Topluluğun, coğrafi sınırlarının üye ülkeler arasında kalan kesimlerindeki, gümrük kapılarında uygulanan fiziki kontrollerden meydana gelmektedir. Topluluk iç sınır kapılarında yapılan fiziki kontroller, üye ülkeye giriş yapmakta olan yabancı uyrukluların denetimi yanında malın kullanım güvenilirliği ve standart denetimi amacına da yöneliktir. Komisyon'a göre, fiziki engel olarak nitelendirilen çeşitli formalitelerin basitleştirilmesi ve serbest dolaşım ilkesinin uygulanması yeterli bir tedbir olarak görülmemektedir. Temel ilke olarak, gereksiz kontrollere yol açan politikaların yürürlükten kaldırılması, hedeflerine ulaşmamış ortak politikaların ise, tam anlamıyla uygulanabilir duruma dönüştürülmesi benimsenmektedir.

b) Mali Engellerin Kaldırılması : İç pazarın oluşumunu geciktiren ve serbest dolaşım ilkesini zedeleyen mali engelleri; dolaylı vergiler olarak nitelendirilen muamele vergisi ve KDV'lerin ülkeler arasındaki çeşitli uygulama farklılıklarından kaynaklanan güçlükler olarak tanımlanabilir. 1968 yılında gerçekleştirilen Gümrük Birliği iç pazarın

²⁵ İbrahim S.Canbolat, Uluslarüstü Sistem Avrupa Birliği Bir Dönüşümün Analizi (İkinci Basım, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1998), s.94-96.

²⁶ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.101-102.

²⁷ Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Topluluğu ve Türkiye (Ankara: 1991), s.84-85.

tamamlanması için yeterli olmamıştır. Fiziki ve teknik engeller nedeniyle aksamış olan serbest dolaşım ilkesi, gümrük birliğine rağmen, üye ülkelerin bir çeşit gider vergisi olan muamele vergilerini tahsil etmek amacıyla gösterdikleri hassasiyet ve bu amaçla çıkartılan farklı mevzuatlar, bu ilkenin zedelenmesinde rol oynamışlardır. Komisyon, iç pazarın tamamlanması gayretleri kapsamında giderek kaldırılmaya çalışılan sınır kontrollerinin ışığında, vergilendirme farklılıklarından kaynaklanan fiyat sorununun, ticari mal trafiği ve turistik amaçlı kişi trafiği bakımından, ayrı ayrı ele alınması görüşündedir.

c) Teknik Engellerin Kaldırılması : Bu tür engeller, ülkelerin ulusal mevzuatları (Üye ülkelerin sağlık standartları, çalışma, güvenlik, tüketiciyi koruma ve çevre koruması gibi sebeplerle belirlemiş oldukları mevzuatlar) ile iç pazarını korumaya yönelik olarak getirilen tedbirlerden oluşmaktadır. Komisyon'un önerisine göre, "herhangi bir üye ülke vatandaşı veya üretici firması, ürettiği hizmetler ve yapmış olduğu faaliyetler bakımından, bulunduğu ülkenin yasal gereklerini bütünüyle yerine getiriyor ise, bu kişi veya firma, Topluluğa üye diğer ülkelerde de aynı ekonomik faaliyetleri yapabilme ve hizmetleri görebilme hakkına haiz olmalıdır." İlkesinden hareketle serbest dolaşımı zedeleyen teknik engellerin ortadan kaldırılması mümkündür.²⁸

Milano'da, Bakanlar Konseyi'nde gündeme gelen ve Beyaz Kitap olarak adlandırılan bu Rapor'da Avrupa Topluluğu'na üye ülkeler arasında iç sınırlardan tamamen arındırılmış gerçek bir Topluluk iç pazarının 1992 yılına kadar oluşturulması amacıyla, mal, hizmet, kişi ve sermayenin serbest dolaşımı önündeki fiziki, teknik ve mali nitelikteki engellerin kaldırılmasına yönelik 300 civarında direktif hazırlanmıştır. Bu önerilerin her birinin Komisyon tarafından Konsey'e sunulduğu ve Konsey tarafından Kabulü bir takvim ile belirlenmiş, sonuç olarak iç Pazar 1 Ocak 1993 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi fiziki, teknik ve mali engellerin kademe kademe kaldırılması suretiyle, daha ileri büyüme fırsatları, yeni istihdam olanakları, ölçek ekonomileri, yüksek üretkenlik ve karlılık, sağlıklı rekabet, iş ve meslek mobilitesi, stabil fiyat ve tüketici tercihine ulaşılması iç pazar gerçeğinin nihai amacıdır. Bütün bu karmaşık görüntüye karşın aslında mekanizma çok basittir. Bu ekonomik kazanç eyleminin başlangıç noktası, Topluluk içinde tarife dışı engellerin kaldırılmasıdır.

²⁸ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.62-63.

Böylece, Topluluk ekonomisinde arz cephesinde bir şok etkisi yaratacaktır ki, bunun adı Avrupa iç pazarının bütünleşmesidir. Sürekli değişen yeni koşullar ve daha az himayeci bir ortamda sürdürülen ticaret sonucu, oluşan yeni rekabet koşullarında fiyatlar genel düzeyinin aşağılara çekilmesi talebi uyaracak, bu da firmaları daha fazla üretime yöneltecektir ki, sonuçta daha rasyonel bir kaynak dağılımı, hem Avrupa hem de uluslar arası piyasalarda rekabeti körükleyecektir. Zaman içerisinde makroekonomik engellerin kaldırılması suretiyle, Avrupa iç pazarının yaratılması son 20 yılda kronik olarak durgunluk gösteren, sürekli ve sağlıklı büyümeyi yeniden harekete geçirecektir.²⁹ Ekonominin yeniden canlanması ve açık kamu ihaleleri sayesinde kamu kesimi açıkları daha da düşecek, enflasyon ise, birbirine açılan piyasalar sonucu düşen fiyatlara bağlı olarak sakinleşecektir.

1980'li yıllarda bir raporun daha ortaya çıktığı görülmektedir. Londra'da Ekim 1981'de yayınlanan bu rapor, üye ülkeler arası kurulan siyasi işbirliğinin, bütün ülkelerin dış politikalarının odak noktası haline gelmesini kabul etmektedir. Ayrıca yapılan işbirliğinin sadece soyut planda kalmayıp yapacakları işbirliğinin operasyonel alanda da geçerli olması gerektiği hakkında bir karara varılmıştır. Yine aynı toplantıda Avrupa Topluluğu'nun dünya sahnesinde daha etkin bir rol oynaması konusunda da görüş birliğine varılmıştır. Stuttgart'da 1983'de yapılan AT'ü zirvesi sonucunda bir deklarasyon yayınlanmış, bu belgede, o zamana kadar dış politika işbirliği konuları içinde yer almayan güvenlik konularının da "Avrupa Siyasi İşbirliği" olarak adlandırılan faaliyetin içinde ele alınması kararlaştırılmıştır.³⁰

Uzun süreli ve değişik alanlarda yapılan çalışmalar sonucunda, 25-26 Haziran 1984'te yapılan Konsey toplantısında, Topluluğun güçlendirilmesi için çalışmalar yapıp, gereken kurumsal düzenlemeleri getirmek üzere önerilerde bulunacak, hükümet ve devlet başkanlarının özel temsilcilerinden oluşan bir komite kurulması kararlaştırılmıştır. "Ad Hoc"³¹ olarak ifade edilen bu komite hemen kurularak çalışmalarına başlamıştır. Komite'nin çalışmaları sonucunda "Kurumsal" ve "Politik" değişiklikler içeren rapor, 25-26 Haziran 1985 tarihinde Milano'da, "Beyaz Kitap" ile birlikte gündeme gelmiş, ancak raporda üyeler arasında büyük görüş ayrılıklarının giderilmesi için, "Hükümetler Arası Konferans" düzenlenmesi önerisi getirilmiş, yapılan oylama sonucu AT'ü Konseyi 3'e karşı 7 oyla Topluluk organlarının

²⁹ Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, a.g.e., s.81.

³⁰ Mümin Alanat, "Ortak Dış Güvenlik Politikası ve Siyasi Birlik", TC Merkez Bankası Avrupa Birliği El Kitabı (Ankara: TCMB Yayınevi, 1995), s.129-130.

³¹ Kısa süreli ve özel bir konuyu incelemek üzere kurulan komite.

fonksiyonlarının yeniden belirlenmesi, faaliyetlerinin genişletilmesi ile bir iç pazarın kurulması konularında hükümetler arası konferansın toplanmasına karar vermiştir.³²

1985 yılı boyunca devam eden konferanslar sonucunda bir taslak hazırlanmış, 2-3 Aralık 1985'te Lüksembourg'da yapılan zirvede gündeme getirilmiştir. Taslak ana hatlarıyla 27 Ocak 1986'da yapılan toplantıda kabul edilmiş, daha sonra Dışişleri Bakanları toplantısında gözden geçirilerek son şekli verilen rapor, 17 Aralık 1986'da Lüksembourg'da yapılan toplantıda 9 üye ülke tarafından (Almanya, Fransa, İngiltere, İspanya, Hollanda, Belçika, İrlanda, Portekiz, Lüksembourg) imzalanmıştır. Danimarka'da yapılan referandumun olumlu sonuç vermesi üzerine, İtalya ve Yunanistan'da 28 Şubat 1986'da Rapor'u yani "Tek Avrupa Senedi"ni imzalamışlardır. Tek Avrupa Senedi olarak adlandırılan bu Antlaşma daha sonra üye ülke parlamentolarına onaylanmak üzere sunulmuş fakat İrlanda'da bir kişinin mahkemeye başvurması üzerine altı aylık bir gecikme ile 1 Temmuz 1987'de yürürlüğe girmiştir.³³

Tek Avrupa Senedi; Topluluğun temel sözleşmesi olan Roma Antlaşması'nda değişikli yapan ve yeni maddeler ilave eden ilk antlaşmadır. Yeni düzenlemeler başlıca beş alanda gerçekleştirilmiştir. Bunlar ;

- Avrupa Parlamentosu ve Konsey arasında yeni bir işbirliği süreci başlatılmış ve Avrupa Parlamentosu'nun Topluluk mevzuatlarının yaratılmasındaki etkinliği artırılmıştır.

- Avrupa Parlamentosu'nun görev alanı genişletilmiştir. Roma Antlaşması'nın 237nci maddesine göre Topluluğun genişlemesi ve 238nci maddesine göre de, ortaklık antlaşmaları konularında Konsey'in kesin karar almasından önce, Parlamento'nun görüşünün alınması şartı getirilmiştir. Böylece Avrupa Topluluklarının dış politikasının belirlenmesinde parlamentonun fonksiyonu artırılmıştır.

- Yeni ve mevcut ortak konular yeniden düzenlenmiştir. Tek Senet bir iç pazarın 31 Aralık 1992 tarihine kadar oluşturulmasını kabul etmiştir. Roma Antlaşmasına eklenen yeni bölümler, parasal kapasite, sosyal politika, ekonomik ve sosyal birleşme, araştırma ve teknolojik gelişme konularıdır.

- Konsey'de nitelikli çoğunlukla karar alma ilkesi bazı konularda değiştirilmiştir. Ortak gümrük tarifesi, hizmet edimlerinde ve sermaye hareketliliğinde serbestleşme ile, deniz ve hava taşımacılığında ortak politika konularındaki kararlar için gerekli olan

³² Ahmet Çimen, Gümrük Birliği ve AT -Türkiye İlişkileri, (Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1996), s.103-104.

³³ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.68-69.

nitelikli çoğunluk yerine, oybirliği şartı getirilmiştir. Nitelikli çoğunluk yeni getirilen şu konularda aranmaya devam edecektir; İç Pazar, sosyal politika, ekonomik ve sosyal birleşme, araştırma ve teknolojik gelişme ve çevre.

- Dış politika konusunda "Avrupa İşbirliği"nin sağlanması amaçlanmıştır. Topluluk üyelerinin, Avrupa'nın dış politikasının formüle edilmesi ve uygulanmasında, ortaklaşa hareket edilmesi teşvik edilecektir. Bunun için danışma ve enformasyon hükümleri getirilmiştir. Bu konuda ortak amaç ve ilkeler belirlenecektir.

Tek Avrupa Senedi ile Topluluğa getirilen yeni politikalar şu başlıklar altında toplanmaktadır;

- Tek pazarın oluşmasını engelleyen teknik, idari ve mali alandaki tüm engellerin kaldırılarak, mal, hizmet ve sermaye gibi üç temel sektörde serbest dolaşımın sağlanması,

- Araştırma ve teknolojik gelişmenin hızlandırılması,

- İç pazardaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi için, ekonomik ve sosyal uyumsuzlukların giderilmesi,

- İşçilerin sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi,

- Çevrenin korunması,

- Ekonomik ve parasal birliğin sağlanmasıdır.

1988 yılı sonlarına doğru Topluluk bünyesinde yapılan araştırma ve değerlendirmeler sonucunda istenilen hedeflere yaklaşıldığı görülmüştür. Bu araştırmalardan biride İtalyan ekonomist Paola Cecchini başkanlığında kurulan bir ekibe yaptırılmıştır. Bu ekip Toplulukta piyasa bütünleşmesinin yaratacağı etkiler üzerinde incelemeler yapmış ve sonuçlarını bir raporda Komisyon'a sunmuştur. Rapor2a göre iç pazarın oluşturulması orta vadede şu faydaları sağlayacaktır,³⁴

- Topluluğun bütününde 1988 yılı fiyatlarıyla, 170 – 250 milyar ECU'lük bir ekonomik kazancın doğması beklenmektedir. Bu Topluluğun GSMH'nı %5 oranında artıracaktır. 5-6 yıllık orta vadeli bir dönem içinde, ekonomik politikalar doğru olarak yönlendirilebilirse bu oran %7'ye kadar çıkabilecektir.

- 2 milyon kişiye yeni iş sahası açılacaktır. Bu, mevcut istihdamın %2 oranında artması anlamına gelmektedir. Uygun ekonomik politikalar eşliğinde, bu rakamın 5 milyonu bulacağı tahmin edilmektedir.

³⁴ Ahmet Gökdere, Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkiler (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991), s.159

- İç pazarın tamamlanması, bölünmüş bir pazardaki fiyatlara göre ortalama %6 oranında daha düşük tüketici fiyatlarını beraberinde getirecektir.³⁵

Cecchini Raporu'nda, sağlanacak yararların üye ülkeler arasında ne şekilde dağıtılacağı konusunda, bir değerlendirme mevcut değildir. Ancak, Topluluğun tüm üyelerinin, gerçekleştirilecek iç pazardan karlı çıkacakları vurgulanmaktadır. Pazarın oluşumuyla bu ülkelerin üretim biçimleri gelişecek, rasyonelizasyon ve maliyet karları, özellikle yeni katılan üç ülkeye (Yunanistan, İspanya, Portekiz) avantajlar sağlayacaktır. Sonuç olarak, Tek Avrupa Senedi iç pazarın oluşturulmasının yanı sıra, "Avrupa Topluluğu Temel Sosyal Haklar Şartı" çerçevesinde Topluluk içinde, ücretlilerin serbest dolaşım hakkı, istihdam ve ücret, çalışma şartlarının geliştirilmesi, sosyal güvenlik, toplu görüşme, mesleki eğitim, kadın ve erkeklere eşit işlem, işyerinde sağlık ve güvenlik hakları ile emeklilik, sakatlıklar, çocukların korunmaları gibi konularda da yeni düzenlemeler getirmiştir.³⁶

5. Avrupa Birliği'nin Doğuşu: Maastricht Antlaşması

5.1. Maastricht Zirvesi ve Sonuçları

Maastricht Antlaşması olarak bilinen, fakat asıl ismi Avrupa Birliği Antlaşması (Treaty on European Union) olan bu Antlaşma'dan önce, Topluluk iç bütünleşmesinin temellerini ve esaslarını 14-15 Aralık 1990 tarihinde, Roma Zirvesi'nde belirlemiştir. Nihai olarak ise, Avrupa Toplulukları Devlet ve Hükümet Başkan'ları 1991'deki Maastricht Zirvesi'nde iç bütünleşme yolunda son kararı vermişlerdir. Maastricht Zirvesi'nden önce, Roma'da; Avrupa Birliği sürecinin daha da hızlanmasını sağlayacak, özellikle "Ekonomik ve Parasal Birlik" ile "Politik Birlik" alanlarında bütünleşmeyi sağlamak ve altyapıyı oluşturmak amacıyla, "Hükümetler arası konferans" yoluyla Roma Antlaşması'nda değişiklik yapılarak, 1992 yılı sonunda, Tek Pazar hedefine daha bütünleşmiş bir şekilde ulaşılması amaçlanmıştır.³⁷ 1991 yılı boyunca devam eden çalışmalar sonucunda, ortaya çıkan öneriler 9-10 Aralık 1991 tarihinde Maastricht

³⁵ TİSK, Sosyal Yönleriyle AT (Ankara: TİSK Yayınları, 1989), s.132.

³⁶ Aynı, s.134.

³⁷ Ömer Bozkurt, "Maastricht Antlaşması ve Avrupa Bütünleşmesi", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 26, Sayı 1, Ankara, (Mart 1993), s.9-10.

Zirvesi'nde toplanan Konsey'e sunulmuştur. Konferans süresince dikkati çeken bir husus, Almanya'nın izlediği politika olmuştur. Özellikle, AT bütünleşmesi olmaksızın, Avrupa'da gücünü diğer ülkelere kabul ettiremeyeceği endişesiyle, federal yapıda bir bütünleşme yolunda hareket etmiştir. Fransa ise Almanya'yı Topluluk içerisinde asimile etme amacını gütmüştür.³⁸

Maastricht Zirvesi öncesi sürdürülen konferanslar sonucunda son güne kadar çözülemeyen ve bu zirveye bırakılan hususlar şu şekilde özetlenebilir.³⁹

- Parlamentoya tanınan yetkilerin sınırı,
- Sosyal Politika koşullarının iyileştirilmesi ve uyumu,
- Üyeler arasında farklı gelişmişlik düzeyinin giderilmesi,
- Parasal Birliğin aşamaları ve tek para uygulamasının yaratacağı sorunların çözüm yolları,
- Federal devlet kavramı,
- Ortak savunma ve dış politika konularında kurumsallaşma,
- Birliğin aşamaları ve tek para uygulamasının yaratacağı sorunların çözüm yolları.

Maastricht Zirvesi'nde, yukarıda bahsedilen tüm öneriler gündeme alınmış ve bütün engeller aşılarak tasarı üzerinde mutabakata varılmıştır. Antlaşma metni ise 7 Şubat 1992 tarihinde taraflarca imzalanmıştır. Böylece Avrupa Birliği'nin hukuki temelleri atılmıştır. Antlaşma'ya konulan ek bir protokol ile İngiltere'ye, kendi parlamentosunun karar vermesi durumunda "Para Birliği dışında kalması hakkı" tanınmıştır. Danimarka ise kendi anayasası gereği, "Para Birliği"ne katılma kararını referandumla belirleyecektir.⁴⁰

Avrupa Birliği Antlaşması'nın 1 Kasım 1993'de yürürlüğe girmesinden önce, çeşitli engelleri aşması gerekmiştir. Danimarka halkı, 2 Haziran 1992'deki referandumda az bir oy farkıyla Antlaşma'nın aleyhine oy kullanmış, yalnız bu ülke için, özel düzenlemeler biçiminde bazı ödünler verilerek, Mayıs 1993'deki referandumda gerekli çoğunluk sağlanarak onay alınmıştır. Fransa'da da Antlaşma konusunda kamuoyu bölünmüş ve Eylül 1992'de düzenlenen referandumda kıl payı çoğunlukla onay alınabilmiştir. İngiltere'de ise, onay kararı iktidarda bulunan

³⁸ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.77-78.

³⁹ T.C.Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, AT ve Türkiye (İkinci Baskı, Ankara:1993), s.128.

⁴⁰ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, s.77-79.

muhafazakar parti içindeki muhaliflerce, 2 Ağustos 1993'e kadar engellenmiştir. Almanya'da ise, Antlaşma'nın ülkenin anayasal yapısını değiştireceği gerekçesiyle yapılan hukuki bir itiraz Anayasa Mahkemesi'ne kadar götürülmüştür. Antlaşma'nın, usulüne uygun olarak 31 Aralık 1992'den önce onaylandığı öteki üye ülkelerde bile, bir hayli eleştiri dile getirilmiştir. Bu eleştirilerin özünü ise, Avrupa bütünleşmesinin yukarıdan dayatılamayacağı, organik bir biçimde, yani Birlik içinde bir araya gelen halkların iradesine ve inancına dayalı olarak gelişmesi gerektiği gerçeği ortaya çıkmıştır.⁴¹

Maastricht Zirvesi sonucunda Toplulukların genişlemesi yolu da açılmıştır. Bu genişleme süreci iki aşamada planlanmış, birinci aşamada; Avrupa Topluluğu'na üye olma hazırlıkları ilerlemiş ve Topluluğa katılmaları büyük sorunlar yaratmayacak olan ülkeler ile katılma müzakerelerinin süratle başlaması kararlaştırılmıştır. Bu konudaki niyet, 26-27 Haziran 1992 tarihindeki Lizbon Zirvesi sonuç bildirgesinde yer almıştır. Birliğe katılmaya ehil olan ülkeler, Norveç, İsveç, Finlandiya ve Avusturya'dır. Bu ülkeler ile yapılan müzakereler olumlu sonuçlanmış ve üçü AB üyesi olurken, Norveç halkı AB üyeliğini yapılan referandum sonucunda reddetmiştir. İkinci aşamada ise; Avrupa Birliği'nin 1989 sonrasında oluşan "Yeni Dünya Düzeni"nde etkin rol alma çabası sonucu, Doğu Avrupa ülkeleri ile kurulan ekonomik, siyasal ve sosyal ilişkiler sonucunda, Avrupa Birliği'nin koymuş olduğu kriterler baz alınarak gerekli olgunluğa ulaşmış bu ülkeler belirli bir strateji çerçevesinde genişlemeye dahil edilecektir.

Antlaşma, sosyal ve ekonomik kalkınmayı hızlandıran ve güçlendiren üç temel ilke üzerine oturtulmuştur. Bunlar:⁴²

- Rekabet ilkesine dayanan serbest piyasa ekonomisi,
- Kamu maliyesinin sağlıklı şekilde yönetilmesi,
- İkame etme (Subsidiarite) ilkesi. Bu ilke Topluluk müdahalesinin sınırlandırılmasını ve bazı alanlardaki yetki ve sorumlulukların üye ülkelere bırakılmasını kapsamaktadır.

⁴¹ Klaus-Dieter Borchardt, Avrupa Bütünleşmesi, Çeviren: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, (Ankara: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları, 1995), s.14.

⁴² Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.86.

5.2. Maastricht Antlaşması ile Getirilen Düzenlemeler ve Genel Prensipler

5.2.1. Ekonomik ve Parasal Birlik.-Haziran 1988'de Topluluk devlet ya da hükümet başkanları, Tek Pazar'ın tamamlanmasına yönelik programın bir parçası olarak, ekonomik ve parasal birlik doğrultusunda yenilenmiş bir girişim başlatmışlardır. Başkanlığını Jacques Delors'un yaptığı yüksek düzeyli kurul, Nisan 1989'da görevini tamamladığında, ekonomik ve parasal birliği kurabilmek için uyulması gereken kurallar ayrıntıları ile belirlenmiş ve bu hedefe ulaşabilmek için üç aşamalı bir plan oluşturulmuştur⁴³. Daha sonra plan Topluluk liderleri tarafından benimsenerek Haziran 1989'da kabul edilmiş, sonraki eylemler için temel alınmıştır.

Birinci Aşama : Başlangıç tarihi 1 Temmuz 1990 olarak belirlenmiştir. Bu tarihten itibaren üye devletler arasındaki para ve sermaye hareketleri üzerindeki tüm sınırlamalar kaldırılacak, üye devletlerin ekonomik politikalarının daha sıkı koordinasyonu ve ortak denetimi sağlanacak, merkez bankaları arasındaki işbirliği güçlendirilecek ve bağımsızlaştırılacaktır. İkinci aşamaya geçiş tarihi olan 1 Ocak 1994 tarihine kadar her üye ülke yukarıdaki konularda azami gayreti gösterecektir.

İkinci Aşama : Üye ülkeler arasında birleşme çabalarının sürdürüleceği bir geçiş dönemi olarak planlanmıştır. Bu aşamanın ana hedefi, üye devletlerin ekonomik politikaları arasındaki büyük çaplı yakınlaşmayı sağlamaktır. Bu doğrultuda, bir "Avrupa Para Enstitüsü" kurulması ve Parasal Birliğin tamamlanması ile bu kurumun "Avrupa Merkez Bankası"na dönüşerek özerk bir şekilde, Topluluk para politikasını yönlendirmesi öngörülmüştür. Bu aşamanın başlangıcında, merkezi Frankfurt-on-Main'de bulunan Avrupa Para Enstitüsü Avrupa Merkez Bankası'nın öncüsü olarak kurulmuştur.⁴⁴

Üçüncü Aşama : Bu aşamaya geçmeden önce, üye devletler 1996 yılı sonunda tek para birimine katılım için öngörülen çok katı yakınlaştırma ölçütlerini, hangi ülkelerin yerine getirdiğini belirleyeceklerdir. Bu yakınlaşma kriterlerini, çoğunluğun sağlaması durumunda, Avrupa Konseyi parasal birliğin başlatılması gerektiği kararını verecektir. Eğer çoğunluk bu koşulları yerine getiremezse ekonomik ve parasal birliğin başlaması 1 Ocak 1999 tarihine ertelenecek, bu tarihte ise çoğunluk şartı ortadan kalkacaktır. Ancak, İngiltere ve Danimarka için özel düzenlemeler geçerlidir. İngiltere

⁴³ Canbolat, a.g.e., s.232.

⁴⁴ Aynı, s.233.

Birliğe istediği zaman katılacak, Danimarka'da ise bu konuda referandum yapılacaktır.⁴⁵

a) Ekonomik Yakınlaşma Şartları ve Bütçe Disiplini : Avrupa Konseyi'nin aldığı bütün kararlarda parasal birliğe paralel olarak ekonomik tedbirlere de geniş yer verilmiş, parasal birliğin ancak ekonomik tedbirlerle desteklendiği takdirde başarılı olacağı vurgulanmıştır. Bu doğrultuda üçüncü aşamaya geçiş için gerekli ekonomik yakınlaşma şartları şu şekilde belirlenmiştir.⁴⁶

-Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin, 12aylık enflasyon ortalaması, Topluluk içerisinde en düşük enflasyon ortalamasına sahip, üç ülkenin enflasyon oranı ortalamasından en çok 1,5 puan fazla olabilecektir.

-Üye ülkelerin borçlanma politikalarında bir disiplin içerisinde olması gerekmektedir, bu disiplin çerçevesinde devlet borçları GSYİH'nın yüzde 60'ını geçemeyecektir.

-Üye ülkelerin bütçe açıklarını kontrol altında tutmaları ve bütçe açıkları GSYİH'nın yüzde 3'ünden fazla olmayacaktır.

-Yüksek faiz oranlarından kaçınmak amacıyla, herhangi bir ülkede faiz oranı, en düşük faiz oranına sahip üç ülkenin faiz oranından en fazla 2 puan fazla olabilir.

-Topluluğa üye ülkelerin, milli paralarının birbirlerine karşı son iki yılda devalüe edilmemiş olması gerekmektedir.

Yukarıda sayılan kurallara uymayan ülkelere Konsey kararı ile çeşitli para cezaları verilebilmekte, Topluluk mali kaynaklarından yararlanmalarına sınırlamalar getirilmekte, sermaye piyasalarından borçlanmalarına engel olunarak, cezalandırılmaktadır.

b) Avrupa Para Enstitüsü : Parasal Birliğin ikinci aşamasında öngörülen tedbirleri almak ve üçüncü aşamaya geçerken, gereken düzenlemeleri ve hazırlıkları yapmak üzere, bir Avrupa Para Enstitüsü kurulması kararlaştırılmıştır. Enstitünün amacı; üye ülkeler arasında işbirliğini sağlayarak üçüncü aşamada öngörülen hedeflere ulaşmak için gerekli altyapıyı hazırlamaktır. Enstitünün başlıca görevleri şunlardır.⁴⁷

-Üye ülkelerin Merkez Bankaları arasında koordinasyonu sağlamak,

-Fiyat istikrarını gerçekleştirmek üzere tedbir almak,

-Avrupa para birimi olan ECU⁴⁸'nün kullanımına zemin hazırlamak,

-Avrupa Para Sisteminin çalışmasını kontrol altında bulundurmak.

⁴⁵ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.86.

⁴⁶ Aynı, s.87-88.

⁴⁷ T.C.Baş.Haz.ve Dış Tic. Müs., 1993, a.g.e., s.134.

⁴⁸ Maastricht Antlaşması'nın Ekonomik ve Parasal Birlik başlığı altında öngördüğü üçüncü aşama ile, Avrupa Merkez Bankası tarafından basılacak bir para olarak, fiziki varlığa kavuşacaktır.

Avrupa Para Enstitüsü 'nü 1 başkan, 1 başkan yardımcısı ve üye ülkeler Merkez Bankaları Başkanlarından oluşan bir heyet yönetecektir.

c) **Avrupa Merkez Bankaları Sistemi ve Avrupa Merkez Bankası** : Parasal ve Ekonomik Birliğin sürdürülebilmesinde para politikasının ve onu kontrol eden kurumun önemli bir rolü vardır. Avrupa Merkez Bankası sistemi, Birliğin para politikasını yürütmek ve yönlendirmek üzere, Parasal Birliğin üçüncü aşamasında kurulması öngörülmüştür. AMBS, Birliğin para politikasını belirlerken, farklı bölgelerdeki durumları da dikkate alacaktır. Bu organın temel hedefi olarak ta, fiyat istikrarının sağlanması amaçlanmıştır. Ulusal Merkez Bankalarının üstünde bazı yetkilerle donatılmış olan Banka, her türlü para politikalarını, üye ülkeler Merkez Bankaları ile işbirliği yaparak uygulamak ve birliğin parasal istikrarını korumakla görevlendirilmiştir. Keza Birliğin kur politikasını tayin etmek, Avrupa tek para birimi olan ECU'nün tedavülünü sağlamak, Birlik üyesi ülkeler Merkez Bankaları'nın rezervlerini kontrol altında tutmak Avrupa Merkez Bankası'nın görevleri arasındadır.

5.2.2. Ortak dış politika ve güvenlik politikası.-Maastricht Antlaşması ile; Avrupa'nın tam bir birlik olabilmesi için, Ortak Dış Güvenlik ve Savunma⁴⁹ Politikası'nın oluşturulması gerektiği vurgulanmış, şimdiye kadar ki uygulamalar da, Topluluk üyesi olmayan ülkelerin de içinde bulunduğu bir savunma örgütü tarafından Batı Avrupa'nın savunulduğunu, halbuki Avrupa'nın kendi kendini savunması gerektiği sık sık vurgulanıp, yeni bir savunma örgütü ihtiyacı gündeme getirilmiş ve daha önce kurulmuş olan Batı Avrupa Birliği (BAB) örgütünün canlandırılması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla, Topluluk üyesi ülkelerin BAB'a üye olmaları, NATO üyesi diğer Avrupa ülkelerine de "Ortak Üye" veya gözlemci üye sıfatı verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁰

Avrupa Birliği Antlaşmasında ki, Ortak Dış Politika ve Ortak Güvenlik Politikası'na ilişkin hükümlerle genel hatları çizilen politikanın ana hedefi, Siyasi İşbirliği⁵¹'nin sağlanmasıdır. Bütün yönleriyle kapsanmış ortak bir dış politika ve güvenlik politikası oluşturulmaktadır. Bu ortak politikanın amacı, Avrupa Birliği'nin ortak değerlerinin, temel çıkarlarının ve bağımsızlığının korunması, Birliğin ve üye devletlerin her yönüyle güvenliğinin güçlendirilmesi, barışın ve uluslararası güvenliğin

⁴⁹ Güvenlik ve Savunma iki ayrı kavramdır. Güvenlik bir ülkenin ulusal çıkarlarını tehdit edebilecek tüm unsurların (etnik, askeri, ekonomik sorunlar, göçler vb.) öngörülmesi ve önlenmesi yönündeki çalışmalardır. Savunma ise, ülkenin dış askeri müdahalelere karşı korunmasıdır. Savunma konusu daha çok askeri alanı ilgilendirir. Bu bakımdan güvenlik kavramı savunma kavramından daha geniş kapsamlıdır.

⁵⁰ Canbolat, a.g.e., s.224-225.

⁵¹ Avrupa Siyasi İşbirliği kavramında "siyasi" sözcüğü dış siyaset anlamında kullanılmıştır.

korunması, güçlendirilmesi ve uluslararası işbirliğinin geliştirilmesidir. Tek Senet ile Maastricht Antlaşması arasındaki fark dış politikaya güvenliğin eklenmesi, diğer bir hususta dış politikada işbirliğinin gönüllü bir gayret göstermeden, bağlayıcı bir zorunluluk haline dönüştürülmüş olmasıdır.⁵²

Maastricht Antlaşması ile dış politika ve güvenlik konularında, Konsey'in ortak politikalar oluşturması ve üye devletlerin bu politikalara bağlı olarak politikalarını şekillendirmesi öngörülmüştür. Diğer bir önemli husus ise, ortak politikaların oluşturulmasında, nitelikli oy çokluğu ile karar alma yolu açılmıştır. Maastricht Antlaşması'nda getirilen bu düzenlemeler ile ortak dış politika ve güvenlik politikası alanlarında uluslar üstülük kavramı ön plana çıkmıştır.⁵³

5.2.3. Topluluğun yeni eylem alanları.-Antlaşma gereğince bazı alanlarda Topluluğa yeni yetkiler tanınmıştır. Bunlar, haberleşme, enerji, tüketicinin korunması, sanayi politikası, sağlık ve kültür alanlarıdır. Nitelikli çoğunlukla karar alınan bazı konularda ise, teknolojik araştırma ve gelişme, çevre, adli işler ve içişleri ve sosyal politikalarda Topluluğun yetkileri artırılmıştır.

a) Öğretim, Mesleki Eğitim ve Gençlik : Bu alandaki Topluluk faaliyetlerinin amaçları şunlardır;⁵⁴

-Eğitimde Avrupa boyutunu geliştirmek amacıyla, özellikle üye devletlerin dillerinin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması,

-Öğretim üyelerinin ve öğrencilerin Topluluk içerisinde hareketliliğine olanak tanımak amacıyla, diplomaların ve öğretim sürelerinin tanınması,

-Eğitim ve öğretim kurumları arasındaki işbirliğini geliştirmek,

-Üye devletlerin öğretim sistemlerinin ortak sorunları üstüne bilgi ve deneyim değişimini gerçekleştirmek,

-Gençlerin değişiminin gerçekleştirilmesini teşvik etmek.

b) Sanayi : Topluluk sanayisinin rekabet edebilirliği için gerekli şartların gerçekleştirilmesi üzerinde durulmuş, bu amaçla rekabetçi ve açık piyasa sistemine uygun olarak gerçekleştirilecek faaliyetlerin hedefleri şunlardır;⁵⁵

⁵² Ömer Bozkurt, Maastricht Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin Geleceği, T.C.Merkez Bankası, AB El Kitabı (Ankara : TCMB Yayınevi, 1995), s.94-95.

⁵³ Çınar Özen, "Avrupa Bütünleşmesinin Temelleri ve Maastricht Antlaşması." (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), s.107.

⁵⁴ Can Baydrol, Avrupa Birliğini Kuran Antlaşma, (İstanbul : İKV, 1993), s.44.

⁵⁵ Aynı, s.49.

- Topluluk sanayisinin yapısal değişikliklere uyumunun hızlandırılması,
- Topluluk dahilinde, özellikle küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) girişimlerinin desteklenmesi ve uygun ortamın sağlanması,
- İşletmeler arası işbirliği için uygun bir ortam sağlamak,
- Sanayi potansiyelinin en etkin şekilde kullanımını sağlamak amacıyla, teknolojik yenilik, araştırma ve kalkınma politikalarıyla çalışmalarını desteklemek.

c) Teknolojik Araştırma ve Geliştirme : Topluluk kendi sanayisinin rekabet gücünün gelişmesi için, bilimsel ve teknolojik temellerini güçlendirmek amacıyla, İşletme araştırma merkezleri (KOBİ'ler dahil) ile üniversitelerin yüksek kaliteli araştırma ve teknoloji geliştirme merkezlerine destek sağlamayı hedefleri arasında belirlemiştir.⁵⁶

d) Adli İşler ve İçişleri Alanlarında İşbirliği : Birliğin hedeflerinin, özellikle kişilerin serbest dolaşımının gerçekleştirilmesi amacıyla, Topluğun yetkilerine zarar gelmeksizin, üye ülkeler şu konuları göz önünde bulundurmuşlardır;⁵⁷

- Sığınmacı politikası,
- Kişilerin üye ülkelerin dış sınırlarından geçişlerini düzenleyen kurallar ve bu çerçevede kontrol uygulanması,
- Göç politikası ve üçüncü ülke vatandaşları karşısında uygulanan politika,
- Uluslararası alanda kaçakçılık ve uyuşturucu ile mücadele,
- Üçüncü ülke vatandaşlarının Topluluk dahilinde ikamet koşullarının düzenlenmesi,
- Ceza ve medeni hukuk alanlarında işbirliği,
- Polisiye işbirliği,
- Yurtttaşlarla ilgili konularda işbirliği.

e) Kalkınma İşbirliği : Üye devletlerin izlemiş olduğu kalkınma politikalarının tamamlayıcısı şeklinde düzenlenen Topluluk kalkınma politikası şu alanlarda destek sağlamaktadır;⁵⁸

- Topluluk içerisinde, özellikle en geri kalmış ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve sosyal gelişme,

⁵⁶ Aynı, s.52.

⁵⁷ Aynı, s.124.

⁵⁸ Aynı, s.57-58.

-Gelişmekte olan ülkelerin, dünya ekonomisi ile uyumlu bir şekilde bütünleşmelerini sağlamak,

-Gelişmekte olan ülkelerde fakirliğe karşı koyma.

f) Çevre : Doğal kaynakların korunması için tedbir alınması, çevre kirliliğinin önlenmesi, çevreyi kirleten özel ve tüzel kişilerin cezalandırılması, çevrenin güzelleştirilmesi ve geliştirilmesi, tabii su kaynaklarının ve denizin korunması Toplumun çevre politikalarının temel unsurları olarak belirlenmiştir.

g) Kültür : Toplumun kültür politikasına göre; üye devlet kültürlerinin, ortak kültür miraslarını da dikkate alacak, ayrıca milli ve bölgesel çeşitliliği de göz önünde bulundurarak aşağıdaki faaliyetleri desteklemeyi ve tamamlamayı hedef olarak belirlemiştir;⁵⁹

-Avrupa halklarının kültür ve tarihlerinin tanınması ve yaygınlaştırılması,

-Avrupa seviyesinde önemi olan kültür değerlerinin muhafazası ve korunması,

-Ticari nitelikte olmayan kültürel değerlerin muhafazası ve korunması,

-Odiovizüel sektörü de dahil olmak üzere, artistik ve edebi eserlerin yaratılması.

5.2.4. Birlik Vatandaşlığı.-Maastricht Antlaşması, Birlik vatandaşlığı kavramına bir takım hukuki nitelikler kazandırarak, bu anlamda Antlaşmayı daha somut bir hale getirmiştir. Daha önceden özellikle, ekonomik bütünleşmenin çeşitli alanlarda faaliyet gösteren, Toplum firmalarına sağladığı yararlar karşısında insanların elde ettiği avantajlar çok sınırlı kalmıştır. Bu nedenle, Maastricht Antlaşması'nın Avrupa bütünleşmesi ile bu bütünleşmeye üye devlet vatandaşlarının katılımı arasında doğrudan bir bağlantı kurduğu görülmektedir. Kurulan söz konusu bu bağlantı, Maastricht Antlaşması'nın II başlığı altında bulunan ikinci bölümde tanımlanmış "Birlik Vatandaşlığı"⁶⁰dir. Bu kavram, tam üye ülkelerde oturma ve serbestçe dolaşma hakkını, Avrupa Parlamentosu ve belediye seçimlerinde seçme seçilme hakkını, üçüncü ülkelerde diplomatik temsilciliğin olmadığı durumlarda, temsilciliği olan bir üye ülkenin diğerini temsil hakkını ve Avrupa Parlamentosu nezdinde şikayette bulunma hakkını kapsamaktadır. Fakat yabancıların AB ülkelerinde oy verme hakları yoktur.⁶¹

⁵⁹ Aynı, s.45.

⁶⁰ Özen, a.g.e., s.98.

⁶¹ Birlik vatandaşlığı başta Danimarka olmak üzere bazı ülkelerde birtakım yanlış anlamalara ve buna bağlı olarak da endişelere yol açmıştır. Bunun üzerine Edinburg Zirvesi sonrasında yayınlanan "Başkanlık Sonuç Belgesi"nde Birlik vatandaşlığının üye devlet vatandaşlığına "ek haklar ve korumalar" verdiği ulusal vatandaşlığın yerine geçmediği ifade edilmiştir.

5.2.5.Parlamentonun karar alma usullerindeki değişiklik yeni yetkilerin

tanınması.- Maastricht Antlaşması ile, Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerinde çok önemli değişiklikler yapılmıştır. Önceleri sadece oylama ve denetim yetkilerine sahip olan parlâmento, kural koymaya katılma, mevzuatın yaratılması konularında, yasamaya katılma şeklinde yetkilerle de donatılmıştır.⁶² Avrupa Parlamentosu, Maastricht Antlaşması ile "ortak karar alma sürecine"katılarak tek pazar, işçilerin serbest dolaşımı, araştırma ve geliştirme politikaları, çevre, sağlık, eğitim, tüketicinin korunması gibi konularda alınacak kararlarda da veto yetkisini kullanma hakkını kazanmıştır. Maastricht Antlaşması aynı zamanda, Parlamento'nun yetkilerini 1996 yılında, yeniden gözden geçirerek genişletilmesini kararlaştırmıştır.⁶³

Maastricht Antlaşması "189/6 maddesi" ile belirlenen ortak karar alma sürecine göre, yukarıda sayılan konularda karar alınabilmesi için, öneri hazırlayacak olan Komisyon söz konusu önerisini Avrupa Parlamento'suna gönderecek ve Parlamento'nun görüşünü alacaktır. Komisyon'un önerisini ve Parlamento'nun görüşünü dikkate alacak olan Konsey ise, "Nitelikli Çoğunluk" ile bir ortak durum belirleyecektir. Parlamento Konsey'in belirlediği ortak durumu inceleyecek ve bir karara varacaktır. Parlamento'nun benimsemesi halinde Konsey düzenlemeyi yürürlüğe koyacaktır. Parlamento'nun, Konsey'in ortak durumunu mutlak çoğunlukla reddetmesi halinde ise, Konsey kendi üyeleri ve aynı sayıda (12) parlamento üyesinden oluşacak bir "Uzlaştırma Komitesi"ni göreve çağıracaktır. Uzlaştırma Komitesi'nin kararının da yürürlüğe girebilmesi için, hem Konsey'in hem de Parlamento'nun söz konusu kararı benimsemesi gerekmektedir. Aksi taktirde Komisyon önerisi ile yola çıkan düzenleme sonuçlandırılmayacaktır.⁶⁴Görüleceği gibi Maastricht Antlaşması ile, sınırlı konularda da olsa Avrupa Parlamentosu'nun mutlak çoğunlukla onayı alınmaksızın düzenleme yapılamayacağı kararlaştırılmıştır.

5.2.6. Genişleme.- Maastricht Antlaşması'nın O maddesi, genişlemesinin siyasal anlamı ve yasal yöntemini belirlemektedir. Bu maddeye göre;"Bütün Avrupa devletleri Birliğin üyesi olmayı talep edebilir. Talebini, Komisyon'a danıştıktan sonra ve kendisini oluşturan üyelerin mutlak çoğunluğunun oylarıyla ifade edecek olan Avrupa Parlamentosu'nun uygun görüşünü aldıktan sonra oybirliği ile karar verecek olan Konsey'e iletir. Kabul koşulları ve bu kabulün Birliğin dayandığı Antlaşmalar ile ilgili

⁶² Avrupa Birliği Komisyonu Kıbrıs Temsilciliği, Avrupa Birliği'nin Kurumları (AB Komisyonu Kıbrıs Temsilciliği Yayınları, 1995), s.5.

⁶³ Strengthening Democracy in the EC, Pub.of Com. (Luxemburg, January 1993), s.8.

⁶⁴ Bozkurt, a.g.e., s.101-102.

olarak beraberinde getirdiği uyarlamalar, üye devletler ile talep sahibi devlet arasında bir Antlaşma'nın konusunu teşkil edecektir. Söz konusu Antlaşma, bütün akit tarafların kendi anayasa kurallarına uygun olarak teyit işlemine sunulacaktır.”

Maastricht Antlaşması'na göre AB'ne tam üyelik başvurusunda bulunabilmek için ilk şart Avrupalı devlet olmaktır. Avrupalı devlet olmak tam üye şartı değil, tam üyelik için başvuruda bulunabilmek için aranan en önemli niteliktir. Antlaşma, bir devletin Avrupalı olarak sınıflandırılmasında hangi kriterlerin göz önünde tutulacağı konusunda bir açıklık getirmemiştir. Böylece Avrupalı olmak kavramı Antlaşma'da “coğrafi bir tanımlama” ötesinde somutlaştırılamamıştır.

Karlık'a göre, bir ülkenin AB'nin tam üyesi olabilmesi için gerekli kriterler aşağıda verilmiştir. Bu kriterler hem tam üyeliğin ön şartını, hem de muhtemel sonuçlarını belirlemektedir.

I nci Grup Kriterler : Demokratik Güvenlik

- Parlamenter demokrasi,
- İnsan hakları ve demokrasi,
- Sosyal ve siyasal örgütlenme özgürlüğü,

II nci Grup Kriterler : Müktesebatı Yerine Getirmek

- Ekonomik olgunluk,
- Ekonomik ve Parasal Birliğe geçiş kriterlerine uyum : Enflasyon, faiz, bütçe açığı, kamu borçları oranları ve milli paranın istikrarı ile ilgili verilerde AB ortalamasına dayanan çeşitli kriterlere uyum,
- Siyasal ve idari altyapının uyumu,
- Siyasal, idari ve ekonomik kadroların hazırlığı,
- Birliğin siyasal müktesebatını kabul etmek.

III ncü Grup Kriterler : Birliğin Siyasal Gelişmesine Açıklık

- Birlik yetkililerinin genişlemesine açıklık,
- Kurumsal reformlara açıklık,
- Milli çıkarlar ile AB arasındaki ilişki.

IV ncü Grup Kriterler : Avrupalılık

- Coğrafi konum,
- Ortak kültürel miras,
- Avrupa Birliği ruhu.”⁶⁵

⁶⁵ Karlık, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.99.

BÖLÜM II

TÜRKİYE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GENİŞELEME SÜRECİ

1. Ankara Antlaşması ve Hazırlık Dönemi

1950'li yıllarda AET'nin oluşum sürecinde yer almayan İngiltere, AET dışında kalan diğer Avrupa ülkeleri ile EFTA'yı kurunca, Avrupa ikiye ayrılmış oldu. Bu durumda Türkiye ve Yunanistan her iki gruba da taraf olmadıkları için açıkta kalmışlardı. Yunanistan, tercihini AET'den yana kullanarak Roma Antlaşması'nın 238nci maddesine göre, "ortak üye" olmak için 8 Haziran 1959 tarihinde Topluluğa resmen başvurdu. Yunanistan'ın başvurusunun hemen akabinde, 31 Temmuz 1959 tarihinde Türkiye'de "ortak üyelik" için Topluluğa resmi başvurusunu yapmıştır.⁶⁶ Batı Avrupa'daki iktisadi bütünleşmenin dışında kalmak istemeyen Türkiye, Topluluk ülkelerine ihracatını artırmayı ve Topluluktan sanayileşme sürecine hız kazandıracak ekonomik yardımları sağlamayı ummuştur. Bu beklentilerin yanısıra, çok kısa bir süre önce Topluluğa ortaklık için başvurmuş olan Yunanistan'ın elde ettiği ve edeceği avantajların gerisinde kalma kaygısı da Türkiye'yi harekete geçiren bir etken olmuştur. Türkiye'nin bu başvurusu, Yunanistan'ın başvurusunda olduğu gibi kendini kabul ettirme mücadelesi veren Topluluk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır.⁶⁷

Türkiye ile AET arasındaki Ankara Antlaşması öncesi görüşmeleri üç döneme ayırmak mümkündür.⁶⁸ İlk dönem, 28 Eylül 1959'dan 21 Ekim 1960'a kadar devam eden bir süreçtir. Bu süreç içerisinde Türk tarafının taleplerini; ortaklık ilişkisinin mutlak suretle "gümrük birliği" temeline dayandırılması, Türkiye'nin AET organlarında temsil edilmesi, Türkiye'nin AET'ye karşı sanayi mallarında gümrüklerini 12 ve 24 yıllık sürelerde sıfırlaması, buna karşılık AET'nin Türkiye'ye karşı gümrüklerini hemen

⁶⁶ Uğur Kılınç, Türkiye Avrupa Toplulukları İlişkileri, (Ekonomik, Sosyal, Siyasi, Hukuki ve İdari Yönden 1983-1988), (Ankara: TOBB Yayınları, 1990), s.29.

⁶⁷ Bozkurt, a.g.e., s.275.

⁶⁸ Aynı, s.276.

kaldırması oluşturmuştur. AET'nin karşı görüşleri ise, Türkiye'nin tam üye olmadan Topluluk organlarında temsil edilemeyeceği ve gümrük birliği için öngörülen sürenin kısaltılması yönünde olmuştur. 10-22 Nisan 1961 tarihleri arasını kapsayan ikinci dönemde, Türk tarafı gümrük birliğinde ısrar ederken, Topluluk süreli ticaret anlaşması gibi farklı ortaklık biçimleri üzerinde durmuştur. 18 Haziran 1962'de başlayan üçüncü dönemde ise, toplam beş görüşme yapılmış, bu arada De Gaulle'ün de vetosunun kaldırılmasıyla iki taraf arasında anlaşma zemini oluşmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda, Roma Antlaşması'nın 238nci maddesine dayanan, gümrük birliği temelinde ve üç dönemden oluşan bir anlaşma yapılması fikri her iki tarafça da benimsenmiştir. Anlaşma, Türkiye'nin 175 milyon dolarlık bir mali yardımla da desteklenerek, gümrük birliğine dayanan ve ileride Türkiye'nin tam üyeliğini öngören bir hedef doğrultusunda 25 Haziran 1963 tarihinde parafe edilerek, 12 Eylül 1963'de Ankara'da imzalanmıştır. TBMM'de görüşüldükten sonra, 01 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bu Antlaşma, Toplumun Türkiye ile resmi ilişkilerinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır.⁶⁹ Ana ilke ve temel mantık bakımından Roma Antlaşması'ndan esinlenmiştir. Esas olarak beş belgeden oluşmaktadır. Bunlar; Esas Antlaşma (33 madde), Geçici Protokol (11 madde), Mali Protokol (9 madde), Son Senet ve İşgücü konusunda taraflar arasında fikir alışverişinde bulunulan mektuplardır. Bunların haricinde, Antlaşmaya bir adet Niyet Bildirisi, iki adet Yorum Bildirisi ve F. Almanya Hükümeti'nin görüşlerini yansıtan iki adet bildiri daha eklenmiştir.

Ankara Antlaşması'nın amacı Antlaşmanın 2nci maddesinde şu şekilde belirlenmiştir. "Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir."⁷⁰

Antlaşma, Türkiye ile Topluluk arasındaki ortaklığın temel ilkelerini belirleyen bir çerçeve Antlaşmasıdır. Ayrıntılar daha sonra protokol ile belirlenmiştir. Bunlarda Antlaşmanın ayrılmaz parçalarıdır. Ankara Antlaşması, Topluluk ile doğrudan imzalandığı için, Topluluk içinde doğrudan uygulanan bir Topluluk hukuk belgesidir. Antlaşma taraflara bir fesih hakkı tanımamış, yürürlük süresi de öngörülmemiştir. Antlaşmanın diğer bir özelliği, tarafların eşit olarak katıldıkları bir Antlaşma olmasından dolayı

⁶⁹ Vakıfbank, Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri, (İkinci basım, Ankara : 1990), s.33.

⁷⁰ Tevfik Saraçoğlu Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Antlaşma, (İstanbul : İKV Yayınları, 1981), s.59.

Türkiye'nin milli egemenlik haklarından vazgeçmesini gerektirmez. Taraflar alınan kararlarda eşit bir şekilde temsil edilirler.⁷¹

Antlaşma, Türkiye-Topluluk ortaklığını üç döneme ayırmıştır. Hazırlık Dönemi, Geçiş Dönemi ve Son Dönem. Hazırlık Dönemi'nde, Türkiye'nin ortaklık ilişkisinin ileri kademelerinde üzerine düşecek yükümlülükleri üstlenebilmesi için Topluluğun yardımı ile ekonomisini güçlendirmesi hedeflenmiştir. Geçiş Dönemi'nde, karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esasında, Türkiye ile Topluluk arasında gümrük birliğini kademeli olarak yerleştirmeyi hedeflemiştir. Son Dönemde ise, gümrük birliği ilişkileri çerçevesinde akit tarafların ekonomilerinin güçlendirilmesini ve tam üyelik koşullarının oluşturulması hedeflenmiştir.

Yukarıda bahsedildiği gibi, Hazırlık Dönemi'nde Türkiye ekonomisinin güçlendirilmesi amaçlanmış, Topluluk açısından bakıldığında ise Ankara Antlaşması imzalanırken bir Hazırlık Dönemi öngörülmesinin diğer nedeni de, Türkiye'deki siyasal gelişmeleri izleyebilmek için zamana gerek duyulmasıdır. 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren ve 1 Ocak 1973 tarihine kadar devam eden Hazırlık Dönemi boyunca Türkiye'nin Topluluğa herhangi bir ödün vermesi söz konusu olmamıştır.⁷² Bu dönemin en önemli özelliği, Türkiye'ye tek taraflı tarife kotalarının açılmasıdır. Bu tarifeler çerçevesinde, Türkiye'nin tarım ana ihrac maddelerini oluşturan fındık, kuru incir, kuru üzüm ve tütünde AET kota miktarlarını artırmıştır. Hazırlık Dönemi boyunca ithalat, ihracattan hızlı gelişmiş ve Türkiye'nin toplam ithalatı içerisinde AET'nin payı yükselmiştir.⁷³ İthalatın ihracattan fazlaşması ve Türkiye pazarında AET'nin payının genişlemesi bu dönemde Türkiye'nin Topluluğa iyi bir Pazar oluşturduğunu göstermektedir. Ankara Antlaşması'nın 3ncü bölüm ve ilgili maddelerinde, Hazırlık Dönemi kapsamında işgücünün serbest dolaşımı, yerleşme hakkı ve hizmet edimi serbestliği konularının ele alınmasına rağmen, günümüzde bile bu konularda bir gelişme sağlanamamıştır. Bu dönemde uygulanan İnci Mali Protokol çerçevesinde 175 milyon ECU tutarında bir kredi alınmıştır.

⁷¹ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, s.406.

⁷² Esra Çayhan, Dünden Bugüne Türkiye AB İlişkileri ve Siyasi Partilerin Konuya Bakışı, (İstanbul : Boyut Yayıncılık, 1997), s.52-53.

⁷³ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.411.

2. Katma Protokol ve Geçiş Dönemi

2.1 Katma Protokol

Türkiye, Hazırlık Dönemi'nin bitmesine iki yıl kala 16 Mayıs 1967 tarihinde Geçiş Dönemi'ni başlatmak için Topluluğa başvurmuştur. Türkiye'nin zamanından önce geçiş dönemini başlatmak istemesinin sebepleri şu şekilde sıralanabilir⁷⁴:

- Türkiye, Hazırlık Dönemi'nin sağlayacağı bütün avantajlardan faydalanmıştı. Bu dönemin daha fazla uzaması hiçbir ek fayda getirmeyecekti.

- AET'nin son zamanlarda diğer ülkelerle yapmış olduğu Antlaşmalar ve verdiği tavizler, Türkiye'nin avantajlı konumunu geriletmişti. Geçiş Dönemi ile yeni avantajlar sağlanabilirdi.

- 1nci Mali Protokolün süresi 1969 yılında bitiyordu, yeni bir mali protokol için ikinci döneme geçilmeliydi.

- AET kendi içerisinde Ortak Tarım Politikası'nı uygulamaya koymuştu. Yapılacak bir ek protokol ile tarımda önemli tavizler sağlanabilirdi. Zira Türkiye'nin Ankara Antlaşması ile dört tarım ürünüde sağladığı ödümler, iyice erozyona uğramıştı. Yapılacak ek bir protokol ile aynı zamanda Batı Avrupa'da çalışan göçmen Türk işçilerinin sosyal hakları korunabilir, yeni iş imkanları sağlanabilirdi.

- İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın başvurularını geri çeviren AET'nin bir zenginler kulübü havasına girdiği, ancak bundan kurtulmak istediği biliniyordu. Bu sebeple, Türkiye ile ilişkileri sıkılaştırmaktan kaçınmayacağı düşünülüyordu. Bu fırsat değerlendirilmeliydi.

- AET, Yunanistan ile ortaklık ilişkisini dondurmmuştu. Geçiş Dönemi'ne geçilmek suretiyle, Yunanistan ile aradaki mesafe kapatılabilirdi.⁷⁵

Türkiye'nin bu başvurusu karşısında Topluluk, Ankara Antlaşması'na göre görüşmelerin en erken 1 Aralık 1968 tarihinde başlatılabileceğini, ayrıca bu dönemde Türkiye'nin yüklenimlerini kaldırabilecek bir ekonomik yapıda olup olmadığının belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu amaçla, Avrupa Komisyonu daha öncede Türkiye'de çalışmış olan Prof. Baade'ye bir rapor hazırlatmıştır. Bu raporda, Türkiye ekonomik açıdan 2nci döneme geçiş için yeterli görülmemiş, ayrıca gümrük vergilerinin yüksekliği, dış gelir kaynaklarının kıtlığı, tarımdaki gelişmenin yetersizliği gibi engeller sıralanmıştır. Buna rağmen yapılan girişimler sonucunda, 9 Aralık 1968 tarihinde

⁷⁴ Kılınç, a.g.e., s.39-40.

⁷⁵ Tekeli-İlkin, Türkiye ve Avrupa Topluluğu II Ulus Devleti Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı, a.g.e., s.45.

toplanan 9ncu Ortaklık Konseyi toplantısında 2nci döneme geçiş için görüşmelerin başlatılmasına karar verilmiştir.⁷⁶

6 Şubat 1968 tarihinde başlayan görüşmelerde; AET, en geç 22 yıl sonunda, gerek tarım, gerekse sanayi ürünlerinde gümrük birliğini gerçekleştirecek, işçilerin serbest dolaşımını ve yerleşme hakkını kademeli olarak sağlayacak, ekonomi ve ticaret politikalarını yakınlaştıracak ve beş yıllık bir proje kredisi açacak bir model üzerinde durmuş, buna karşılık Türk tarafı ise, kurumlar arası iç çekişmeler yüzünden kendi modelini geliştirememiş ve daha çok AET'nin teklifleri üzerinde görüş oluşturmak zorunda kalmıştır. 22 Temmuz 1970 tarihine kadar devam eden görüşmeler sonucunda, Geçiş Dönemi'ni düzenleyecek olan Katma Protokol metni oluşturulmuş ve Ortaklık Konseyi'nin 19 Kasım 1970 tarihli toplantısında kabul edilmiş, bununla birlikte AKÇT'nun yetki alanına giren maddelerle ilgili Antlaşma ve Son Senet 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'de imzalanmıştır.⁷⁷

Katma Protokolün taraflarca onay işleminin gecikeceği anlaşıldığından, Türk tarafı Protokolün sadece "ticari hükümleri"ni yürürlüğe koyacak bir "Geçici Antlaşma" teklif etti, AET'de bunu olumlu karşılayınca, Geçici Antlaşma 21 Temmuz 1971 tarihinde imzalanarak 1 Eylülde yürürlüğe girmiştir. Böylece Geçiş Dönemi fiilen başlamış oldu. Katma Protokol 5 Haziran 1971 tarihinde TBMM'ne sunulmuş, 1 Eylül 1971 tarihinde de yasalaşmıştır. 30 Eylül 1971'de GATT ve üye ülke parlamentolarında da kabul edildikten sonra, 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Katma Protokol, Ankara Antlaşması'nda yer alan hükümlerin, Türkiye'nin ekonomik durumuna uygun bir biçimde yürürlüğe konulmasını sağlayacak, bir uygulama antlaşmasıdır. Protokol, sanayi ürünlerinde gümrük birliği, tarım için tavizli rejim, işgücünün serbest dolaşımı, yabancı sermaye, yerleşme serbestisi ve hizmet edimi, ekonomi politikalarının koordine edilmesi, rekabet ve devlet yardımları, ihracatın desteklenmesi ve mali yardımlar gibi temel konularda Türk ekonomisinin geleceği için çok önemli uygulama hükümleri içermektedir.⁷⁸

- Protokolün dibacesinde yer alan temel ilkeler ise şu şekilde sıralanabilir;
- Akit taraflar arasında karşılıklı ve dengeli yükümlülükler ilişkilerde esas alınacaktır.
- Türkiye ile Topluluk arasında gümrük birliği gitgide yerleştirilecektir.
- Ortaklığın iyi işlemesi amacıyla tarafların ekonomik politikalarının yakınlaştırılması ve ortak faaliyetlerin geliştirilmesi sağlanacaktır.
- Katma Protokolde Türkiye'nin ana yükümlülüğü, Topluluğun sanayi ürünlerine uygulanan bütün gümrük vergilerini ve miktar kısıtlamalarını 12 yılda kaldırmaktır. Bununla birlikte, Türkiye'nin daha az rekabet edebildiği malların üretimi ile ilgili olarak

⁷⁶ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.408.

⁷⁷ Kılınç, a.g.e., s.41.

⁷⁸ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.407-408.

geçiş dönemi 22 yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca tarımsal ürünlerin Toplulukla Türkiye arasında serbest dolaşımı ve Türkiye'nin Topluluğun Ortak Tarım Politikasına uyumunun 22 yıllık bir dönemde kademeli olarak gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. İşçilerin serbest dolaşımı ile ilgili olarak da, bu hakkın sosyal güvenlik haklarını da kapsamak şartıyla, 1 Aralık 1986'dan geç olmamak koşulu ile kademeli olarak gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.

2.2. Geçiş Dönemi

2.2.1. Malların Serbest Dolaşımı

2.2.1.1. Sanayi Ürünleri.- Katma Protokolün yapısına uygun olarak bu konu üç başlık altında incelenebilir. Bu başlıklar, Türkiye AET ortaklığında malların serbest dolaşımının tam olarak sağlanabilmesi için, yerine getirilmesi gereken hususlardan oluşur. Bunlar, gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimlerin kaldırılması, Topluluğun ortak gümrük tarifesine uyum ve kotaların kaldırılmasıdır.

2.2.1.1.1. Gümrük Vergileri ile Eş Etkili Vergi ve Resimlerin Kaldırılması.- 1 Ocak 1973 tarihinden itibaren Türkiye ile AET arasındaki hazırlık dönemi sona ermiş ve geçiş dönemi başlamıştır. Bu dönemin en önemli özelliği, taraflar karşılıklı ödün vererek bir gümrük birliğini gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır. Katma Protokolde gümrük birliği kavramı ile Ankara Antlaşması'ndaki gümrük birliği kavramı birbirinden farklıdır.⁷⁹ Katma Protokolde gümrük birliği başlığı altında, Türkiye ve Topluk arasında Gümrük Vergilerinin Kaldırılması ve Ortak Gümrük Tarifesinin Türkiye Tarafından Kabulü olarak iki alt başlık yer almıştır. Akit Taraflar Arasındaki Miktar Kısıtlamalarının Kaldırılması ise ayrı bir bölüm olarak düzenlenmiştir⁸⁰. Ankara Antlaşması'nda ise bu üç başlık aynı bölümdedir. Protokol, tarafların dış ticarete gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimler koymaktan, Protokolün yürürlüğe girişinde uyguladıkları gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri artırmaktan kaçınmalarını öngörmüştür. Topluk, Türkiye çıkışlı sanayi mallarına uyguladığı bütün gümrük vergilerini Protokolün ticari hükümlerinin yürürlüğe girdiği 1 Eylül 1971'de dört istisna dışında sıfırlamıştır⁸¹. Bunlar, bazı petrol ürünleri, perakende satışa arz edilmeyen pamuk ipliği, diğer işlenmiş pamuklu dokumalar ile yün ve hayvan kılından imal edilen makine dokuma halılarıdır. Buna karşılık Türkiye, AET çıkışlı sanayi mallarına karşı uyguladığı gümrüklerini 12 ve listeler halinde iki ayrı takvime göre

⁷⁹ Aynı, s.412.

⁸⁰ AET Türkiye Ortaklık Anlaşması Katma Protokol (İstanbul: Yalkın Ofset Matbaası, 1981), s.32-43.

⁸¹ Avrupa Topluluğu Nedir?, (Ankara: Avrupa Topluluğu Yayınları, 1975), s.171.

sıfırlayacaktır. 12 yıllık listede, geçiş döneminde dış rekabet gücü kazanacağı düşünülen sanayi dalları ile Türkiye’de kurulması mümkün olmayan sanayi dalları yer almıştır.⁸² Tablo II.1’de, Katma Protokolde öngörülen gümrük indirimleri 12 ve 22 yıllık listeler halinde yıllar itibariyle oransal olarak verilmiştir.

Tablo: II.1. Katma Protokol’de Öngörülen Gümrük İndirimleri

Gümrük Vergileri 12 Yılda İndirilecek Ürünlerde İndirim Oranı (%)			Gümrük Vergileri 22 Yılda İndirilecek Ürünlerde İndirim Oranı (%)		
Tarih	Yıllık	Toplam	Tarih	Yıllık	Toplam
01.01.1973	10	10	01.01.1973	5	5
01.01.1974	-	10	01.01.1974	-	5
01.01.1975	-	10	01.01.1975	-	5
01.01.1976	10	20	01.01.1976	5	10
01.01.1977	-	20	01.01.1977	-	10
01.01.1978	10	30	01.01.1978	-	10
01.01.1979	10	40	01.01.1979	5	15
01.01.1980	10	50	01.01.1980	-	15
01.01.1981	10	60	01.01.1981	-	15
01.01.1982	10	70	01.01.1982	-	15
01.01.1983	10	80	01.01.1983	5	20
01.01.1984	10	90	01.01.1984	-	20
01.01.1985	10	100	01.01.1985	10	30
			01.01.1986	10	40
			01.01.1987	-	40
			01.01.1988	10	50
			01.01.1989	-	50
			01.01.1990	10	60
			01.01.1991	10	70
			01.01.1992	-	70
			01.01.1993	10	80
			01.01.1994	10	90
			01.01.1995	10	100

Kaynak: S.Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, s.415.

Türkiye, 1 Ocak 1973 ve 1 Ocak 1976 tarihlerinde yükümlülüklerine uymuş 12 yıllık listede 10’luk 2, 22 yıllık listede yüzde 5’lik 2 indirim yapmıştır. 25 Aralık 1976 tarihinde ise, Katma Protokolün 60 no’lu korunma maddesini işletmiş ve gümrük indirimi ile ilgili yükümlülüklerini fiilen dondurmıştır. Türkiye’nin gümrük indirimlerini dondurmasından sonra, Ocak 1978 - Ekim 1979 tarihleri arasında işbaşına gelen hükümet bu sürenin 5 yıl olmasını önermiş, ardından Kasım 1979’da meydana gelen hükümet değişikliğinden sonra, yeni hükümet önceki hükümetin tam tersi bir tutum izleyerek Toplulukla ilişkilerin canlandırılması yoluna gitmiştir. Türkiye’nin

⁸² Kılınç, Ön.ver., s.44-45.

izlemiş olduğu çelişkili ve kararsız politikalar Katma Protokolün gümrük birliğine ilişkin takviminin sapmasına yol açmıştır.⁸³

24 Ocak 1980 kararları ile birlikte Türk ekonomisinde başlatılan dışa açılma politikasına paralel olarak, 1976'dan sonra devamlı ertelenen gümrük indirimleri, 1987 yılındaki tam üyelik başvurusundan sonra yerine getirilmeye başlanmıştır. 1.1.1988 tarihinde gümrük indirimlerinde Türkiye'nin ulaşılmış olduğu indirim miktarı 12 yıllık listede yüzde 30, 22 yıllık listede ise yüzde 20 olmuştur. Sonuç olarak 1996 yılına gelindiğinde hem 12 hem de 22 yıllık listelerde gümrük indirim oranları yüzde yüz olarak gerçekleştirilmiştir. Burada önemli bir nokta, Türkiye'nin 24 Ocak 1980 tarihinden itibaren uygulamaya koyduğu dışa açık büyüme modeli çerçevesinde, ithalatını 1984 yılından sonra büyük ölçüde libere etmesi, Topluluk ülkelerinin Türkiye pazarındaki avantajını kaybetmesine yol açmıştır.

2.2.1.1.2. Ortak Gümrük Tarifesine Uyum.- Katma Protokolün 17, 18, 19 ve 20nci maddelerinde Türkiye'nin Ortak Gümrük Tarifesine nasıl uyum sağlayacağı belirlenmiş. Ülke olarak gümrük vergileri, 12 yılda kaldırılacak mallar arasında yer alan ürünler yine 12 yıllık bir sürede, 22 yıllık listede yer alanlar ise 22 yıllık bir süre sonunda Topluluk OGT ile aynı düzeye getirilecektir.⁸⁴

Katma Protokol'ün 17nci ve 18nci maddelerine göre, Türkiye için OGT'ye uyum, Katma Protokol'ün imza tarihinde Türkiye'nin üçüncü ülkelere fiilen uyguladığı gümrüklerden hareketle, geçiş dönemi içinde şu şekilde gerçekleştirilecektir:

- Türkiye tarafından fiilen uygulanan gümrük hadleri, OGT hadlerine göre, fazla veya eksik olarak, yüzde 15'i aşan bir farklılık göstermeyen maddelerde OGT'si 1977 yılında uygulanacaktır.

- Katma Protokol'ün imza tarihinde fiilen uygulanan Türk Gümrük Tarifesi ile OGT arasındaki farkı yüzde 20 azaltan ilk uygulama 1977 yılında yapılacaktır.

- Farkın geriye kalan kısımları ise belirli yıllarda yapılacak yüzde yirmişerlik indirimlerle 1985 yılında ortadan kaldırılmış olacaktır. Tablo II.2'de, Katma Protokol'de öngörülen Ortak Gümrük Tarifesine uyum 12 ve 22 yıllık listeler halinde, yıllar itibariyle oransal olarak verilmiştir.

Türkiye için OGT'ne uyum çok zor ve ulaşılmaması kolay olmayan bir hedefti. Nitekim o tarihlerde AET'nin OGT ortalama yüzde 7 civarında, Türkiye'nin ortalama gümrük tarifeleri ise yüzde 40-50 civarındadır. Aradaki fark oldukça büyüktür. Bununla etkisiyle Türkiye 25 Aralık 1976 tarihinde, tek yanlı olarak Katma Protokol'ün 60ncı maddesine göre, gümrük indirimlerinde olduğu gibi OGT'ne uyum konusundaki yükümlülüklerini de dondurmuştur. 1987 yılına kadar devam eden bu erteleme,

⁸³ Çayhan, a.g.e., s.188-198

⁸⁴ AET Türkiye Ortaklık Anlaşması Katma Protokol, a.g.e., s.37-39.

Bakanlar Kurulu'nun 17 Ocak 1987 tarih ve 87/12421 sayılı kararı ile ortadan kaldırılmıştır. 1.1.1989 yılı itibariyle de hem 12 hem de 22 yıllık listelerde yüzde 20 oranında indirim gerçekleştirilmiştir. 20-22 Aralık 1988 tarihleri arasında yapılan Ad-Hoc Komite toplantısında alınan karar uyarınca, OGT'ne uyum konusunda, 1991 yılına kadar 12 yıllık listede, 1992 yılına kadar 22 yıllık listede yüzde 20 oranında indirim yapılması öngörülmüştür.⁸⁵ Türkiye 1 Ocak 1989 yılından bu yana Harmonize Mal Tanımı ve Kodlama Sistemi Hakkındaki Uluslararası Sözleşme'yi kabul etmiş ve bu tarihten beride Gümrük Giriş Tarife Cetveli uygulamaktadır.

Tablo: II.2. Katma Protokol'de Öngörülen OGT Uyumu

Yıllar	12 Yıllık Listeye Giren Ürünlerde Uyum (%)		22 Yıllık Listeye Giren Ürünlerde Uyum (%)	
	Yıllık	Toplam	Yıllık	Toplam
1973	-	-	-	-
1974	-	-	-	-
1975	-	-	-	-
1976	-	-	-	-
1977	20	20	-	-
1978	-	20	-	-
1979	-	20	-	-
1980	20	40	-	-
1981	-	40	-	-
1982	20	60	-	-
1983	-	60	20	20
1984	-	60	-	20
1985	40	100	-	20
1986	-	-	-	20
1987	-	-	-	20
1988	-	-	30	50
1989	-	-	-	50
1990	-	-	-	50
1991	-	-	20	70
1992	-	-	-	70
1993	-	-	-	70
1994	-	-	-	70
1995	-	-	30	100

Kaynak: S.Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, s. 417.

2.2.1.1.3. Miktar Kısıtlamalarının Kaldırılması.- Katma Protokol'e göre, miktar kısıtlamalarının kaldırılması konusundaki ilk kural, mevcut kotaların haricinde yeni bir kota koymamaktır, yani "stand-still". Yine Katma Protokol'e göre, AET geçiş döneminin başlangıcından itibaren Türk Sanayi ürünlerine karşı uyguladığı bütün

⁸⁵ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.416.

miktar kısıtlamalarını ipek böceği kozası ve petrol ürünleri dışında kaldırmayı taahhüt etmiş ve bu yükümlülüğünü 1 Eylül 1971'deki ara antlaşma ile yerine getirmiştir.⁸⁶

Kotalarla ilgili önemli bir husus, maliyetlerden bağımsız olarak kesin bir koruma sağladıkları için, gümrük vergilerinin indirilmesinden daha önemlidirler. Türkiye'nin Topluluk çıkışlı ithalatta tam bir liberasyona gitmesi gümrük birliği için bir zorunluluktur. Bu sebepten dolayı Türkiye, özellikle Topluluktan yapacağı ithalat üzerindeki ithalat teminatlarını da zaman içinde kaldırmayı üstlenmiş, bunu ise 12 ve 22 yıllık listeler halinde çeşitli mal gruplarına göre yerine getirmeyi taahhüt etmiştir.⁸⁷

Türkiye açısından kotaların kaldırılması konusunda, konunun uygulamasına bakıldığında "libere mallar" ve "libere olmayan mallar" olarak iki ayrı takvim belirlenmiştir.⁸⁸ Buna göre, 1970'li yıllarda Türkiye'nin AET'ye karşı libere mallardaki fiili liberasyon oranı yüzde 65-70 dolayında olduğu için, Türkiye 1973 ve 1976 yıllarındaki yükümlülüklerini yerine getirmiş ancak bundan sonraki yükümlülüklerini ertelemek zorunda kalmıştır. Libere olmayan mallarda ise 1986'ya kadar yüzde 10, bu yıldan sonra yüzde 20 oranlarında artırılacak ve 1995 yılına kadar kotalar tamamen kalkmış olacaktır. Türkiye, 1981 ithalat rejimi ile kota sistemini kaldırdığı için, Topluluk lehine ayrıca kontenjan açılmasına gerek kalmamıştır. Bugün ise ithalatın tamamına yakın kısmı libere edilmiş olduğundan, libere olmayan mallardaki kota yükseltme takvimi uygulamasının çok önemli bir rolü bulunmamaktadır. Tablo II.3'de Katma Protokol'de öngörülen İthalatta Liberasyonun Konsolidasyonu libere ve libere olmayan mallar olarak iki liste halinde 22 yıllık süreç içinde oransal olarak verilmiştir.

Türkiye, zaman içerisinde Katma Protokol hükümlerine göre Topluluğa yönelik kota yükümlülüklerini kısmen yerine getirirken Topluluk, Türk sanayi ürünleri ihracatına iki istisna dışında kota koymama taahhüdüne sadık kalmamıştır. İngiltere 2 Mart 1975 tarihinde aldığı tek taraflı bir karar ile Türkiye'nin pamuk ihracatını kısıtlamış, böylece Türkiye ile Topluluk arasında başlayan kota savaşı, tekstilin uzun yıllar Türkiye - Topluluk ilişkilerinde bir sorun olmasına sebep olmuştur. Bu sorunların çözümüne yönelik olarak AET ile Türkiye arasında imzalanan gönüllü miktar kısıtlamaları Antlaşmalarına rağmen, Türkiye'nin tekstil ve konfeksiyon üretimindeki gelişmeye engel olamayınca bu kez de Türkiye'nin dumping uyguladığını öne sürmüşler,

⁸⁶ Kılınç, a.g.e., s.46.

⁸⁷ Gökdere, a.g.e., s.237.

⁸⁸ AET Türkiye Ortaklık Anlaşması Katma Protokol, a.g.e., s.39-43.

buna karşılık Türkiye dumping yapmadığını, fiyat ucuzluğunun bol üretimden, hammadde ucuzluğundan ve işçi ücretlerinin düşüklüğünden kaynaklandığını belirtmesine rağmen Topluluğu ikna edememiş, açılan dumping soruşturmalarının büyük çoğunluğu Türkiye lehine sonuçlanmış ve konulan vergiler kaldırılmıştır. 1979 - 1989 yılları arasında kalan dönemde açılan sübvansiyon soruşturmaları 20 civarındadır ve büyük çoğunluğu Türkiye lehine sonuçlanmıştır.⁸⁹ Topluluğun yapmış olduğu tüm bu uygulamalar, Katma Protokol ile üstlenmiş olduğu yüklenimlere aykırı hareket ettiğini göstermektedir.

Tablo: II.3. İthalatta Liberasyonun Konsolidasyonu

Yıllar	1967 Yılı Topluluk Çıkışı		Libere Olmayan Maddelerde	
	Özel İthalat Üzerinden Konsolide Liberasyon Oranı (%)		Topluluk Lehine Açılacak Kontenjanlar	
	Yıllık	Toplam	Arttırım Yüzdesi	Kontenjan 1973=100
1973	35	35	-	100
1974	-	35	-	100
1975	-	35	-	100
1976	5	40	10	110
1977	-	40	-	110
1978	-	40	10	121
1979	-	40	-	121
1980	-	40	10	133
1981	5	40	-	133
1982	-	45	10	146
1983	-	45	-	146
1984	-	45	10	161
1985	-	45	20	193
1986	15	45	-	193
1987	-	60	20	232
1988	-	60	-	232
1989	-	60	20	278
1990	-	60	-	278
1991	20	60	20	334
1992	-	80	-	334
1993	-	80	20	401
1994	-	80	-	401
1995	Tam Liberasyon	80	Tam Liberasyon	100

Kaynak: S.Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, s. 420.

2.2.1.1.4. İhracat Miktar Kısıtlamalarının ve İhracat Vergilerinin Kaldırılması ve Tekellerin Düzenlenmesi.- Bu konular Katma Protokol'ün 7, 15, 27,

⁸⁹ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.420-432.

28, 29 ve 30ncu maddelerinde düzenlenmiştir.⁹⁰ Buna göre; Akit taraflar, aralarında ithalat ve ihracata yeni gümrük vergileri veya eş etkili vergi ve resimleri koymaktan ve bu Protokol'ün yürürlüğe giriş tarihinde karşılıklı ticari ilişkilerinde uyguladıkları gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri artırmaktan sakınacaklardır. Bununla beraber, Antlaşma amaçlarının gerçekleşmesi için gerekli olduğunda Ortaklık Konseyi, akit tarafları ihracata yeni gümrük vergileri veya eş etkili vergi veya resimler koymaya yetkili kılacaktır.(Md. 7) Bu maddeden de anlaşıldığı gibi, Akit taraflar arasında ihracat miktar kısıtlamaları ve bütün eş etkili tedbirler yasaklanmıştır. Türkiye ve Topluluk en geç geçiş dönemi sonunda aralarında ihracat miktar kısıtlamaları ve eş etkili tedbirlerini kaldıracaklardır.

Türkiye'nin AET'ye olan ihracatı, Hazırlık Dönemi'nde başlayan yükselme eğitimine uygun olarak Geçiş Dönemi'nin ilk yıllarında da artış kaydetmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatı içinde AET'nin payı 1973 yılında yüzde 46,4 iken, bu oran 1977 yılında yüzde 49,5'e yükselmiştir. Bu dönem Türkiye AET ilişkilerinin en sıcak olduğu dönemdir. Ancak 1977'den sonra AET'nin Türkiye'nin ihracatı içindeki payı azalma göstermiş, 1983 yılında yüzde 35,1'e kadar gerilemiştir. Bunun sebebi ise, 24 Ocak 1980 kararları sonrası Türkiye'nin ihracatının artmasına rağmen özellikle bu artışın Ortadoğu ülkelerine kayması sonucu, toplam ihracat içerisinde AET'nin payının azalmasına neden olmuştur. Fakat genel anlamda bakıldığında, Geçiş Dönemi boyunca Türkiye'nin AET'ye ihracatı miktar olarak artış göstermiştir.⁹¹

Katma Protokol'de tekellerle ilgili uygulama ise 30ncu maddede düzenlenmiştir.⁹² Buna göre; Akit taraflar ticari nitelik taşıyan milli tekellerini, tedarik ve sürüm şartları bakımından Türkiye ve Topluluk üyesi devletler uyrukları arasındaki her türlü farklılığın 22 yıllık bir süre sonunda kalkmasını sağlayacak şekilde gitgide düzenleyeceklerdir. Bu madde hükümleri, Türkiye'nin veya bir üye devletin, Türkiye ile Topluluk arasındaki ihracat veya ithalatı dolaylı veya dolaysız, hukuken veya fiilen kontrol ettiği yönettiği veya hissedilir şekilde etkilediği bütün kuruluşlara uygulanır. Bu hükümler, idaresi devredilmiş devlet tekellerine de uygulanır. Akit taraflar 1nci fıkrada yer alan ilkelere aykırı veya aralarındaki gümrük vergilerinin ve miktar kısıtlamalarının

⁹⁰ AET Türkiye Anlaşması Katma Protokol, a.g.e., s.35-43.

⁹¹ Kılınc, a.g.e., s.48-49.

⁹² AET Türkiye Ortaklık Anlaşması Katma Protokol, a.g.e., s.42-43.

kaldırılması ile ilgili maddelerin hükümlerinin kapsamını daraltan her türlü yeni tedbir almaktan sakınacaktır. Bu madde ile belirtilen Türk tekellerinin uyumu ve Türkiye ile ilgili Topluluk arasındaki alış veriş engellerinin azaltılmasıyla ilgili usul, sıra ve süreler, bu Protokol'ün yürürlüğe girişinde, en geç altı ay sonra Ortaklık Konseyi tarafından belirlenecektir.

2.2.1.2. Tarım Ürünlerinin Serbest Dolaşımı.- Katma Protokol'ün 31,32,33,34 ve 35nci maddeleri tarım ürünlerinin serbest dolaşımını ve Türkiye'nin Ortak Tarım Politikası'na uyum sürecini düzenlemiştir. Protokol'ün 33/2 ve 3ncü maddeleri Topluluğun genel mükellefiyeti olarak Türkiye'nin OTP'na uyum sürecinde, Türk tarımının çıkarlarını göz önünde tutacağını OTP'da meydana gelecek değişme ve gelişme ve değişiklikleri Türk tarafına bildireceğini hükme bağlamaktadır. Öte yandan Türkiye ile AET arasındaki tarım ürünleri ticaretinde gümrük vergileri indirimi şeklinde ki en geniş taviz uygulaması Katma Protokol ile getirilmiştir. Her ne kadar taraflar arasındaki tarım ürünleri ticareti, Katma Protokol'ün gümrük birliği ile ilgili hükümleri dışında tutulmasa da (K.P. Md. 35), aynı Protokol'ün 6 sayılı ekinde yer alan ürünler itibariyle Türkiye'ye geniş ihraç olanakları sağlamıştır.⁹³

İlk olarak 1/73 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile Türkiye lehine sağlanan tavizler, daha sonra 1/76 ve 1/77 sayılı OKK ile pekiştirilmiş, 1978 yılında da elde edilen tavizlerin Türkiye lehine devam etmesi ve son olarakta 1980 tarihinde alınan 1/80 sayılı OKK ile Türkiye'ye sağlanan tarımsal tavizlerin devam etmesi sağlanmıştır. Bazı istisnalar dışında Topluluğa girişine müsaade edilen Türkiye kaynaklı tarım ürünlerinde gümrük vergileri tamamen kaldırılmıştır. Günümüzde Topluluğun ortak tarım politikasına dahil olmayan tarımsal ürünlerde, Türkiye kaynaklı ürünlere karşı gümrük vergisi uygulaması sürdürülmektedir.⁹⁴

30 Haziran 1980 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında alınan 1/80 sayılı karara göre, bazı istisnalar dışında ortak tarım politikası çerçevesinde yürürlüğe konulan ortak piyasa düzenlerine dahil ürünlerin tamamında ve bazı işlenmiş tarım ürünlerinde Türkiye'ye yönelik olarak yeni bir taviz rejimi saptanmıştır.

⁹³ T.C. Baş. Haz. ve Dış Tic. Müst., 1993, s.202.

⁹⁴ Hilmi Dursun, Avrupa Topluluğu ve Türkiye AET İlişkileri (Ankara: TBMM Basımevi, 1984), s.46-47.

Söz konusu sağlanan bu tavizler ile Türkiye menşeli ürünlerin Topluluğa ithalindeki gümrük vergileri, belirli sınırlar dahilinde kaldırılırken Topluluğun OTP'nın mekanizmaları olarak gözüken tarife dışı engeller taviz kapsamı dışında kalmıştır. Yani Topluluk prelevman, referans fiyatı, asgari ithal fiyatı, fark giderici vergi, ithalat takvimleri vb. elemanları vasıtası ile sürdürdüğü korumacılığında tavizkar davranmamıştır. Burada varılan sonuç şudur; Türkiye'nin AET tarım ürünlerinde elde ettiği tarımsal tavizler yeterli değildir. Burada Topluluk tarafından Türkiye'ye verilen ödümlerin bir kısmı esasen gümrük vergisinden muaf olan ürünlere yöneliktir. Dolayısı ile üçüncü ülkelere karşı Türkiye'ye bir üstünlük sağlamamaktadır.

Katma Protokol'ün 33/1 nci maddesine göre, 20 yıllık bir dönem içinde Türkiye, tarım ürünlerinin Türkiye Topluluk arasında serbest dolaşımı için Türkiye'de uygulanması gerekli OTP tedbirlerini bu dönemin sonunda alabilmek amacıyla, kendi tarım politikasının uyumu yoluna gider hükmü, tarım alanındaki serbest dolaşımın gerçekleştirilebilmesi için Türk tarım politikasının Topluluk OTP'na uyumunu zorunlu kılmaktadır. Fakat buna rağmen Türkiye'nin Katma Protokol rejimine göre, tarım ürünlerinde Topluluktan yapılacak ithalata uygulanacak tavizli rejim açısından Türkiye'yi doğrudan bağlayıcı herhangi bir yükümlülük getirmemiştir. Ancak yukarıda sözü edilen Protokol'ün 6 Sayılı Eki'nin 17nci maddesine göre, Türkiye, Topluluk kaynaklı tarım ürünleri ithalatının tatminkar bir artış göstermesini sağlayacak tercihli bir rejim uygulamakla yükümlüdür.

Katma Protokol uyarınca AB ile gerçekleştirilecek gümrük birliğinde klasik tarım ürünleri bu kapsam dışında tutulmuştur. Fakat 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi Kararında yalnızca işlenmiş tarım ürünlerinde Türkiye'nin uygulayacağı gümrük vergilerinin Topluluktaki sisteme benzer şekilde tarım ve sanayi paylarını içerecek şekilde belirlenmesi ve toplam korumanın sanayi payına denk gelen bölümünün karşılıklı olarak kaldırılması öngörülmüştür.⁹⁵

2.2.2. Kişilerin, Hizmetlerin ve Sermayenin Serbest Dolaşımı.- Öncelikle vurgulanması gereken, Ankara Antlaşması ve Katma Protokol hükümlerince, İşçilerin Serbest Dolaşımı Türkiye'nin Topluluğa tam üye olması şartına bağlanmamıştır.

⁹⁵ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.456-457

Buradan net bir şekilde ortaya çıkan sonuç, Türkiye tam üye olmadan önce işçilerin serbest dolaşımı sağlanabilecektir. Protokol'ün 36ncı maddesine göre, Türkiye ile Topluluk üyesi devletler arasında işçilerin serbest dolaşımı, Ortaklık Antlaşması'nın 12nci maddesinde yer alan ilkelere uygun şekilde, Antlaşmanın yürürlüğe girişinden sonra 12nci yılın sonu ile 22nci yılın sonu arasında kademeli olarak gerçekleştirilebilecektir.⁹⁶

İşçilerin serbest dolaşımı alanında KP'ün getirdiği diğer önemli bir hususta, o zamana kadar ikili anlaşmalar şeklinde yürütülen "göçmen Türk işçileri" problemini kısmen de olsa Türkiye AET ortaklık ilişkisi platformuna çekmeye başlamıştır.⁹⁷

Topluluk mevzuatında belirtilen işçilerin serbest dolaşımı kavramı dört hakkı kapsamaktadır. Bunlar;

- Açık işlere başvurma hakkı,
- İş bulabilmek için Topluluk içinde seyahat hakkı,
- İşin yapıldığı ülkede oturma hakkı,
- İşin sona ermesinden sonra veya emeklilik durumunda o ülkede oturma hakkı.

İşçilerin serbest dolaşımı ile ilgili olarak Katma Protokol ile belirtilen hususlar aslında Ankara Antlaşması'ndan bile geride kalmaktadır. Çünkü, KP'ün 37nci maddesi, Toplulukta çalışan Türk işçilerine uyrukluktan dolayı bir ayırım yapılamayacağını, 38nci maddesi, Türk işçilerinin oturma ve çalışma izinlerinin uzatılmasını Ortaklık Konseyi'nin inceleyeceğini, 39ncü maddesi, Toplulukta çalışan ve Topluluk içinde yer değiştiren Türk işçilerinin sosyal güvenlik yönünden farklı ülkelerde geçen hizmet sürelerinin birleştirilmesine imkan tanınacağı şeklinde hükümler taşıyordu. Üstelik bu hükümler, ciddi bir yükümlülük öngörmeyen sadece fiili durumun teyidi anlamına gelen tavsiye ve vaatler şeklindeydi.

Katma Protokol'ün bu zayıf hükümleri, işçilerin serbest dolaşımı konusundaki inisiyatifin Ortaklık Konseyi'ne geçmesine sebep olmuştur. Nitekim işçilerin serbest dolaşımı, 1976 sonrası Ortaklık Konseyi ile düzenlenmiştir.

Ortaklık Konseyi'nin 20 Aralık 1976 tarihli toplantısı sonucu alınan 2/76 sayılı karar, işçilerin serbest dolaşımının Aralık 1976 ile Aralık 1986 tarihleri arasında aşamalı

⁹⁶ Avrupa topluluğu Nedir?, a.g.e., s.178.

⁹⁷ Kılınç, a.g.e., s.49.

olarak gerçekleştirilmesini öngörmüştür. Ayrıca Türk işçilerine, AET’de çalışan diğer yabancı işçiler karşısında Topluluk işçilerinden sonra “ikinci öncelikli işe girme” hakkını tanımıştır. Fakat 1976 yılında Topluluk ile ilişkilerin dondurulması, bu hakkın kullanılmasını fiilen önlemiştir.⁹⁸

2/76 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı işçilerin serbest dolaşımının “Birinci Kademesi”ni tespit etmiştir. Buna göre Birinci Kademe; sürenin 4 yıl olacağı, AET içinde 3 yıldan fazla çalışmış olan Türk işçilerine kolaylık sağlanacağı, AET içinde 5 yıldır çalışmakta olan Türk işçilerinin o ülkedeki bütün ücretli faaliyetlere serbestçe girme hakkının tanınacağı, Türk işçi ve ailelerinin buldukları yerlerde mahalli eğitim imkanlarından faydalanabilecekleri ve son olarak da AET’de çalışan Türk işçileri, Türkiye ile AET üyesi ülkeler arasında mevcut ikili anlaşmalardan doğabilecek yukarıdakilerden daha elverişli rejimlerden faydalanabileceklerini öngörmüştür.

Ortaklık Konseyi 1.7.1980 tarihinde almış olduğu 1/80 sayılı karar ile işçilerinin serbest dolaşımı hükümlerinin “İkinci Kademe”sini düzenlemiştir. Bu karar ile 2/76 sayılı karardan farklı olarak, Türk işçi ailelerine bir takım haklar sağlanmış, ikinci öncelik hakkı devam etmiş fakat serbest dolaşımı sağlayacak tedbirlere gereken önem verilmemiştir. Bu arada 1/80 sayılı OKK’da geçen, Üçüncü Kademeye ilişkin esasların belirleneceği ve 1983 yılında yapılması planlanan Ortaklık Konseyi toplantısı yapılamamıştır.⁹⁹

Türkiye 21 Kasım 1986 tarihinde, 1 Aralık 1986’da başlayacak olan serbest dolaşımın ne şekilde kullanılacağına ilişkin usulleri belirlemek amacıyla Ortaklık Konseyi’ni toplantıya çağırılmış, Toplulukta buna karşılık yeni bir öneride bulunmuştur. Bu öneriye göre, serbest dolaşım üye bir ülkede çalışmış Türk işçilerine tanınacak, ikinci öncelik hakkı devam edecek ve üye ülkelerin milli mevzuatlarında yer alan kısıtlamalar kaldırılmayacaktır. Ayrıca Topluluk serbest dolaşım hakkının 1.1.1986’dan itibaren otomatik olarak başlamasını kabul etmemiştir.

Uzun yıllar süren bu karşılıklı anlaşmazlıklar sonucu mağdur duruma düşen Türk işçi ve ailelerinin, özellikle bireysel olarak Avrupa Adalet Divanı’na yapmış oldukları başvurulardan olumlu sonuçlar alınmış ve Divan tarafından verilen kararlar

⁹⁸ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.460.

⁹⁹ Haluk Günöğür, “Türk İşçilerinin Avrupa Birliği’nde Serbest Dolaşımı”, Avrupa Birliği El Kitabı (Ankara : TCMB yayınları, 1995), s.209-210.

doğrultusunda AB'de çalışmakta olan diğer Türk işçilerinin, üçüncü ülke vatandaşı olan işçilerden farklı bir hukuki statüye sahip olduklarını ve üye ülkelerin bunu sağlamak amacıyla gerekli önlemleri almasının hukuki bir zorunluluk olduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁰

Topluluk ülkelerinin büyük çoğunluğunun Türk vatandaşlarına Ekim 1980'den itibaren vize uygulamaya başlamaları, iş gücünün serbest dolaşımının gerçekleştirilmesine engel oluşturan ve yasal olmayan önemli bir uygulamadır. Diğer bir olumsuz durumda, AT'ları 1993'de Tek Pazar'ı oluşturduktan sonra ortak bir sınıra sahip olmuşlar ve bunun sonucunda tüm AB ülkeleri vize konusunda ortak bir tutum izlemeye başlamışlar, böylece işçilerin serbest dolaşımı daha da olumsuz bir şekilde etkilenmiştir.¹⁰¹ Ayrıca Türk işçilerinin serbest dolaşımına diğer bir engelde 26 Mart 1995 tarihinde yürürlüğe giren Schengen Antlaşması'dır.

Katma Protokol'ün 41 ve 42nci maddelerinde düzenlenmiş olan hizmetlerin serbest dolaşımı ve yerleşme hakkı, bir üye ülke vatandaşının diğer bir ülkede kişilere veya kuruluşlara hizmet verebilmesi hürriyeti anlamına gelmektedir. KP'ün 41nci maddesi, tarafların serbest hizmet edimi ile yerleşme serbestisine yeni kısıtlamalar koymaktan kaçınacaklarını, Ortaklık Konseyi'nin söz konusu kısıtlamalarının gitgide kaldırılmasında uygulanacak sıra, süre ve usullerin belirleneceğini, Konsey'in bunları tespit ederken çeşitli faaliyet dalları için Topluluğun daha önce koyduğu hükümler ile Türkiye'nin ekonomik ve sosyal alandaki özel durumunu göz önüne alacağını öngörmüştür. Hizmetlerin serbest dolaşımı ve yerleşme hakkı, Türkiye ile Topluluk ilişkilerinde ilerleme sağlanamayan konuların başında gelmektedir.

Katma Protokol'ün 50nci maddesi, gerek AET gerekse Türkiye'nin Sermaye hareketlerine kısıtlama koymamayı mevcut kısıtlamaları yumuşatmayı ve karşılıklı danışma mekanizmasını düzenlemiştir. 52nci madde ise, tarafların aralarındaki sermaye hareketlerine ve bu hareketlere ilişkin cari ödemelere zarar verecek yeni kısıtlamalar koymamalarını, sermaye işlem ve sermaye transferlerinin yapılmasında uygulanan izin ve kontrol işlemlerini ve bunun için birbirlerine danışmalarını öngörmüştür.¹⁰² Fakat Türkiye Topluluk ilişkilerinde sermayenin serbest dolaşımı ile ilgili olarak belirli bir aşamanın elde edilmesi beklenmemelidir. Zaten amaç, Türkiye ile Topluluk arasında

¹⁰⁰ Aynı, s.212-216.

¹⁰¹ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.466.

¹⁰² Dursun, a.g.e., s.51.

gerçek bir serbest dolaşımın gerçekleştirilmesi de değildir. Amaç, Topluluktan Türkiye'ye gelen ve Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacak özel sermayeye tanınan rejimin iyileştirilmesidir. Sermayenin serbest dolaşımı uzun dönemde gerçekleştirilecek bir hedeftir.¹⁰³

2.2.3. Mali Yardımlar.- Türkiye'nin ekonomi ve toplumsal kalkınmasını teşvik etmek amacıyla Ankara Antlaşması'nda ve onu izleyen Katma Protokol ile eklerinde mali yardımlara yer verilmiştir. Bu yardımlar, büyük ölçüde sanayinin ve altyapının geliştirilmesinde kullanılmıştır.

Türkiye'ye verilecek kredi ve yardımların miktarı ve şartları Mali Protokol'lerle tespit edilmekte ve AYB'sı kanalıyla Türk ekonomisinin kalkınmasına yardımcı olacak yatırım projelerine tahsis olunmaktadır. Kredilerden faydalanacak projelerin;¹⁰⁴

- Ortaklık Antlaşması amaçlarının gerçekleşmesine yararlı olması,
- Türk kalkınma planlarında yer alması,
- Türk ekonomisinin verimliliğinin artmasına katkıda bulunacak ve özellikle Türkiye'nin daha iyi bir ekonomik altyapıya kavuşmasını sağlayacak nitelikte olması,
- Tarım, sanayi ya da hizmet sektörlerinin yüksek randımanla modern ve rasyonel teşebbüslerle donatılmasını sağlayacak nitelikte olması, gerekir.

Hazırlık Dönemi kapsamında imzalanan Birinci Mali Protokol'den sonra 23 Kasım 1970 tarihinde Katma Protokol ile imzalanan¹⁰⁵ İkinci Mali Protokol çerçevesinde, toplam 220 milyon ECU'lük bir yardım öngörülmüştür. Bunun 195 milyon ECU'lük kısmı Topluluk üyelerinden, geri kalan 25 milyon ECU'lük kısmı Avrupa Yatırım Bankası kaynaklarından karşılanacaktır. İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın da AET'ye katılması sebebiyle bu ülkelerin İkinci Mali Protokol'e katkı paylarının belirlenmesi amacıyla, 30 Haziran 1973 tarihinde imzalanan Tamamlayıcı Protokol'e konulan bir madde ile 47 milyon ECU tutarında bir kredinin Türkiye'ye verilmesi uygun bulunmuştur. Alınan bu kredinin büyük kısmı altyapı projelerinde kullanılmış, kalan miktarı ise özel sektöre proje bazında verilmiştir.¹⁰⁶

¹⁰³ Aynı, s.472.

¹⁰⁴ T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, a.g.e., s.213.

¹⁰⁵ Avrupa Topluluğu Nedir?, a.g.e., s.180.

¹⁰⁶ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.473-480.

İkinci Mali Protokol'ün bitiminde, 12 Mayıs 1977 tarihinde Üçüncü Mali Protokol imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Protokol'e göre, Türkiye'ye Topluluk üyesi ülkelerden 220 milyon ECU, AYB'dan 90 milyon ECU olmak üzere toplam 310 milyon ECU kredi açılmıştır. Üçüncü Mali Protokol'e göre tahsis edilen kredilerin büyük kısmı kamuya ait altyapı projelerine, kalan miktar ise yine özel sektör projelerine tahsis edilmiştir.¹⁰⁷

Türkiye - Topluluk Ortaklık Konseyi'nin 30 Haziran 1980 tarihindeki toplantısı sonucunda alınan karar gereği, Türkiye'ye 5 yıllık bir dönem için Dördüncü Mali Protokol çerçevesinde 600 milyon ECU tutarında bir kredi yardımı yapılması öngörülmüştür. Bu yardımın 225 milyon ECU'sü AYB kaynaklarından karşılanacak, 375 milyon ECU'lük bölümü ise Topluluk bütçesinden finanse edilecektir. Dördüncü Mali Protokol 19 Haziran 1981 tarihinde taraflarca parafe edilmesine rağmen, bu zamana kadar Yunanistan'ın engellemeleri ile Topluluk organlarının onayından geçemediği için halen yürürlüğe girmemiştir.

Türkiye 1963 yılından 1994 yılına kadar geçen 31 yıl içerisinde 752 milyon ECU'sü AYB'dan ve 75 milyon ECU'sü de Topluluk bütçesinden olmak üzere toplam 827 milyon ECU tutarında mali yardım sağlamıştır. Bazı Topluluk üyesi ülkelerle Türkiye kıyaslandığında, Yunanistan'a (1981-1992) 28,6 milyar, İspanya'ya (1986-1992) 42,5 milyar, Portekiz'e (1986-1992) 14,2 milyar ECU tutarında kaynak aktarıldığı görülmektedir. Topluluğa son katılan üç ülkeye yapılan mali yardım miktarları düşünüldüğünde, Topluluktan Türkiye'nin elde ettiği mali katkının çok az olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁸

3. Tam Üyelik Başvurusu

Türkiye'nin 24 Ocak 1980 kararları ile dışa açılma ve uluslararası ekonomiyle bütünleşme çabaları, Topluluk ile arasındaki ekonomik engellerin azalmasına neden olmuştur. Ekonomik yöndeki bu değişimden de alınan cesaretle Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde Ankara Antlaşması'nda öngörülen sürenin tamamlanmasından önce, Avrupalı

¹⁰⁷ Kılınç, a.g.e., s.52.

¹⁰⁸ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.473-480.

bir devlet olarak, AKÇT'nu kuran Antlaşma'nın 98nci maddesine, EUROTOM'u kuran Antlaşma'nın 205nci maddesine ve AET'yi kuran Antlaşma'nın 237nci maddesine göre AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Böylece Toplulukla Türkiye arasında Ankara Antlaşması ve Katma Protokol'den doğan ilişkiler bir yana bırakılmıştır. Gerçekte başvuru Roma Antlaşması'nın 237nci maddesindeki "Her Avrupalı devlet, Topluluğun üyesi olmayı isteyebilir." hükmüne dayanarak yapılmıştır. Başvurunun 14 Nisan 1987 tarihinde yapılması ise, Türkiye'nin talebinin Belçika'nın dönem başkanlığı bitmeden Konsey'de görüşülmesinin sağlanması amacını taşımaktadır. Çünkü, Belçika'dan sonra Yunanistan'ın AET Dönem Başkanlığı başlamaktadır.¹⁰⁹

3.1. Tam Üyelik Başvurusunun Nedenleri

Türkiye'nin Ankara Antlaşması ve Katma Protokol'de öngörülen dönemleri tamamlamadan, Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmasının altında yatan ekonomik ve siyasi nedenler şu şekilde açıklanabilir.

3.1.1. Ekonomik Nedenler.- 'Ortak üyelik' statüsü Türkiye açısından bakıldığında kazandırıcı olmamıştır. Başlangıçta Türkiye ile AET arasında kurulan denge, zaman içerisinde Türkiye'nin aleyhine bir gelişim göstermiştir. Protokol'de Türkiye lehine sağlanan avantajlar ortadan kalkmış, zamanla Topluluğun birçok ülke ile yapmış olduğu ikili ve çok taraflı anlaşmalar ile üçüncü ülkeler sağlanan avantajlar karşısında anlamsızlaşmıştır. Ayrıca Türkiye'nin tarım sektöründe elde ettiği tavizler zamanla üçüncü ülkelere de verilmiş, hatta bazen daha fazla ödün bu ülkelere sağlanmıştır. Bu durum ilişkilerde ayrıcalıklı rejimi ortadan kaldırmıştır.¹¹⁰

Türkiye'nin 24 Ocak 1980'den itibaren izlemeye başladığı dışa açık kalkınma modeli de tam üyelik başvurusunu hazırlayıcı etkiler yapmıştır. Bu tarihten itibaren, Türk ekonomisinin dışa açılma derecesi yükselmiş, piyasa mekanizmasının işleyişine ve serbest rekabete işlerlik kazandırmaya büyük önem verilmiş, KDV uygulamaya konulmuş, Bankacılık, dış ticaret, kambiyo ve yabancı sermaye dallarında reformlar yapılmıştır.

¹⁰⁹ Gökdere, a.g.e., s.261-262.

¹¹⁰ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.445.

Topluluk iç pazarının oluşum sürecinde daha çok tarife dışı engellerin kaldırılmasına ağırlık verilmiştir. Türkiye'nin Toplulukla arasındaki ilişkiler ise, genelde tarife indirimlerine dayanmaktadır. Bu nedenle buradan sağlanacak avantajlar önemini zamanla yitirmiştir.¹¹¹

Topluluk 1981 yılında Yunanistan, 1986 yılında İspanya ve Portekiz'in katılımıyla iki defa genişlemiştir. Topluluğa katılan bu üç yeni üyenin tarımsal ihracatı Türkiye'nin tarımsal ihracatı ile büyük benzerlik göstermekte, bu ülkeler ise tam üyeliğin sağladığı avantajlardan faydalanarak Topluluk pazarında Türkiye'ye karşı üstünlük elde etmişlerdir. Bu durum karşısında Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatı olumsuz yönde etkilenmiştir.

Topluluğun Türkiye'ye mali protokoller çerçevesinde vermiş olduğu yardımlar yetersiz kalmıştır. Ayrıca Dördüncü Mali Protokol politik nedenler yüzünden askıda tutulmaktadır. Topluluğun yapısal fonlarından yararlanmak için ise tam üye olmak gerekmektedir.¹¹²

Ayrıca Topluluk içindeki Türk iş gücünün serbest dolaşımı, yerleşme hakkı ve hizmet edimi gibi sosyal alanlarda ortaya çıkan ve çözümlenemeyen sorunların, tam üyelik çerçevesinde giderilmesi amaçlanmıştır.

3.1.2. Siyasal Nedenler.- Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun altında yatan en önemli siyasal etken Yunanistan faktörüdür. 10 Ocak 1981 tarihinden itibaren AT'ye tam üye olan Yunanistan'ın, tarihsel komplekslerinden de kaynaklanan Türkiye aleyhtarı bir politika izlemesi sonucunda, hemen her platformda Türkiye-AET ilişkilerini engelleyici bir tutum takınmıştır. Türk Hükümeti ise, Yunanistan'ın bu tutumunu engellemenin tek yolu olarak AT'ye tam üye olmayı görmüştür.

AET'ye tam üyelik, Türkiye'nin batılılaşma ve Batı Avrupa'nın siyasi entegrasyonu içinde yer alma gayretlerinin sonucu olan bir devlet politikasıdır.¹¹³ Bu politika 1963 Ankara Antlaşması'ndan itibaren somutlaşmış ve nihai amacı tam üyelik olan bir devlet politikası haline dönüşmüştür. Topluluğa tam üyelik başvurusu ilk kez, Yunanistan'ın tam üyelik başvurusunu yapmış olduğu 1975 yılında gündeme gelmiş

¹¹¹ Gökdere, a.g.e., s.263.

¹¹² Kılınç, a.g.e., s.156.

¹¹³ Aynı, s.157.

fakat çeşitli iç politik sebeplerle hayata geçirilememiş, daha sonradan ise 12 Eylül 1980 ihtilalinden sonra kurulan MGK'da dile getirilmiş ve bu yönde karar alınmıştır. 14 Nisan 1987 tarihinde yapılan tam üyelik başvurusu 1963'den beri izlenen devlet politikasının bir sonucudur.

NATO üyesi olan Türkiye Avrupa'nın savunmasında önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Ortadoğu'daki istikrarın önemli bir unsurunu teşkil etmektedir. Bu açılardan bakıldığında Türkiye'nin tam üyeliği, ittifakın Avrupa ayağının güçlenmesine katkıda bulunacak, aynı zamanda savunma işbirliği alanında ek imkanlar sağlayacaktır. Bu değerlendirmeler sonucunda Türkiye tam üyelik başvurusundan bir gün önce yani 13 Nisanda Batı Avrupa Birliği'ne katılma yolunda niyetini açıklamıştır. Bunun sonucunda, AET'nin askeri kanadını meydana getiren bu birliğe üye olarak Topluluk içindeki yerini sağlamlaştırılmayı amaçlamıştır.

3.2. Tam Üyelik Başvurusu Hakkındaki Komisyon Görüşü

Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi'nin 27 Nisan 1987 tarihli toplantısında Türkiye'nin üyelik talebini gündeme almış ve ilk toplantıda görüşülmek üzere Komisyon'a havale etmiştir. Komisyon, Türkiye'nin muhtemel üyeliğinin etki ve sonuçlarını değerlendirmek üzere gerekli tüm bilgi ve belgelerin derlenmesi amacıyla yetkili birimlerini görevlendirmiş ve Türkiye'nin başvurusundan yaklaşık 2,5 yıl sonra görüş raporunu açıklamıştır.¹¹⁴ Komisyon'un yanıtı 10 sayfalık "Görüş" ile buna ekli 125 sayfalık bir teknik rapordan oluşmaktadır. Komisyon, Türkiye'nin tam üyelik talebini ekonomik ve sosyal açıların yanı sıra geniş bir siyasal perspektif çerçevesinde değerlendirmiştir. Ana hatlarıyla Komisyon'un görüş ve değerlendirmeleri şu şekildedir.¹¹⁵

Tek Avrupa Senedi'nin yürürlüğe girmesiyle Topluluk bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişim süreci içinde Tek Avrupa Senedi'nin koyduğu hedefler doğrultusunda Topluluk, siyasi entegrasyonunu yetiştirmek, ekonomik ve parasal birlik alanında ilerlemek ve 1992 yılına kadar iç pazarını tamamlamak çabasıdadır. Doğu Avrupa'da meydana gelen değişiklikler, Topluluğu biran önce entegrasyonu

¹¹⁴ Gökdere, a.g.e., s.264-265.

¹¹⁵ Çayhan, a.g.e., s.321-328.

derinleştirme ve öbür bir yeni gelişme akımına hazır duruma gelmeye zorlamaktadır. Komisyon, genişleme stratejisi konusunda ise bu aşamada yeni bir adım atma taraftarı olmadığını, bunun sebebinin ise Tek Pazar hedefinin tamamlamadan bu yönde atılacak bir adımın her aday ülke hem de üye devletler açısından doğru olmayacağı yönünde görüş taşımaktadır.

Türkiye'nin mevcut ekonomik problemleri ve bunun Topluluk bütçesine getireceği ağır yük, Türkiye'nin tam üyeliği önündeki en önemli engeli oluşturduğu Komisyon tarafından ifade edilmiştir. Bu değerlendirmenin sonucunda Komisyon, Türkiye'nin spesifik ekonomik sorunlarını ele almış ve ilk vurgulanan nokta da, nüfusun büyüklüğü ile kalkınmışlık düzeyinin düşüklüğü olmuştur. Komisyon Türk ekonomisinin ana sorunlarını şu başlıklar halinde saymıştır;

- Sanayi ve Tarım alanlarında mevcut önemli yapısal farklılıkları,
- Özellikle 1989 yılında hız kazanan makroekonomik dengesizlikler,
- Sanayinin önemli ölçüde korunmuş olması,
- Sosyal güvence düzeyinin düşük olması.

Komisyon, Türkiye ile Topluluk arasındaki uyumsuzlukları dört ana başlıkta verdikten sonra ayrıntılara yer vermiştir. Buna göre, Türkiye'de kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasılanın düşüklüğü, rakamlar açısından Topluluğun üçte biri düzeyinde olduğu ve bu farklılığın kısa sürede azalmayacağı izleniminin edinildiği belirtilmektedir.

Komisyon'un açıkladığı bir başka ekonomik farklılık, Türkiye'deki iş gücü kalitesinin düşüklüğü ve tarım nüfusunun kalabalıklığı olmuştur. Komisyon'a göre Türkiye yüksek enflasyon, işsizlik oranı, gibi büyük makroekonomik dengesizliklerle karşı karşıyadır. Bunlarla beraber sosyal güvenlik alanında da Türkiye Topluluk normlarında oldukça düşük seviyededir, yakın bir gelecekte de Türkiye'nin Topluluk normlarına ayak uydurmasının çok zor olduğu belirtilmiştir. Türkiye'nin tam üyeliğinin önündeki en büyük engelin makroekonomik dengesizlikler ve yapısal farklılıklar olduğu komisyon görüşünde ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

Komisyon Türkiye'nin siyasi alandaki olumlu ve olumsuz gelişmelerinden bahsetmiştir. Öncelikle 1980 askeri müdahalesinden sonra benimsenen yeni anayasa ve kabul edilen pek çok siyasi reform, olumlu gelişmeler arasında sayılmıştır. Bununla birlikte demokrasi, insan hakları ve azınlık hakları gibi konularda önemli eksileri olduğu

vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlıklar ve Kıbrıs sorunu da siyasi bir engel olarak dile getirilmiştir.

Komisyon görüşünün sonuç bölümünde ise, Türkiye-AT ilişkilerinin geleceği konusunda bazı önerilere yer vermiştir. Bunlar;

- Gümrük Birliğinin tamamlanması,
- Mali işbirliğinin yeniden canlandırılması ve hızlandırılması,
- Sanayi ve teknolojik işbirliğinin güçlendirilmesi,
- Siyasal ve kültürel bağların derinleştirilmesi.

Sonuç olarak, Türkiye'nin AT'na tam üyelik başvurusu Topluluğun tüm imkanlarını 1992 Tek Pazar hedefine yönelttiği bir tarihte ele alınmıştır. Böylece Türkiye'nin talebinin incelenmesi de 1992'de Tek Pazar'ın tamamlanması da ertelenmiştir. 1989 yılında Doğu Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeler, iki Almanya'nın 1990'da de facto olarak birleşmesi, bununla birlikte bazı Avrupa devletlerinin üyelik başvuruları, bunlardan Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in başvurularının kabul edilmesiyle Birlik üye sayısı 15'e çıkmış ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla dünya konjonktüründe meydana gelen hızlı gelişmeler, Türkiye'nin AT'na katılmasını oldukça zorlaştırmaktadır.¹¹⁶

4. 6 Mart 1995 Tarihli Ortaklık Konseyi Kararları Ve Gümrük Birliği'nin Tamamlanması

Türkiye, AB Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında alınan kararla, Türkiye - AB arasında 1 Ocak 1996'da gerçekleştirilecek olan Gümrük Birliği'nin işleyiş ilkeleri belirlenmiştir. Böylece 22 yıllık "Geçiş Dönemi" 1.1.1996 tarihinde son bulacak ve Ankara Antlaşması'nın 2nci maddesinde öngörülen "Son Döneme" girilmiş olacaktır.¹¹⁷ Uluslararası hukuk açısından bakıldığında, 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi kararları bir antlaşma değil "yeni bir hukuki durum yaratan"

¹¹⁶ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.443.

¹¹⁷ S. Rıdvan Karluk, Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü, (Ankara : Turhan Kitabevi Yayınları, 1997), s.187.

tamamen prosedüre ilişkin bir belgedir. Gerçek antlaşmada gümrük birliği anlaşması Katma Protokol'dür.¹¹⁸

6 Mart 1995 tarihinde alınan Ortaklık Konsey'i kararları içerik olarak üç belgeden meydana gelmektedir. Bunlar;¹¹⁹

- Türkiye - AB Gümrük Birliği'nin tamamlanmasına yönelik, malların serbest dolaşımı ile ilgili olarak 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı,
- Türkiye - AB ortaklık ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik ilke kararı,
- Türkiye - AB arasında mali işbirliğinin sağlanması konusunda Topluluk bildirisi.

Ortaklık Konseyi'nin 36ncı Dönem Toplantısı'nda kabul edilen 1/95 sayılı karar, malların serbest dolaşımı ile ilgili olarak gümrük birliğinin tamamlanması için gerekli olan teknik unsurları kapsamaktadır. Karar, Ankara Antlaşması ile Katma Protokol'ü tamamlayan ve Gümrük Birliği'nin şartlarını açıklayan bir belgedir. Bu çerçevede içinde;¹²⁰

- Gümrük vergilerinin, miktar kısıtlamalarının, eş etkili vergi, resim ve önlemlerinin kaldırılması,
- Türkiye'nin OGT'ne uyumu, ticaretteki teknik engellerin kaldırılması ve Türkiye'nin Topluluğun ticaret politikasına uyumu,
- Topluluğun tercihli rejimlerinin Türkiye tarafından 5 yıllık bir geçiş dönemi içerisinde üstlenilmesi,
- İşlenmiş tarım ürünleri ithalatında uygulanacak sisteme ilişkin mevzuatın hayata geçirilmesi ve Türkiye'nin Topluluk Ortak Tarım Politikası'na uyumu,
- Türkiye'nin, AB'nin üretim normlarına uyum sağlaması,
- Gümrük Birliği'nin işleyişi açısından, Türkiye'nin rekabet kurallarını Toplulukla uyumlu hale getirmesi ve sosyal içerikli devlet yardımları hariç diğerlerinin 2 yıl içinde kaldırılması,
- Devlet tekellerinin iki yıl içinde kaldırılması,

¹¹⁸ Haluk Günöğür, : Ortaklık Antlaşmaları ve 6 Mart 1995 Ortaklık Konsey Toplantısı Kararları Işığında Gümrük Birliği, Avrupa Birliği El Kitabı (Ankara : TCMB Yayınları, 1995), s.294.

¹¹⁹ Aynı, s.295.

¹²⁰ Karluk, Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü, a.g.e., s.206-215.

- Gerek Türkiye’de gerekse Topluluk ülkelerinde açılan devlet ihalelerine her iki taraf firmalarının da girmesinin sağlanması,

- Türkiye, rekabet şartlarına uyduğu sürece, taraflar arasındaki anti-damping ve anti-sübvansiyon önlemleri dışındaki ticari korunma araçlarının kaldırılması

- İthal mallara uygulanacak iç vergilerinin yerli ürünlere uygulanan vergilerle aynı düzeyde olmasının sağlanması,

- Türkiye’de iç hukuk düzenlemelerine gidilmesi ve Patent Kanunu, Fikri ve Sınai Mülkiyet mevzuatına uyum, İnsan Hakları ve Demokrasileşme Paketinin yürürlüğe konulması, gerekli Anayasa düzenlemelerinin yürürlüğe konulması, gibi konular yer almaktadır.

6 Mart 1995 Ortaklık Konseyi Toplantısında alınan Ortaklık Konseyi kararının yanı sıra, Topluluk ile Türkiye arasındaki işbirliğinin yoğunlaştırılması, ilişkilerin geliştirilmesi ve üst düzeyde bir siyasi diyalog kurulması amacıyla bir tavsiye kararı da yer almıştır.¹²¹ Bu tavsiyeler şunlardır;

- Avrupa Çelik ve Kömür Topluluğu ürünleri kapsamındaki demir çelik ürünlerinin serbest dolaşımı ile ilgili müzakerelerin 1995 yılında tamamlanarak Gümrük Birliği ile birlikte devreye girmesi,

- Tarımsal ürünlerde sağlanacak yeni tavizlerin, 1995 yılında tamamlanarak Gümrük Birliği’nin yürürlüğe girmesinden önce sonuca bağlanması,

- Taraflar arasında makroekonomik politikaların yürütülmesine yönelik olarak işbirliğine gidilmesi,

- Sanayi, enerji, ulaştırma, telekomünikasyon, tarım, çevre, bilimsel araştırmalar, kültür, istatistik, enformasyon, adli ve idari konularda koordinasyon,

- Topluluk ülkelerindeki Türk işçilerinin sosyal konularının iyileştirilmesi.

Mali yardım ile ilgili bildiri ise amaçlanan, sanayi sektörünün Gümrük Birliği’nin yarattığı yeni rekabet ortamına uyum sağlaması, AB ile altyapı bağlarının iyileştirilmesi ve Türkiye ekonomisi ile Topluluk ekonomisi arasındaki gelişme farkının azaltılmasıdır. Bu amaçla Türkiye’ye 5 ayrı kaynaktan yardım yapılacaktır. Bunlar;¹²²

¹²¹ Aynı, s.217-229

¹²² Günüşur, Ortaklık Antlaşmaları ve 6 Mart 1995 Ortaklık Konseyi Toplantısı Kararları Işığında Gümrük Birliği., a.g.e., s.295.

- AB kaynaklarından 1.1.1996 tarihinde başlamak üzere 5 yıl süre ile 375 milyon ECU,

- Yenileştirilmiş Akdeniz Programı çerçevesinde 1996 yılı sonuna kadar 400 milyon ECU,

- 1996 yılında devreye girecek olan 5,5 milyar ECU'lük yenileştirilmiş Akdeniz Programı çerçevesinde 700 milyon ECU,

- Avrupa Yatırım Bankası kaynaklarından 1 Ocak 1996'dan itibaren 5 yıl süre ile 750 milyon ECU'lük proje bazında kredi.

- Türkiye'nin talebi doğrultusunda uluslararası finans kuruluşlarından, 300 milyon ECU'YA kadar yenilenebilir kredi.

1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesinden önce Türk kamuoyunda bir takım beklentiler oluşmuştur. Öncelikle, Türk tüketicisi kaliteli mal ucuza alabilecektir. Bu olgu sayesinde tüketici bilinci daha da gelişecek ve Türk insanının yaşam seviyesi yükselecektir. Avrupa ile serbest rekabet ve ülkemizde iyice yerleşen piyasa ekonomisinin iç dinamikleri enflasyonu önemli ölçüde düşürecektir. Bu beklentilerin gerçekleşme derecesini zaman gösterecektir.

Türk kamuoyunun belirli bir kesiminde ise Gümrük Birliği olumsuz olarak karşılanmıştır. Bu konuda öne sürülen en önemli tez, Türkiye 1963'te yapılan ve hedefi tam üyelik olan bir çerçeve antlaşmasına dayanarak, 6 Mart 1995 belgesini imzalamış ve tam üye olmadığı bir konfederasyona bazı hükümler haklarını devretmiştir. Diğer taraftan 1970 KP'de yer alan ve tam üyeliğe gidiş için geçiş dönemi özelliğini taşıyan dönemde AT, 4 esastan 3ünü ortadan kaldırmıştır. 1973 - 1995 döneminde, malların serbest dolaşımı, işgücünü serbest dolaşımı, sermayenin serbest dolaşımı ve milli yardım Topluluk tarafından yükümlülükleri yerine getirilmesi gereken temel esaslardır. Bunlardan sadece sanayi mallarında gümrüksüz ithalat ve mali yardımlardan bir kısmı hariç diğerleri yerine getirilmemiştir. Bu sebeplerden dolayı 6 Mart belgesi, 1963 Antlaşmasının ve 1970 Protokol'ünün öngördüğü ekonomik, sosyal ve siyasal unsurları içermemektedir. Bu belge ile Türkiye kendisini, tek yanlı olarak AB'ye bağımlı kılan bir metni imzalamış ve Türkiye'ye tam üyelik perspektifi verilmemiştir.¹²³

¹²³ Erol MANİSALI, Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli, (İkinci basım, İstanbul : Bağlam Yayıncılık, 1996), s.56.

Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesinden sonra sağlayacağı faydalar şu şekilde özetlenebilir.¹²⁴

- Gümrük vergilerinin kalkması ile ithal girdiler ucuzlayacak böylece ithal girdilerdeki fiyat düşüşü maliyetleri azaltıp, mamul madde fiyatlarını cazip hale getirecek ve sonuç olarak ihracat artışı gerçekleşecektir,

- Gümrük vergilerinin kalkmasıyla yatırım için gerekli makine ve teçhizat alımları ucuzlayacak ve sabit sermaye yatırım harcamaları azalacaktır,

- Makine ve teçhizat alımlarına gelecek kolaylık sonucu teknoloji yenileme imkanı artacak ve teknoloji transferi kolaylaşacaktır,

- Sabit sermaye yatırımlarının artması ve teknolojinin yenilenmesi ile üretim kalitesi artacak, üretim teknikleri hızla gelişecek, pazar büyüyecek ve sonuç olarak ihracat artacaktır,

- Ucuz ve kaliteli hammadde elde etme olanağı artınca, maliyetler ucuzlayacak ve rekabette artış görülecek ve böylece ürünlerde bolluk ve çeşit fazlalığı olacaktır,

- Özellikle tekstil sektöründe kotaların kalkması ile bu sektörde büyük olanaklar sağlanacaktır,

- İhracatın artması ve pazarın genişlemesi ile üretim artacak, böylece istihdam artacaktır,

- AB ülkelerine satışta, üçüncü ülkelere karşı avantaj elde edilecektir,

- Daha ucuz finansman olanağı doğacak, iç pazarda ucuz mal bulunabilecektir,

- Yabancılarla ortaklık daha da kolaylaşacaktır.

Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği, 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde 1 Ocak 1996 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Gümrük Birliğinin tamamlanmasında son adım, 23 Ekim 1995 tarihinde toplanan Ortaklık Komitesinde atılmıştır. Komite Türkiye'nin gerekli yasal düzenlemeleri yaptığını belirlemiş ve Gümrük Birliğinin iyi bir şekilde işlemesine ilişkin teknik şartların bir araya geldiğini kabul etmesini, Ortaklık Konseyi'ne tavsiye etmeye karar vermiştir. 30 Ekim 1995 tarihinde toplanan 37.nci Ortaklık Konseyi'nde, Komite raporuna dayanarak, Gümrük Birliği'nin iyi işlemesi için gerekli şartların yerine getirildiği sonucuna varılmıştır. Türkiye-AB arasındaki Gümrük Birliği Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler

¹²⁴ Vedat Akman, Avrupa Topluluğu ve Türkiye Uluslararası Antlaşmalar ve Ekonomik Birliğin Ötesinde Bir Avrupa, (İstanbul : Alfa yayıncılık, 1997), s.43-44.

Komyonu'nda görüldükten sonra Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu'na sevk edilmiş, 13 Aralıkta yapılan görüşmeler sonucunda Avrupa Parlamentosu üyeleri Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği'ni onaylamışlardır. Türkiye-AB arasındaki Gümrük Birliği Türkiye'de ise, Bakanlar Kurulu'nun onayından geçtikten sonra resmi gazetede 30 Ocak 1995 tarihinde yayınlanarak fiilen gerçekleştirilmiştir.

Türkiye AB arasındaki Gümrük Birliği'nin bir yıllık değerlendirmesine bakıldığında, Türkiye'nin öncelikle 1996 yılındaki yükümlülüklerinin önemli bir bölümünü yerine getirdiği görülmektedir. Bu kapsamda , Türkiye ile Avrupa Kömür Çelik Topluluğu arasındaki Antlaşma 25 Temmuz 1996 tarihinde imzalanarak 1 Ağustos 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Gümrük Birliği'nin işlemlerini aksatan fakat bu aksamanın AB'den çok Türkiye'ye zarar veren bazı mevzuat değişiklikleri yapılamamıştır. Bunlardan en önemlileri, Topluluk Gümrük Kodunu esas alan tasarı yasalaştırılmamış, Özel Tüketim Vergisi Yasası TBMM'den çıkarılmamış, Fikir ve Sanat Eserleri Yasası ile İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkındaki Yasalardaki değişiklikler yapılamamış, Akreditasyon Kurumu faaliyete geçirilememiş ve AT'nin üçüncü ülkelere karşı uygulamakta olduğu tercihli rejimleri 5 yıllık sürede üstlenme kapsamında sadece İsrail ile Serbest Ticaret Antlaşması imzalanabilmiştir.¹²⁵

Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği'nin değerlendirilmesi ışığında, özellikle Türkiye açısından ortaya çıkan iki olumsuzluk dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki, dış ticaret açığında meydana gelen büyümedir.¹²⁶ Gümrük Birliği'nin iki yıllık döneminde dış ticaret Türkiye aleyhine işlemiş, bu dönemde AB ülkelerinden Türkiye'ye yapılan ihracat, Türkiye'nin AB'ne ihracatından daha hızlı gelişmiştir. 1996 yılında AB'ne yönelik ihracat, bir önceki yıla göre %3.7 oranında artarak 11.485 Milyon dolara yükselmiş, AB'nden gerçekleştirilen ithalat ise %32.5 artarak 22.335 Milyon dolara ulaşmıştır. Yine aynı dönemde dış ticaret dengesi 10.850 Milyon dolar açık verirken, AB'ne gerçekleştirilen ihracatın ithalatı karşılama oranı %51.4 olmuştur. 1997 verilerine bakıldığında, ihracattaki yıllık değişim bir önceki yıla göre %5.5 oranında olurken ithalattaki değişim %7.5 oranında artış göstermiştir. Dış ticaret dengesindeki açık 11.898 Milyon dolar düzeyine yükselmiş, gerçekleştirilen ihracatın

¹²⁵ S. Rıdvan Karluk, 'Gümrük Birliği Fiyaskoya Dönüşebilir', Milliyet, (31 Aralık 1996)

¹²⁶ Karluk, Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü, a.g.e., s.367.

ithalatın karşılama oranı %50.4 gerilemiştir.¹²⁷ Dış ticaretteki bu olumsuz gelişme ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilemektedir.

Gümrük Birliği'nin işleyişinde ortaya çıkan diğer bir olumsuz sonuç ise mali işbirliği alanındadır. Bu alanda son bir yılda hiçbir olumlu gelişme olmamıştır Bütçe kaynaklarından, 01.01.1996'dan başlamak üzere 5 yılda verilecek olan 375 Milyon ECU hibe yardım, Avrupa Parlamentosunun 19.09.1996 tarihindeki tavsiye kararı ile askıya alınmış ve Parlamento 24.10 1996 tarihinde yardımın 1997 yılına ilişkin 53 milyon ECU'luk bölümünün dondurulmasına karar verilmiştir. Akdeniz Ortaklığı Programı (MEDA) kapsamında Türkiye 5 yıl içerisinde (1996-2000) 700 Milyon ECU kaynak kullanabilecektir. Programın işlemesine Yunanistan, Türkiye fondan yararlanmasın diye engel çıkarmış, diğer 12 Akdeniz ülkesinin de yardım alamaması sonucu engel zorlukla aşılabılmıştır. Avrupa Yatırım Bankası kredilerinden (750 Milyon ECU) yararlanma Yunanistan engeline takılarak uygulamaya konamamıştır. Türkiye'ye 200 Milyon ECU'luk İMF ve özel finans kuruluşlarıyla birlikte verilecek makro ekonomik yardıma işlerlik kazandırılmamıştır.¹²⁸

Gümrük Birliği'nin tartışıldığı dönemlerde özellikle yabancı sermayenin Türkiye'ye akacağı dile getirilmiştir. Yabancı sermaye girişine bakıldığında istenilen seviyeye ulaşılamadığı görülmektedir.

1995 yılında Türkiye'ye girişine izin verilen yabancı sermaye miktarı 2.938 milyon dolar iken bu miktar 1996 yılı için¹²⁹ 1.537 milyon dolara düşmüştür. İki dönem arasında %48'lik bir azalma söz konusudur. 1997 yılında istenilen yabancı sermaye miktarında pek fazla bir değişiklik olmamış toplam 1.678 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.¹³⁰ Bu düşüşlerin en önemli sebebi de, o dönemde ülkede yaşanan ekonomik ve politik istikrarsızlıklar, yüksek faiz oranı ve bürokratik engellerdir.

¹²⁷ TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı AB Genel Müdürlüğü Verileri.

¹²⁸ Karluk, Milliyet, 31.12.1996.

¹²⁹ 1996 Yılında izin verilen yabancı sermaye rakamı, Fransızların İstanbul-Silivri'de yapmayı düşündükleri Büyük Şehir Projesi için verilen 2.3 milyar dolar izni içermemektedir.

¹³⁰ TCMB Yıllık Rapor 1997, (TCMB Yaynevi, Birinci Basım, Ankara: 1998) s. 205.

5. Bugüne Kadar Gerçekleşen Genişlemeler

5.1. Maastricht Öncesi Genişlemeler

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kuruluşundan itibaren göstermiş olduğu başarılarından etkilenen İngiltere, Topluluk dışında kalmakla siyasal yalnızlık riski, siyasal etki kaybına uğrama ve Birleşik Avrupa idealinin dışında kalma riskleri gibi sebeplerden dolayı ve Avrupa bütünleşmesinde etkin rol almak amacıyla, Topluluk üyeliği için 1961 yılında ilk başvurusunda bulunmuştur. Ayrıca İngiltere'nin bu yönde bir karar almasında ekonomik ve ticari faktörler de ön plana çıkmıştır.¹³¹

İngiltere ile birlikte hareket eden EFTA üyesi Danimarka, Norveç ve İrlanda da aynı yolu izleyerek Topluluğa üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu ülkelerin üyelik başvurusunun altında yatan temel neden de, serbest ticaretin sağlayacağı avantajlardan faydalanmaktı. Fakat, Fransa Cumhurbaşkanı General De Gaulle'ün İngiltere hakkındaki olumsuz düşünceleri özellikle bu ülkenin Roma Antlaşması'nın şartlarını uygulamaya istekli olmadığı kanaati, görüşmelerin kesilmesine sebep olmuştur.¹³²

İngiltere'nin İrlanda, Danimarka ve Norveç'le birlikte 1967 yılında yaptığı ikinci üyelik başvurusu da Fransa'nın İngiltere ile ilgili çekinceleri yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fransa'nın lideri De Gaulle'ün bu ülke ile ilgili en önemli çekincesi, İngiltere'nin katılmasıyla AET'nun yapısının değişeceği, Topluluğun bir serbest ticaret alanına dönüşerek özelliğini kaybedebileceğini düşünmesidir.

İngiltere'nin karşısına çıkarılan bu güçlükleri aşma fırsatı, ancak 1969 yılında De Gaulle'ün görevden ayrılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Fransa'da meydana gelen hükümet değişikliğinin sonrasında yeni başkan George Pompidou İngiltere'nin Topluluğa üyeliği konusundaki engelleri kaldırdığını açıklamış ve sonrasında 1 Aralık 1969 tarihinde La Haye'de toplanan zirve sonrasında bu ülkelerin Avrupa'nın ekonomik ve siyasal birliğine dahil edilmesi yönünde görüş ortaya çıkmıştır.

İngiltere, Danimarka, İrlanda ve Norveç'le 30 Haziran 1970 tarihinde Lüksembourg'da başlayan üyelik müzakereleri, 30 Haziran 1971 tarihine kadar

¹³¹ Klaus-Dieter Borchardt, Avrupa Bütünleşmesi Avrupa Birliği'nin kökenleri ve Büyümesi, (Ankara: Avrupa Komisyonu Temsilciliği yayınları, 1995), s.16-17

¹³² Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.48.

sürmüştür. Görüşmeler sonucunda beş yıllık bir geçiş dönemi benimsenmiştir. Üyelik antlaşmaları ise 22 Ocak 1972 tarihinde imzalanmıştır. İrlanda ve Danimarka'daki referandumlardan olumlu sonuçların ortaya çıkması ve ulusal parlamentoların gerekli onayı vermesinin ardından İngiltere, İrlanda ve Danimarka 1 Ocak 1973'te Topluluk bünyesine katılmışlardır. Fakat Norveç açısından aynı süreç, bu ülkedeki referandumda seçmenlerin yüzde 53, 49'luk bir oranla üyeliği reddetmesi yüzünden dışarıda kalmakla sonuçlanmıştır. Topluluk bu şekilde, kuruluş sonrasında ilk genişlemesini gerçekleştirmiş ve üye sayısı altıdan dokuza yükselmiştir.

1974 yılı sonrasında üç Akdeniz ülkesindeki diktatörlük yönetimleri artarda yıkılmıştır. İlk olarak 23 Temmuz 1974'de Yunan cuntası düşmüş ardından 30 Eylül 1974'de Portekiz'de diktatörlük devrilmiş ve son olarak da 20 Kasım 1975'de İspanya'da Franko ölmüştür. Böylece bu üç Avrupa ülkesinde demokratik rejimlere geçiş süreci başlamıştır.¹³³

Yunanistan demokrasiye geçişinden hemen sonra 12 Haziran 1975'te üyelik için başvuruda bulunmuştur. Yunanistan bu adımı yeniden kurduğu demokrasisini istikrar kavuşturmanın, uluslararası sahnede konumunu ve etkisini güçlendirmenin bir aracı olarak görmüştür. Öte yandan Yunanistan ekonomik gelişimini hızlandırmak ve sanayi altyapısını modernleştirmek için de tam üyeliği bir araç olarak görmüştür.

29 Ocak 1976'da Komisyon, Yunanistan'ın üyelik başvurusunu ekonomik gerekçeler ile olumsuz yönde cevaplandırmıştır.¹³⁴ Komisyon'un teknik olarak hazırladığı rapor, Konsey'de 9 Şubat 1976'da görüşülmüş ve politik değerlendirmelerin ağır basması sonucunda değiştirilmiş ve Yunanistan'ın başvurusu olumlu şekilde yanıtlanmıştır. Müzakereler, 27 Temmuz 1976'da başlamış ve 28 Mayıs 1979'da Atina'da Yunanistan'ın tam üyeliği ile ilgili katılma antlaşması imzalanmıştır. Böylece Yunanistan 1 Ocak 1981'de onuncu üye olarak Topluluğa katılmıştır.

Toplulukta böylece bir ikinci genişleme yaşanırken birçok küçülme yaşanmıştır. Bu da birinci genişlemede Danimarka'ya bağlı olması dolayısıyla 1 Ocak 1973'de AT'ye katılmış olan Groenland halkı, 23 Şubat 1983'te yapılan bir halk oylamasında

¹³³ Tekeli, İlkin, Türkiye ve Avrupa Topluluğu I Ulus Devleti Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı, a.g.e., s.81

¹³⁴ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.51

yüzde 52 hayır oyu vererek AT'dan ayrılma kararı almıştır. Bundan sonra AT Groenland ile ilişkilerini yeniden düzenlemiştir.¹³⁵

Portekiz 28 Mart 1977 tarihinde AT'na tam üye olmak için Konsey'e başvurmuştur. Konsey başvurunun hemen sonrasında katılma başvurusunu Roma Antlaşması'na göre Komisyon'a göndermiştir. Komisyon, kendisine gelen üyelik başvurusu hakkındaki görüşünü 19 Mayıs 1977 tarihinde olumlu olarak açıklamıştır. Sömürgelerin kaybından ve ülke içindeki siyasal karışıklıktan sonra gelen Topluluk üyeliği Portekiz için eski Avrupa köklerine dönme anlamını taşımaktaydı. Bu aşamada, Topluluk Portekiz'e hem siyasal yalnızlıktan kurtulma fırsatını, hem de ekonomik gelişmenin geleceği için en önemli ortamı sunmuştur.¹³⁶ 18 Ekim 1978 tarihinde başlayan müzakereler 12 Haziran 1985 tarihinde Lizbon'da imzalanan katılma antlaşması ile son bulmuştur.

İspanya ise, Portekiz'den hemen sonra 28 Temmuz 1977 tarihinde AT'na tam üyelik için başvuruda bulunmuştur. Konsey İspanya ile ilgili başvuru dosyasını Komisyon'a havale ederek Roma Antlaşması'nda öngörülen sürecin başlatılmasına karar verilmiştir. Komisyon'un da olumlu görüşünden sonra başlatılan müzakereler 12 Haziran 1985 tarihinde imzalanan katılma antlaşmasıyla son bulmuştur. Böylece 1986 yılından itibaren İspanya'nın AT'na entegrasyon süreci başlamıştır.¹³⁷ İspanya için meydana gelen bu gelişme uzun geçmişi olan bir özlemin yerine getirilmesi anlamına gelmekteydi. Ekonomik açıdan İspanya'nın asıl umudu, üyelikten sonra AT'dan alınacak fonların gerek tarım sektöründe gerekse sanayi sektöründe kayda değer bir atılım gerçekleştirmesiydi. Böylece 1986 yılından itibaren Portekiz ve İspanya'nın katılmasıyla AT 12 üyeli hale gelmiştir.

Doğu ve Batı Almanya arasındaki sınırların 3 Kasım 1990 tarihinde kaldırılmasıyla, AT fiili bir genişlemeye maruz kalmıştır. Böylece AT'nun üye sayısı 12'den 13'e çıkmamış fakat Almanya'nın AT organlarında ağırlığı artmıştır. Bu birleşme ile, Doğu Almanya "*de facto*" olarak gümrük birliğine girmiş ve bu ülkenin üçüncü ülkelerle ticaretinde Topluluk mevzuatı uygulanmaya başlanmıştır. Birleşme

¹³⁵ "Avrupa Ekonomik Topluluğu Genişlemesi", İKV.Dergisi, s.45, Ocak1986, s.38.

¹³⁶ Borchardt,a.g.e.,s.19.

¹³⁷ Murat Alıcı, "Ekonomik Entegrasyonun İspanya'ya Yönelik Yabancı Doğrudan Sermaye Yatırımları" Ekonomik Yaklaşım, 6.Cilt, sayı 16, (İlkbahar 1995), s.53.

sonucunda oluşan maliyetlerin yüzde 80'i, Federal Almanya tarafından finanse edilmiştir.¹³⁸

5.2. Maastricht Sonrası Genişlemeler

Topluluğun tek pazarla birlikte artan çekiciliği ve AB Antlaşmasıyla hız kazanan siyasal birliğe doğru yönelişi nedeniyle, öteki Avrupa ülkeleri, bütünleşmenin daha üst düzeye doğru gittiğini ve ileri bir aşamada sıkı sıkıya pekişmiş yapılara uyum sağlamak zorunda kalmaktansa, eşit bir ortak olarak yeni düzenin biçimlenmesinde etkin bir rol oynamanın daha iyi olacağını kavramışlardır. Bu nedenle Avusturya, Finlandiya, İsveç ve Norveç üyelik için başvurmaya karar vermişlerdir.¹³⁹

Bu düşünceden hareketle ilk olarak Avusturya 17 Temmuz 1989 tarihinde Avrupa Topluluklarına katılmak için Konsey'e başvurmuştur.¹⁴⁰ İlk anda anayasasındaki mevcut bağımsızlık prensibi ve 1955 yılından bu yana izlemiş olduğu tarafsızlık ilkelerinden dolayı Belçika'nın çekinceleriyle karşılaşmıştır. Daha sonra Belçika'nın bu itirazından vazgeçmesi ile, Avusturya'nın önündeki üyelik sürecini etkileyen engel ortadan kalkmıştır.

Avusturya daha çok ekonomik ve ticari çıkarlar nedeniyle üyelik için çaba göstermiştir. Avusturya'nın AT'na yönelik politikası 1987 yılında köklü bir değişim geçirmiştir. Avusturya öncelikle Tek pazarla tam bir bütünleşmeyi sağlayacak, ama resmen üye olmayı gerektirmeyecek düzeyde geniş ve daha sıkı ilişkiler kurma yolunu denemiş fakat bu isteğin geri çevrilmesi üzerine, tarafsızlığını korumasına izin verilmesi koşuluyla üyelik başvurusunda bulunmuştur.¹⁴¹

Geçmişte AT İsveç ilişkileri, İsveç'in geleneksel tarafsızlığı nedeniyle hep sınırlı bir alan içinde gelişmiştir. 1990'ların başlarına gelindiğinde Doğu Avrupa'da meydana gelen karışıklıklar zamanla AB üyeliğinin artık tarafsızlık konumuyla bağdaşmaz olmadığı yolunda bir sonuca varılması üzerine, İsveç Topuluk kurallarının büyük bir çoğunluğunu benimsediğini kavrama noktasına gelmiş ve Avusturya'nın izlediği hareket

¹³⁸ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.54

¹³⁹ Borchardt, a.g.e., s.20

¹⁴⁰ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.55

¹⁴¹ Güncel Avrupa Dergisi, Sayı 1, (Ocak 1996), s.11-13

tarzı doğrultusunda üyelik için başvurmaya karar vermiştir. Burada belirleyici etmen, İsveç'in Avrupa'da yeni bir düzenin oluşturulmasında etkin bir rol oynama ve gelecekteki siyasal, ekonomik ve toplumsal işbirliğini etkilemek için Birlik üyesi olmak isteğiştir.

Finlandiya, 1948 tarihinde Sovyetler Birliği ile imzaladığı dostluk antlaşmasının 1992'de sona ermesi ile tıpkı İsveç örneğinde olduğu gibi jeopolitik konumunda önemli değişiklikler yapmıştır. Söz konusu jeopolitik değişiklik Finlandiya'nın siyasal konumunu gözden geçirmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece Finlandiya'da 18 Mart 1992'de resmen AT'na başvuruda bulunmuştur. Finlandiya'nın başvuru gerekçeleri sadece ekonomik nitelik taşımamaktaydı. Ayrıca, iş çevrelerinin kendi ana pazarlarında rakipleriyle aynı koşullar altında çalışabilecek duruma gelmesini zorunlu görmüştür.¹⁴²

Bu ülkelerin üyelik başvuruları sonucunda Komisyon, Avusturya için 1 Temmuz 1991'de, İsveç için 1 Şubat 1992'de, Finlandiya için 1 Şubat 1993 tarihinde hazırladığı "Görüş"(Avis)lerinde, bu ülkelerin başvurularına olumlu yaklaşmıştır ve bu tarihten itibaren de adı geçen ülkelerle üyelik müzakerelerine başlamıştır.¹⁴³ Avrupa Parlamentosu 4 Mayıs 1994 tarihinde almış olduğu bir kararla Avusturya, Finlandiya, Norveç ve İsveç'e AB'ne giriş için yeşil ışık yakmıştır. 24-25 Haziran 1994 Korfu Zirvesi'nde ise bu ülkelerle üyelik antlaşmaları imzalanmıştır.

1994 yılının sonlarına doğru bu dört ülkede yapılan referanduma göre, Avusturya, Finlandiya ve İsveç'te üyelik lehine sonuç alınırken, Norveç halkı 1972'de olduğu gibi üyeliğin aleyhine oy kullanmıştır. Oy kullananların yüzde 52,4'ü üyeliği reddetmiştir.¹⁴⁴ Böylece Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in AB'ne girişi ile üye devletlerin sayısı 15'e yükselmiştir.

6. Zirve Sonuç Bildirgeleri Işığında AB'nin Genişleme Stratejisi

II. Dünya Savaşı'nın sonunda Doğu Bloku içinde kalan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, 1989'da başlayan ve 1990'ların ortalarında sona eren bir süreç içinde, sosyalist rejimlerini tasfiye etmişler ve batı tipi, serbest piyasa ekonomisine dayalı bir ekonomik

¹⁴² Borhardt, a.g.e., s.21

¹⁴³ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996, a.g.e., s.55

¹⁴⁴ Güncel Avrupa Dergisi, sayı 1.(Ocak 1996), s.11-17

Bu antlaşmaların imzalanmasının akabinde 26-27 Haziran 1992 tarihlerinde yapılan Lizbon Zirvesi'nde alınan kararlar ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile yakın işbirliğinin geliştirilmesini kararlaştıran Konsey demokrasi, insan hakları ve piyasa ekonomisinin girişimi için uygun zeminin oluşturulması konusuna bu ülkelere desteğini açık bir şekilde ifade etmiştir.¹⁴⁸

21-22 Haziran 1993 tarihlerinde Kopenhag'da gerçekleştirilen Avrupa Birliği zirvesinde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin gelecekte tam üyelikleri açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu ülkelerin kendi istekleri doğrultusunda tam üyeliğin gerektirdiği ekonomik ve siyasi yükümlülükleri yerine getirmeleri halinde, Avrupa Birliği'ne üye olabilecekleri AB'nin en üst organı tarafından dile getirilmiştir.¹⁴⁹ Kopenhag Zirvesi sonucunda Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin tam üyelikleri iki tarafın hedefi haline dönüştürülmüştür. Burada tam üyelikle ilgili herhangi bir tarih belirlenmemekle birlikte tam üyeliğin ön koşulu olan ve sağlanması gereken kriterler belirlenmiştir. Avrupa Birliği'ne tam üyelik ekonomik ve politik koşulların sağlanması şartına bağlanmıştır. Bu koşullar;¹⁵⁰

- Demokratik düzeni ve hukukun üstünlüğünü kabul etmek,
- İnsan hakları ve azınlık haklarına saygılı olmak,
- AB içinde rekabetin baskısı ile baş edebilecek bir pazar ekonomisine sahip olmak,
- Ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyma yeteneğine sahip olmak,

Bu gelişmeler sonucunda Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri sırasıyla tam üyelik başvurusunda bulunmuşlardır. 31 Mart 1994'de Macaristan 5 Nisan 1994'de Polonya, 13 Ekim 1995'de Letonya, 30 Ekim 1995'de Litvanya, 24 Kasım 1995'de Estonya, 14 Aralık 1995'de Bulgaristan, 22 Haziran 1995'de Romanya, 27 Haziran 1995'de Slovakya, 17 Şubat 1996'da Çek Cumhuriyeti ve 10 Haziran 1996 tarihinde Slovenya AB'ye tam üyelik için başvuruda bulunmuşlardır.

9-10 Aralık 1994'te yapılan Essen Zirvesi,¹⁵¹ 15-16 Aralık 1995'de yapılan Madrid Zirvesi¹⁵² ve 13-14 Aralık 1996'da yapılan Dublin Zirvesi'nde¹⁵³ Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin tam üyeliğe hazır bulunmaları için, üyelik öncesi strateji oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu stratejinin özü ise, Avrupa Birliği ile Orta ve Doğu

¹⁴⁸ Lizbon European Council, Conclusions of the Presidency, Bull. EU. 6-1992.

¹⁴⁹ Copenhagen European Council, Conclusions of the Presidency, Bull. EU. 6-1993.

¹⁵⁰ Dağdemir, a.g.e, s.62.

¹⁵¹ Essen European Council, Conclusions of the Presidency, Bull. EU., 12-1994, Point 1.1-1.55.

¹⁵² Madrid European Council, Conclusions of the Presidency, Bull. EU., 12-1995, Point 1.1-1.111.

¹⁵³ Dublin European Council, Conclusions of the Presidency, Bull. EU., 12-1996, Point 1.1-1.38.

Avrupa ülkeleri arasında düzenli ve planlı ilişkiler kurmak yolu ile bir güven ortamı yaratmaktır. Hedeflenen amaç ise, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin, Avrupa Birliği'nin tek pazar uygulamasına uymalarının sağlanmasıdır. Üyelik öncesi strateji şu faaliyet alanlarını kapsamaktadır:¹⁵⁴

-Taraflar arasında planlı politik ilişkiler.

-Tek Pazar hedefine çıkabilmesi için kısa ve orta vadeli düzenlemeler.

-Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomileri üzerinde Ortak Tarım Politikasının meydana getirdiği etkilerin incelenmesi ve Ortak Tarım Politikasına uyum için alternatif çözüm yolları bulunması .

-Aday ülkelere yapılacak yatırımların teşvik edilmesi .

-Ortak Dış işleri ve Güvenlik Politikası konularında işbirliğinin geliştirilmesi.

-Yasa dışı faaliyetlerin engellenmesi konusunda işbirliği.

-Aday ülkeleri de içine alacak şekilde Trans-Avrupa şebekelerinin genişletilmesi

-Gençlik eğitim ve kültür alanlarında işbirliği.

-Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin bölge içerisinde ticareti artırmak maksadıyla kendi aralarında serbest ticaret bölgesi oluşturma yönünde iş birliği yapmak.

Avrupa birliğinin genişleme stratejisi, yukarıda bahsi geçen Zirveler haricinde 26-27 Haziran 1995 Cannes Zirvesinde 21-22 Haziran 1996'da Floransa Zirvesinde ve 16-17 Haziran Amsterdam zirvesinde ele alınmıştır, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri "genişleme" başlığı altında değerlendirilerek, bu ülkelerin en kısa sürede nasıl tam üyeliğe hazır hale getirileceği tartışılmıştır.¹⁵⁵

Aralık 1995 'de toplanan Madrid Zirvesinde Avrupa Komisyonundan bazı konularda görüş hazırlaması talep edilmiştir. Komisyon bu talep üzerine 1997 yılı içinde "Gündem 2000" başlığı altında bazı raporlar ile Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin tam üyelik başvurusu konusundaki "görüşü"nü Avrupa Konseyine sunmuştur. Sunulan bu rapor dört temel konuyu içermektedir. Bunlar:

- Genişleme,

- AB'nin Ortak Tarım Politikasının Reformu,

- Yapısal Fonlarda değişiklik,

- AB'nin finansmanıdır.

Genişleme konusunda hazırlanan raporda 10 Orta ve Doğu Avrupa Ülkesinin tümünün gelecekte Tek Pazar'a katılmaya hazırlanmasının, yeniden tanımlanan katılım

¹⁵⁴ Dağdemir, a.g.e. ,S.63.

¹⁵⁵ Özen, a.g.e.s. 269-270

öncesi strateji ile mümkün olacağı belirlenmiştir. 1995 yılından bu yana izlenen katılım öncesi strateji temelde iki yeni özellik içermektedir. Bunlar: Katılım Ortaklıkları ve Çok Çeşitli Topluluk Programlarının Aday Ülkeleri de kapsayacak şekilde genişletilmesidir.

Katılım Ortaklıkları, Aday Ülkelerin tam üyeliğe hazırlık stratejisini içeren ve düzenleyen yeni bir oluşum olarak nitelendirilebilir. Bu kapsam dahilinde, Aday Ülkeler, demokrasi, istikrarlı makroekonomik politikalar ve nükleer güvenlik konusunda kesin taahhütlerde bulunacaklardır. Ayrıca Avrupa Birliği müktesebatını, Avrupa Birliği Komisyonu tarafından belirlenen öncelikleri göz önüne alarak belirli bir takvim çerçevesinde üstlenmek için programlar geliştirilecektir.¹⁵⁶

Raporda Avrupa Birliği ile Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri arasında ayrı ayrı imzalanmış olan Avrupa Antlaşmaları'nın artık iyice yerleşmiş olan Ortaklığın kurumsal çerçevesini sağladığı belirtilmiştir. Ayrıca katılım öncesi stratejinin temel unsurunu teşkil eden idari işbirliğinin yoğunlaştırılması gereği belirtilmiştir.

Rapor, mali yardımlar konusunda PHARE'nin, gerekli her türlü yardım biçimini sağlamak için, artması gereken mali kaynakların yönetimi için başlıca araç olmaya devam edeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte, güçlendirilmiş katılım öncesi strateji çerçevesinde, PHARE talebe yönelik olmaktan çıkacak, "katılıma yönelik" bir nitelik kazanacaktır. Bu ise fonların, Katılım Ortaklıkları tarafından programlanan önceliklere göre mevcut Topluluk Hukuku'nu uygulamaya koyan projeler üzerinde yoğunlaştırılması anlamına gelmektedir. Buna ek olarak da projelerin boyutunun büyük ölçüde artması ve fonların yönetiminin bunları yöneten ülkelere daha fazla bırakılması öngörülmektedir. Yeni PHARE rejiminde, alt yapı yatırımları desteği katılım öncesi dönemde program bütçesinin %70'ni oluşturacak, geri kalan %30'u ise aday ülkelerin idari yapılarındaki eksikliklerin giderilmesi için kurum oluşturulmasına ayrılacaktır.

İlk genişleme dalgasının etkilerinin göğüslenebilmesi, ilgili ülkeler için daha sonra yapılacak geçici düzenlemeler üstesinden gelinebilmesi ve başvuruda bulunmuş ülkelerin tümüne yönelik katılım öncesi yardımın oluşturulması için, 2000 ile 2006 yılı arasındaki dönemi kapsam üzere yeni bir mali çerçeve önerisi de getirilmiştir. Fonların bir bölümü gelecekte bütçe fazlaları verecek olan sağlam bir maliye yönetimi

¹⁵⁶ S.Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye (Beşinci Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1998), s.79.

ile karşılanması öngörülmüştür. Bununla birlikte, fonların büyük bölümü yapısal fonların 1999 düzeyinde dondurulmasıyla sağlanacak, yeni üye devletler katılım öncesi yardımın beşte birini alacaklardır. Son olarak da Ortak Tarım Politikası'nda yapılmakta olan reformun, Topluluk bütçesinde önemli bir tasarruf sağlanması beklenmektedir.¹⁵⁷

Komisyon ilk aşamada Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovenya, Estonya ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi ile müzakerelerin 1998 yılında başlatılması konusunda Avrupa Birliği Komisyonu'na öneride bulunmuştur.¹⁵⁸ Bu ülkelerin 2002 yılında tam üye olacağını tahmin etmiştir. Geriye kalan diğer 5 aday ülkenin ise, 2007 yılında Avrupa Birliği'ne tam üye olması beklenmektedir.

“Gündem 2000” Raporu'nun genişleme bölümünde Türkiye ile ilgili olarak herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Türkiye ayrı bir başlık altında değerlendirilmiş ve ilişkilerin Gümrük Birliği çerçevesinde derinleştirileceği belirtilmiştir. Türkiye'nin ekonomik ve siyasi durumu ayrı bir Rapor'da yer almıştır. Türkiye diğer 11 aday ülke gibi tam üyelik adayları arasında sayılmamıştır. Gümrük Birliği'nin geliştirilmesi yönündeki Komisyon Raporu Türkiye için yeterli görülmüştür. Bu Rapor'da Türkiye'nin diğer Aday Ülkeler ile aynı standart ve kriterler çerçevesinde değerlendirildiği belirtilmesine rağmen, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilebilmesi konusu:

- “Yunanistan ile ilişkilerin iyileştirilmesi
- Uluslararası hukuk ilkelerine uyulması
- İnsan haklarının Uluslararası platformda kabul edilebilir seviyeye getirilmesi,
- Terörizm ile mücadelede insan hakları ve hukuk devleti kurallarına uyulması,
- Kıbrıs konusunda adil ve kalıcı bir çözüm için Türkiye'nin Birleşmiş Milletler kararları çerçevesinde çaba gösterilmesi” siyasi alanda ilerleme kaydetmesi ile ilişkilendirilmiştir.¹⁵⁹

Komisyon sonuç olarak, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ni tam üye olarak kabul etmenin, hem bu ülkelere, hem de Avrupa Birliği'ne çok büyük fırsatlar sağlayacağını belirtmiş ve söz konusu genişlemenin Avrupa Birliği'ne sosyal ve ekonomik avantajlar

¹⁵⁷ Aynı, s.79-80.

¹⁵⁸ “Genişleme Süreci Başlıyor.”, Güncel Avrupa Dergisi, Sayı 9-10 (Kasım-Aralık 1997), s.1-2.

¹⁵⁹ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1998, a.g.e., s.84.

getireceği, Avrupa'da barış ve güvenliğin devamına katkı sağlayacağı konusu üzerinde durulmuştur.

7. Lüksembourg Zirvesi

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde Lüksembourg'da toplanan Avrupa Birliği Zirvesi boyunca, Zirvenin ana gündem maddesini ve tartışmaların odak noktasını 21.yy.'da AB'nin haritası oluşturmuş ve bu amaca yönelik olarak genişleme süreci fiilen başlatılmıştır.¹⁶⁰ Zirvede alınan kararla, Orta ve Doğu Avrupa'dan on ülke, bunlar: Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Estonya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Slovakya ve Letonya ayrıca Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin üyelik yolları açılmış oldu. Türkiye ise üyelik yolunda bu 11 ülkeden oluşan gruptan ayrı tutularak daha belirsiz bir konumda bulunan Avrupa Konferansı'na davet edilmiştir.

7.1 Aday Ülkeler İle Üyelik Sürecinin Başlatılması

Lüksembourg'da yapılan AB Zirvesi sonucunda üyelik için başvuran on Orta ve Doğu Avrupa ülkesini ve Kıbrıs Rum Kesimi'ni içine alan katılım sürecini başlatılması kararlaştırılmıştır. Böylece bu 11 ülke aday statüsü kazanmıştır. Katılım sürecinin hayata geçirilmesi Maastricht Antlaşması'nın "O" maddesi çerçevesinde gerçekleştirilecektir. Ayrıca Zirvenin sonuç bildirgesinde söz konusu devletlerin Maastricht ve Kopenhag kriterlerine göre eşit şartlarda değerlendirmeye tabi tutulacağı bildirilmiştir.

Zirveden çıkan diğer bir sonuç da ilk etapta ekonomik ve siyasi açıdan daha ehil gözüken Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovenya ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi ile müzakerelerin 30 Mart 1998'de iki taraflı hükümetler arası konferans şeklinde başlatılması yolunda olmuştur.

Özellikle Güney Kıbrıs Rum Kesimi ile ilgili olarak Türkiye'nin tüm karşı ısrarlarına rağmen Yunanistan'ın genişleme sürecinin tümünü veto etme tehdidi karşısında AB, siyasal nedenlerden ötürü bu ülkeyi genişleme sürecinde ilk halkaya

¹⁶⁰ Güncel Avrupa Dergisi , s.1 Sayı.9-10 kasım Aralık 1997

dahil etmiştir. AB'nin bu yönde bir karar almasına gösterdiği gerekçe ise Kıbrıs Rum Kesimi'nin birliğe katılması tüm toplumların yararına olacak ayrıca, iç barış ve uzlaşmanın sağlanması yönünde katkıda bulunacaktır. Böylece Kıbrıs sorununa siyasi çözüm bulunmuş olacaktır.

Fakat olaylar AB'nin düşündüğü ve planladığı yönde gelişmemiş, Zirve'nin hemen akabinde Türkiye ani bir karar alarak Kıbrıs konusunda kararlarını değiştirmeye kadar AB'ni muhatap olarak kabul etmeyeceğini açıklamıştır. Böylece AB'nin izlemiş olduğu hesapsız ve yanlış bir politika Kıbrıs konusundaki çözümsüzlüğü daha da arttırmıştır.¹⁶¹

AB'nin genişleme süreci yukarıda da bahsedildiği gibi Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini yani eski komünist ülkeleri iki gruba ayırmıştır. İlk grup ülkeler ile yapılacak resmi müzakereler Nisan 1998'de başlatılacaktır. Aynı zamanda Bulgaristan, Romanya, Letonya, Litvanya ve Slovakya'dan oluşan başvuru sahibi diğer beş ülkenin üyeliğe ne derece hazır olduğunu değerlendirmek üzere aynı tarihte hazırlık görüşmelerine başlanılacaktır. Bütün bu müzakereler Komisyon ve aday ülkeler arasında ayrı ayrı yapılacak olan görüşmelerle yürütülecek, böylece her ülkeye kendi hızında ilerlemesi için fırsat verilmiş olacaktır.

1989 yılında "Kadife Devrim" olarak nitelendirilen ve bu ülkelerin temelden siyasal ve ekonomik açıdan değişimini ifade eden yeni bir başlangıç, aynı zamanda genişleme sürecinin başlangıcı olmuş, Haziran 1993 Kopenhag Zirvesi'nde alınan bir karar ile ilişkilerin boyutu değişmiş, belirli şartların yerine getirilmesi koşuluyla bu ülkelerle tam üyelik yolu açılmıştır. Aralık 1994 Essen Zirvesi'nde katılım öncesi strateji adı altında ilişkiler çok boyutlu hale getirildikten sonra bu ülkelerin Tek pazara uyumunu inceleyen Beyaz Kitap adlı bir rapor hazırlanmıştır. Aralık 1995 Madrid Zirvesi'nde genişlemeye tarih konusunda açıklık kazandırılmış ve tam üyelik için başvuran ülkeler hakkında bir rapor hazırlanması istenmiştir. Komisyon, hazırladığı raporu Temmuz 1997'de Konsey ve Avrupa Parlamentosu'na sunmuştur. Gündem 2000 adı verilen raporda yukarıda bahsi geçen beş ülkenin Kopenhag kriterlerini yerine getirdiği belirtilmiş, diğer beş ülkenin de orta vadede tam üyeliğin tüm gereklerini

¹⁶¹ Milliyet, 17 Aralık 1997

yerine getirebilecekleri vurgulanmıştır. Böylece 1989'da başlayan süreç, 1997'de Lüksembourg'da son bulmuş ve bu ülkeler için yeni bir başlangıç olmuştur. Sonuç olarak Lüksembourg'da alınan kararlarla 26 ülkenin bütünleşme sürecine start verilmiş ve 21.yüzyıl Avrupa'sına siyasal coğrafyası belirlenmiştir.

7.2. Türkiye Açısından Çıkan Sonuç ve Yeni Oluşumun Değerlendirilmesi

Lüksembourg zirvesi sonucunda görülmüştür ki, Türkiye genişleme sürecinde on ikinci aday olarak yer almamıştır. On Avrupa ülkesi ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin yer aldığı üyelik sürecine dahil edilmemiş, buna karşılık Türkiye'nin önüne onu tam üyeliğe hazırlayacak bir yakınlaşma stratejisi ve Türkiye'nin içinde yer alacağı Avrupa Konferansı adı altında kurumsal bir yapı oluşturulmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin konferansa katılması ve yakınlaşma stratejisi için dahi bazı şartlar öne sürülmüştür. Bu şartlar;¹⁶²

- Siyasi ve ekonomik reformlara devam edilmesi,
- İnsan Haklarının AB standartlarına yükseltilmesi,
- Kıbrıs sorununun çözümüne katkı,
- Azınlık haklarına saygı ve haklarının tanınması,
- Yunanistan'la istikrarlı ilişki kurulması,
- Antlaşmazlıkların Lahey Adalet Divanı yoluyla çözülmesi, gibi spesifik koşullardan meydana gelmiştir.

Türkiye'nin, yukarıda sayılan şartları yerine getirdiği takdirde, belirli strateji çerçevesinde elde edeceği kazanımlar ise şu şekilde sıralanmıştır.¹⁶³

- Ankara Antlaşması'nın getirdiği olanakların geliştirilmesi,
- Gümrük Birliği'nin yoğunlaştırılması,
- Mali işbirliğine işlerlik kazandırılması,
- Yasaların yakınlaştırılması ve Birlik müktesebatının benimsenmesi,
- Her münferit durum için ayrıca karar verilmek üzere, belirli programlara (örneğin, öğrenim, eğitim, araştırma) ve belirli kurumlara katılım.

¹⁶² Milliyet, 14 Aralık 1997

¹⁶³ "Genişleme Süreci Başlıyor", Güncel Avrupa Dergisi, sayı 9-10, (Kasım-Aralık 1997), s.1-2.

AB Zirvesi sonucunda meydana gelen yeni oluşum; Türkiye'nin öteki aday ülkelerle aynı çerçevede, eşit kriterlerle değerlendirmeye tabi tutulmayı, farklı bir eksende ve ayrı bir süreçte adaylığının telaffuz edilmesi, Türkiye açısından kabul edilebilir bulunmayarak reddedilmiştir. Türkiye Lüksembourg Zirvesi'nin hemen akabinde özellikle, AB'nin Türkiye karşısında diğer aday ülkeleri kayırma tutumu, Kıbrıs konusundaki yanlı tutumu ve öne sürülen diğer siyasi koşulları kabul etmeyerek AB ile ilişkilerinin boyutunu yeniden düzenlemiştir. Bu çerçevede AB'ne yönelik olarak alınan kararlar şunlardır;¹⁶⁴ - Siyasi diyalog kesilecek,

- Avrupa Konferansı'na davet kabul edilmeyecek,
- KKTC ile bütünleşme yönünde adım atılacak,
- Gümrük Birliği devam edecek,
- Yunan ve Kıbrıs sorunları AB ile müzakerelere konu edilmeyecek.

Nitekim Türkiye çok geçmeden AB ile siyasi diyalogunu¹⁶⁵ kesmiş, 12 Mart 1998'de yapılmış olan Avrupa Konferansı'na katılmayarak bu konferans sonucunda AB'nin Güney Kıbrıs'la üyelik müzakerelerine başlamasıyla eş zamanlı olarak KKTC ile bütünleşme sürecini başlatmıştır.

Sonuç olarak Türkiye Lüksembourg Zirvesi kararlarını, tam üyelik imkanını askıya alan bir tutum olarak görmüş ve AB ile ilişkiler konusunda, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin gerisinde bırakılmasını, önyargılı ve art niyetli bir tutum olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte Türkiye, AB ile kurduğu başta Gümrük Birliği olmak üzere, ekonomik ilişkilerini öngörülen çerçeveler içinde devam ettirme kararlılığını ifade etmiştir.

8. Cardiff Zirvesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

Avrupa Birliği'nin Lüksembourg Zirvesi sonrasında genişleme konusunda almış olduğu kararlara tepki olarak Türkiye, iki taraf arasındaki 38 yıllık geçmişe rağmen haklı olarak tüm ilişkilerini dondurmaya karar vermiştir. Bu Zirve sonucunda AB başvuru sahibi diğer 11 ülkenin aksine, Türkiye'yi adaylar arasına almayarak tarihi bir

¹⁶⁴ Milliyet, 15 Aralık 1997

¹⁶⁵ Kurumsal alandaki, AB kurumlarıyla olan diyalog kastedilmiştir. Ülkelerle olan ilişkiler aynen devam etmektedir.

hata yapmış ve üyelikle ilgili olarak Türkiye'ye hiç bir statü tanımamıştır. Türkiye sadece Mart 1998'de yapılacak olan içi boş bir Avrupa Konferansı'na davet edilmiştir. Türkiye ile AB arasında oluşan bu kriz sonucunda kesilen ilişkiler ve meydana gelen gelişmeler burada iki aşamada incelenmiştir. Birincisi Cardiff Zirvesi ve sonuçları, diğeri ise Türkiye için yeni bir açılım olabilecek, AB Komisyonu'nun 4 Kasım 1998 tarihinde aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 12 ülke ile ilgili açıklanan raporudur. Raporlar her ülke için ayrı ayrı yayınlanmıştır.

8.1. Cardiff Zirvesi ve Sonuçları

Lüksembourg Zirvesi sonuçlarının Türkiye ile AB arasında meydana getirdiği bunalım ve Türkiye'nin 12 Mart 1998'de yapılmış olan Avrupa Konferansı'na davet edildiği halde katılmaması AB'ni yeni arayışlara itmiştir.

Böyle bir ortamda 15-16 Haziran 1998'de gerçekleştirilen Cardiff Zirvesi'nden Türkiye ile ilgili, Lüksembourg kararlarından pek de farklı olmayan bazı sonuçlar çıkmıştır. Bunlar;¹⁶⁶

- Türkiye'nin 12'nci aday statüsünde diğerk adaylarla aynı kriterler temel alınarak değerlendirmeye tabi olacağı, ayrıca üyelik için kesin bir sıra olmadığı, katılma kriterlerini yerine getiren aday ülkelerin önceliği olduğu,
- Türkiye için geçerli olan kriterler; Ortaklık Antlaşması'nın 28'nci Maddesi, Kopenhag kriterleri ve Lüksembourg Zirvesi sonuçları aynen işlerliğini korumakla birlikte her yıl Komisyon diğerk aday ülkelerle birlikte Türkiye'nin katılım yönünde yapacağı ilerlemeleri bir rapor halinde getirecek, böylece Türkiye dahil diğerk ülkeler beklentilerine daha uygun hareket edeceğini;
- Diğerk aday ülkelere farklı olarak Türkiye için ayrı bir Avrupa Stratejisi kabul edilmiş ve stratejinin tüm üye ülkeler tarafından desteklendiği;
- Türk mevzuatının birlik mevzuatına uyumu için gerekli işbirliğinin sağlanacağı;
- Türkiye için kabul edilen Avrupa Stratejisinin başarılı olabilmesi için bütün üye ülkelerin mali yardımlar konusunda desteklerinin tam olduğu,

¹⁶⁶ "Cardiff AB Konseyi Olumlu Bir Manzara" Güncel Avrupa Dergisi, sayı 5-6 (Mayıs-Haziran 1998), s.1-2.

- Türkiye'nin Avrupa Konferansı'na katılımının mutlaka gerçekleşmesi gerektiği, vurgulanmıştır.

Lüksembourg Zirvesi'nden sonra gerçekleştirilen Cardiff Zirvesi'nde de görülmüştür ki, Türkiye açısından beklentileri yönünde bir karar çıkmamıştır. Türkiye'nin diğer aday ülkelerle aynı kriterlere göre değerlendirildiği, tüm üye ülkelerin desteğinin tam olduğu, mali yardımlar konusunda hiç bir engel olmadığı belirlenmesine rağmen, Lüksembourg'daki aday ülke sınıflandırılması dışında tutulmuş ve ayrı bir kulvarda üyeliğe hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır. Öte yandan Yunanistan'ın tüm engellemeleri aynen devam etmektedir.

Sonuç olarak Türk Hükümetinin Lüksembourg Zirvesi sonrası almış olduğu "Avrupa Birliği ile var olan ortaklık ilişkilerini sürdürmeye, ancak iki tarafı doğrudan ilgilendirmeyen siyasal konuları AB ile görüşmeme" konusunda bir değişiklik olmamıştır.

8.2. Avrupa Birliği Komisyonu'nun 4 Kasım 1998 Tarihli Türkiye Raporu ve Değerlendirmesi

Avrupa Birliği Komisyonu 4 Kasım 1998'de, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 12 ülke hakkında bir rapor yayımlanmıştır. Aday Ülkeler'deki siyasi ve ekonomik değerlendirmeleri içeren bu raporda, Türkiye, Cardiff Zirvesi'nden çıkan sonuçta olduğu gibi, 12 aday ülkeden birisi olarak yer almıştır.

Olumlu sayılabilecek bu gelişmenin dışında, Rapor'da Türkiye ile ilgili bölüm incelendiğinde Rapor'un 4 alt başlıktan meydana geldiği görülmektedir. Giriş bölümünde, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler tarihsel geçmiş ve son gelişmeler şeklinde ele alınmış ve incelenmiştir. Birinci bölümde siyasi kriterler başlığı altında; demokrasi ve halkın üstünlüğü, insan hakları ve azınlıkların korunması ve Kıbrıs meselesi hakkında Komisyon'un görüşleri yansıtılmıştır. İkinci bölümde ekonomik kriterler adı altında, Türkiye ekonomisinin yapısı makroekonomik istikrar ve üyelik perspektifinde Türkiye ekonomisi masaya yatırılmıştır. Üçüncü bölümde, Türkiye'nin üyelik yükümlülüğünü üstlenebilme yeteneği, topluluk müktesebatı

kapsamında teknik olarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Son bölümde ise, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası konusunda Komisyon'un görüşleri yer almıştır.¹⁶⁷

Rapor'da, Türkiye'nin siyasi kriterler bazında değerlendirilmesinde: kamu otoritesinin işleyişinde bazı anormallikler olduğu, insan hakları ihlallerinin devam ettiği, azınlıklara kötü muamele yapıldığı ayrıca ordunun üzerinde sivil denetim olmadığı, Milli Güvenlik Kurulu kanalıyla ordunun politik yaşam üzerinde yönlendirici etki yaptığı ve Türkiye'nin Güneydoğu'sundaki soruna askeri değil sivil bir çözüm bulunması gerektiği belirtilmiştir. Bunun dışında Kuzey Kıbrıs'ın Türk Ordusu tarafından işgal altında tutulduğu iddia edilmiş ve son olarak da Türkiye'nin muhtelif komşu ülkelerle yaşamış olduğu anlaşmazlıkları Uluslararası hukuka uygun olarak barışçı yollarla çözmesi tavsiyesinde bulunulmuştur.

Avrupa Birliği'nin, özellikle Türkiye'nin iç ve dış politikaları ile ilgili değerlendirmelerinde herhangi bir önemli değişiklik olmadığı görülmektedir. Gerek Lozan Antlaşmasında azınlıkların tarifinin yapılmasının, gerekse TC Anayasası'nın Kürtleri ulusal, ırksal veya etnik bir azınlık olarak tanımamasına rağmen, AB tarafından, Kürtlerin azınlık olarak nitelendirilmesi, Türkiye'nin bütünlüğü açısından kabul edilemez bir husustur. Ayrıca Kıbrıs konusunda AB'nin yaklaşımı ve Türkiye ile komşu ülkeler arasındaki sorunları çözümünde öne sürülen açılımlar, AB'nin taraf olmaya devam ettiğini göstermektedir.

Rapor'da, Türkiye'nin ekonomik yapısı , ekonomik kriterler başlığı altında üç aşamada incelenmiştir. İlk olarak Türkiye ekonomisinin yapısal analizi verilmiştir. Buna göre; 1996 yılı itibariyle, satın alma gücü paritesine göre Türkiye'nin GSMH rakamı verilmiş olup 382.5 milyar dolar tutan bu rakamın, AB toplamının % 5.2'sine karşılık geldiği ayrıca, kişi başı olarak hesaplandığında topluluk ortalamasının üçte biri kadar olduğu vurgulanmıştır. Türk ekonomisinin sektörel analizinde tarım sektörünün geniş ve verimsiz olduğu, mali sektörün zayıf ve çeşitli sosyo ekonomik yetersizliklerin etkisi altında kaldığı, fakat bununla birlikte, imalat sanayi ve hizmetler sektörünün dinamik yapısı sayesinde 1980-1997 yılları arasında yıllık ortalama % 6 civarında büyüme gerçekleştirdiği kaydedilmiştir. Öte yandan, Türkiye'deki bölgeler arasında kalkınmışlık farklarının çok olduğu, bunun sonuçlarının ise, kişi başına gelir ve çeşitli altyapı

¹⁶⁷ Internet Adresi: <http://www.eureptr.org.tr>.

sorunları olarak ortaya çıktığı belirtilmiştir. Diğer bir husus ise, Türkiye bütçesinden sağlık ve eğitim gibi sosyal alanlara ayrılan payın çok düşük olduğu vurgulanmıştır.¹⁶⁸

Rapor'un makroekonomik gelişmeler bölümünde; Türk ekonomisinin 1980 sonrasında çok önemli yapısal olumlu değişiklikler kaydettiği, fakat 1994-1995 yıllarında yaşanan gerilemenin ardından, 1996 yılından itibaren ortalama % 7 civarında büyüme hızı yakaladığı belirtilmiştir. Türk ekonomisinde 1996 ve sonrasında yaşanan hızlı büyümenin, Gümrük Birliği'nin getirmiş olduğu yeni fırsatlar, eski Sovyetler Birliği'nin ve Orta Doğu Avrupa Ülkeleri'nin dışa açılması sonucu yatırım hacmindeki gelişme, gibi faktörlerden kaynaklandığı vurgulanmıştır. Türkiye ekonomisindeki en önemli istikrarsızlık olarak enflasyon gösterilmiştir, kamu sektöründeki borçlanma ihtiyacının olduğuna dikkat çekilmiş, bununla birlikte son yıllardaki vergi gelirlerindeki artış olumlu olarak karşılanmıştır. Diğer taraftan sosyal güvenlik sistemindeki açıklar, tarım kesimindeki aşırı istihdam kadınların çalışma hayatına katılım oranına Avrupa Birliği standartlarının altında olduğu belirtilmiştir.

Üyelik perspektifinde Türkiye ekonomisinin değerlendirilmesinde; Türkiye'nin gelişmiş bir kurumsal ve yapısal çerçeveye oturtulmuş piyasa ekonomisine sahip olduğu, piyasaya giriş ve çıkışlarda büyük engeller, en azından hukuki engellerin olmadığı, fakat kredi sağlanmasında güçlükler yaşandığı, dış ticaretin serbestleştirilmesi konusunda, özellikle Gümrük Birliği Antlaşması sonrasında büyük aşama kaydedildiği, özel sektörde fiyatların belirlenmesinde bir problem olmadığı, fakat devletin halen bazı sektörlerde fiyat konusunda belirleyici olduğu, bunun sonucunda ise arz talep dengesi üzerinde olumsuz etkileri ortaya çıktığı kaydedilmiştir.

Öte yandan Türkiye'de istikrarlı bir makroekonomik çerçevenin olmaması sonucunda, piyasa ekonomisinin düzgün işleyişinin engellendiği, özellikle parasal istikrarsızlığın, mali sektörün asıl görevi olan tasarruflar ve üretken yatırımlar arasında aracılık rolünü yerine getiremediği vurgulanmıştır. Ayrıca, tarım sektörü dış koruma oranlarının çok yüksek olduğu, özelleştirme konusunda AB'nin tereddütlerinin devam ettiği, araştırma ve geliştirme yatırımlarının yetersizliği ve son olarak da finansman açısından KOBİ'lerin desteklenmediği yönünde yetersizliklerden bahsedilmiştir.

¹⁶⁸ İnternet Adresi: <http://www.eureptr.org.tr>

Türkiye'nin üyelik perspektifi değerlendirilirken Rapor'un bu bölümünde bir cümle dikkat çekicidir. " Türkiye, iç pazara katılmak ve onun düzgün işleyişini sekteye uğratmamak için gereken makroekonomik istikrar derecesine sahip değildir. Şimdiye kadar makroekonomik istikrarı sağlamak ve sürdürmek için gereken reformları sonuçlandırmaya yönelik girişimler başarılı olmamıştır. Bunun bir nedeni politik istikrarsızlıktır. Bir diğer nedeni ise, belli başlı politik, toplumsal ve ekonomik güçler arasında ekonomik strateji konusunda kalıcı bir uzlaşma olmayışıdır."

Sonuç olarak 4 Kasım 1998 tarihli AB Komisyonu'nun Türkiye Raporu değerlendirildiğinde; Türkiye'nin 12'nci aday olarak isimlendirilmesi Rapor'un belki de tek olumlu tarafı olarak görülebilir. Fakat Türkiye'nin 1963 yılından bu yana Ankara Antlaşması'nın 28'nci maddesine göre, AB'ne aday ülke konumunda olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Rapor'daki en önemli farklılık, Türkiye'nin diğer aday ülkeler için öngörülen "üyelik öncesi hazırlık süreci"ne dahil edilmemesidir. Bunun sonucunda da Türkiye'nin AB fonlarından doğrudan yararlanma olanağı bulunmamaktadır. Diğer taraftan, mali yardımların serbest bırakılması konusunda en büyük engel olan Yunanistan'la ilgili problemlerin aşılmasına yönelik olarak herhangi bir ilerleme görülmemektedir. AB Komisyonu'nun mali yardımlar konusunda Yunanistan engelini aşmak maksadıyla getirmiş olduğu çözüm önerisi, Türkiye'yi geliştirmekte olan ülkeler statüsüne sokmakta, bunun sonucunda ise Türkiye küçük bir yardımı alabilmek için diğer adaylardan farklı değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Ayrıca AB Komisyonu'nun siyasi konulardaki bazı değerlendirme sonuçları, Türkiye açısından kesinlikle kabul edilemez ve hassas konuları içermektedir.

BÖLÜM III

GENİŞLEME SÜRECİNDE MAKROEKONOMİK KRİTERLER BAKIMINDAN ADAY ÜLKELER VE TÜRKİYENİN KARŞILAŞTIRIMASI

1. Aday Ülkelerin Makroekonomik Göstergeleri

1989 yılında Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde gerçekleştirilen “Kadife Devrim”inden sonra, özellikle Avrupa Birliği bu ülkelerde başlatılan reformların başarıyla uygulanıp sonuçlandırılabilmesi için, söz konusu ülkelere yönelik ekonomik ve siyasi desteğini artırmıştır. Bu bağlamda sadece ekonomik bağımsızlık ve liberalizm gibi Batı değerlerini benimsetme amacını gütmemiş, bu ülke ekonomilerinin yeniden tesis edilmelerini kolaylaştırıcı, yatırımları teşvik edici yasal ve yönetsel düzenlemelerin yapılmasına destek vermiştir. 1989 yılından 1997 Aralık ayına kadar devam eden bu süreç sonucunda, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri için yeni bir başlangıç sayılabilecek Lüksembourg Zirvesi gerçekleştirilmiş ve bu ülkeler için Avrupa Birliği üyelik süreci başlatılmıştır. Fakat daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi, Türkiye için Lüksembourg Zirvesi sonucunda alınan kararlar yeni bir açılım olmaktan uzak kalmıştır. Bu bölümde Aday Ülkeler ve Türkiye'nin ekonomik anlamda karşılaştırılabilmeleri amacıyla, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne ait seçilmiş bazı makroekonomik göstergeler ve ticari göstergeler incelenmiştir.

1.1. GSYİH ve Ekonomik Büyüme Hızı

Orta Doğu Avrupa Ülkelerinde 1989 yılından itibaren gerçekleştirilen “Kadife Devrim”inden sonra, serbest piyasa ekonomisine geçiş gerçekleşirken, bunun doğal sonucu olarak üretim faktörleri büyük oranda el değiştirmiştir. Üretim faktörlerindeki bu el değiştirme aynı zamanda pozitif yönde gerçekleşmiş, ayrıca yeni teknolojik gelişmelerin kullanımı verimliliği de artırmıştır. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin bir

çoğunda GSYİH'larında reel değişim bu tarihten sonra sürekli ve artış yönünde olmuştur. Tablo III.1.'de bu ülkelere ait GSYİH reel büyüme oranları ve cari fiyatlarla GSYİH'ları verilmiştir.

Tablo:III.1. Orta Doğu Avrupa Ülkeleri'nin GSYİH Reel Büyüme Oranları ve Cari Fiyatlarla GSYİH'ları

	1993	1994		1995		1996		1997
	GSYİH Milyar (ECU)	GSYİH Reel Büyüme Oranı (%)	GSYİH Milyar (ECU)	GSYİH Reel Büyüme Oranı (%)	GSYİH Milyar (ECU)	GSYİH Reel Büyüme Oranı (%)	GSYİH Milyar (ECU)	GSYİH Milyar (ECU)
Polonya	73.4	5.2	77.8	7.0	90.2	6.0	106.2	118.3
Macaristan	32.9	2.9	34.8	1.5	33.4	1.0	35.4	39.7
Çek Cum.	32.1	2.6	33.6	4.8	36.1	4.0	44.6	45.9
Estonya	1.4	-1.8	1.9	4.3	2.8	4.0	3.5	4.0
Slovenya	10.8	5.3	12.0	3.9	14.2	3.1	14.9	16.8
Romanya	22.5	3.9	25.1	7.1	27.3	4.1	28.0	39.7
Bulgaristan	9.2	1.8	8.5	2.1	9.9	-10.9	7.3	9.1
Litvanya	2.0	1.0	2.9	3.0	3.5	3.6	6.1	8.1
Letonya	1.9	0.6	3.1	-1.6	3.4	2.8	3.9	4.8
Slovakya	10.3	4.9	11.6	6.8	13.3	6.9	14.9	16.8
Aday Ülkelerin Toplamı	196.5		211.3		234.1		264.8	303.2

* Hesaplamalarda, yıllık ortalama dolar-ECU paritesi kullanılmıştır.

Kaynaklar: Bull. EU Supplement 7/97, s. 21.90. , Bull. EU Supplement 6/97, s. 23.88. , Bull. EU Supplement 14/97, s. 24.92. , Bull. EU Supplement 11/97, s. 21.82. , Bull. EU Supplement 15/97, s. 23.90. , Bull. EU Supplement 8/97, s. 22.88. , Bull. EU Supplement 13/97, s. 24.117., Bull. EU Supplement 12/97, s. 21.84. , Bull. EU Supplement 10/97, s. 24.84. , Bull. EU Supplement 9/97, s. 23.86., İ.Kaan Erkmen, Avrupa Birliği'nin Genişleme Stratejisi (T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Ankara:1998)

Tablo III.1.'deki değişkenler esas alınarak 1993 yılı itibariyle bir değerlendirme yapıldığında; Polonya'nın 73.4 milyar ECU ile diğer Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin elde ettiği toplam GSYİH'nın yaklaşık % 59.6'sına sahip olduğu görülmektedir. Polonya'yı sırasıyla, 32.9 milyar ECU'lük üretimle Macaristan ve 32.1 milyar ECU'lük üretimle Çek Cumhuriyeti takip etmektedir. En düşük GSYİH üretim değerine sahip ülke ise 1.4 milyar ECU ile Estonya'dır.

Aynı Tablo'dan 1997 yılı verileri incelendiğinde; Polonya'da geçen dönem zarfında GSYİH üretim değeri % 61.4 oranında artarak 118.3 milyar ECU'ye ulaşmıştır. Öte yandan Polonya, 1997 yılı itibariyle diğer Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde gerçekleştirilen toplam GSYİH üretim değerinin %63.9'unu gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan GSYİH üretim değerini en yüksek oranda artıran ülke, bir önceki dönemde 2 milyar ECU'lük üretim değerini, % 305 oranında artışla 8.1 milyar ECU'ya yükselten

Litvanya'dır. Öte yandan, Aday Ülkeler'in tümünde elde edilen toplan GSYİH değeri, seçilmiş dönem olan 1993 ve 1997 yılları arasında % 54.3 artarak 303.2 milyar ECU' ye ulaşmıştır.

Tablo III.1'den Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde 1994 yılı itibariyle GSYİH'nin reel artışına bakıldığında; Estonya'daki % 1.8 oranındaki negatif büyümenin dışında diğer tüm ülkeler pozitif yönde büyüme gerçekleştirmişlerdir. Yıllık bazda en yüksek oranda büyüme % 5.3 ile Slovenya'ya aittir. Tüm Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin ortalama büyüme hızları ise % 7.6 olarak gerçekleşmiştir. Aday Ülkeler'in GSYİH reel büyüme hızlarında meydana gelen gelişmeyi kaydetmek amacıyla 1996 verileri incelendiğinde; bu dönemde Bulgaristan hariç (%-10.9) diğer tüm ülkelerin pozitif yönde bir büyüme kaydettikleri görülmektedir. Ayrıca Bulgaristan dışında ortalama büyüme oranı ise %3.9 olarak gerçekleşmiştir. GSYİH reel büyüme oranında, yıllık bazda en yüksek büyümeyi gerçekleştiren ülke % 6.9 ile Slovakya'dır.

Aday ülkelerin çoğunda, 1997 yılında pozitif yönde büyüme görülmüştür. Reel GSYİH'nin 1997 yılı için ortalama % 1.8 artacağı tahmin edilmektedir. Kapsamlı bir şekilde uygulanan istikrar ve reform politikaları sonucunda Polonya, Baltık Ülkeleri, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya'da enflasyon daha stabilize hale gelmiş, bununla birlikte büyüme daha yavaş gerçekleşmiştir. Büyümenin yavaş gerçekleşmesinin sebebi Çek ve Slovak Cumhuriyet'lerinde döviz piyasalarındaki baskıdan kaynaklanmış; ayrıca, güçlü ithalat talebi ve ulusal paranın değer kazanması sonucu cari işlemler açığının GSYİH'ya oranı % 8 civarında gerçekleşmiştir.

1997 yılında Polonya'da % 7'nin üzerinde bir büyüme gerçekleşmiştir. Buna sebep olarak da iç talebin artması gösterilebilir. Diğer taraftan sermaye mallarına olan talep sonucu ithalatın artmasıyla cari işlemler açık vermiştir. Macaristan'da ise, 1996 yılının aksine 1997 yılında enflasyonun düşmesiyle birlikte, ekonomik canlanma görülmüştür.¹⁶⁹

1.2. Kişi Başına Satın Alma Gücüne Göre GSYİH

Bilindiği üzere kişi başına düşen GSYİH ülkelerin ekonomik refah düzeylerini tespit etmek için yeterince açıklayıcı olamamaktadır. Ülkeler arasında paranın satın alma gücünde farklılıklar olması dolayısıyla, kişi başına düşen GSYİH Satın Alma Gücü Paritesi ile de hesaplanmaktadır. Burada, Satın Alma Gücü Paritesine göre GSYİH ülke ekonomilerinin daha somut bir şekilde karşılaştırılabilmesi amacıyla ekonomik kalkınmanın bir ölçüsü olarak kullanılmıştır. Bu amaçla Tablo III.2.'de Orta

¹⁶⁹ TCMB, 1997 Yıllık Raporu (TCMB Yayınları, Ankara: 1998), s.6-7.

ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde kişi başına satın alma gücüne göre GSYİH'ları verilmiştir.

Tablo:III.2. Kişi Başına Satın Alma Gücüne Göre GSYİH

(ECU)

	1993	1994	1995
Polonya	4350	4250	5300
Macaristan	5550	5950	6300
Çek Cumhuriyeti	8750	9700	9400
Estonya	3500	3600	3900
Slovenya	8550	9350	10100
Romanya	3650	3800	4050
Bulgaristan	3900	4150	4200
Litvanya	3400	3600	4150
Letonya	2850	3050	3150
Slovakya	5850	6400	7110

Kaynaklar: Bull. EU Supplement 7/97, s.90. ; Bull. EU Supplement 697, s.96. , Bull. EU Supplement 14/97, s.92. , Bull. EU Supplement 11/97, s.82. , Bull. EU Supplement 15/97, s.90. , Bull. EU Supplement 8/97, s.88., Bull. EU Supplement 13/97, s.96. , Bull. EU Supplement 12/97, s.84. , Bull. EU Supplement 10/97, s.84. , Bull. EU Supplement 9/97, s.86.

Tablo III.2.'de görüldüğü üzere, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri arasında, 1993 yılı itibariyle satın alma gücüne göre kişi başına en yüksek GSYİH rakamına sahip ülke 8750 ECU ile Çek Cumhuriyeti'dir. Çek Cumhuriyeti'ni 8550 ECU ile Slovenya , 5850 ECU ile Slovakya izlemektedir. Satın alma gücüne göre kişi başına düşen GSYİH rakamı en düşük olan Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi 2850 ECU ile Letonya'dır. Letonya'nın arkasından 3400 ECU Litvanya ve 3650 ECU ile Romanya gelmektedir. Aynı dönemde tüm Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde ortalama satın alma gücüne göre GSYİH 5035 ECU'dür.

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde yıllar itibariyle satın alma gücünde meydana gelen, gelişme trendini kaydetmek amacıyla 1995 yılı rakamları incelendiğinde; Slovenya'nın 10100 ECU ile en yüksek refah seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Slovenya'da refah seviyesinde bir önceki döneme göre % 18 civarında artış kaydedilmiştir. Bu ülkeyi sırasıyla 9400 ECU ile Çek Cumhuriyeti, 7110 ECU ile Slovakya izlemektedir. Bu dönemde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri arasında ekonomik refah seviyesi en düşük olan ülke 3150 ECU ile Letonya'dır. Bu ülkenin ardından 3950

ECU ile Estonya gelmektedir. Bütün ülkelerin ortalamalarına bakıldığında, kişi başına satın alma gücüne göre GSYİH 6350 ECU civarındadır.

1.3. GSYİH'nin Sektörel Dağılımı

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde ekonomik gelişmenin net bir şekilde karşılaştırılabilmesi için, GSYİH'nin elde edildiği sektörleri oransal olarak verilmesinin doğru olacağı değerlendirilmiştir; çünkü GSYİH'nin sektörel dağılımı ülkelerin gelişmişlik düzeyi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Nitekim az gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün GSYİH içindeki payı yüksek olurken, yarı gelişmiş ülkelerde sanayi sektörü en büyük payı almakta, tam anlamıyla gelişmiş ülkelerde ise en büyük pay hizmetler sektörüne düşmektedir.

Bu amaçla Tablo:III.3.'de Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin GSYİH'nin sektörel dağılımı verilmiştir.

Tablo:III.3. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde GSYİH'nin Sektörel Dağılımı (%)

	1990				1995			
	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
Polonya	-	-	-	-	7.6	33.3	6.0	53.1
Macaristan	12.5	27.6	6.0	39.9	6.2	23.3	4.4	54.0
Çek Cum.	7.5	50.0	8.3	34.2	5.2	34.1	7.3	53.4
Estonya	-	-	-	-	8.1	22.9	5.3	63.7
Slovenya	5.5	36.9	4.8	52.8	5.0	32.1	5.0	57.9
Romanya	21.8	40.5	5.4	32.3	20.5	35.7	6.8	36.9
Bulgaristan	14.4	32.9	4.5	48.2	13.9	28.4	5.2	52.5
Litvanya	27.7	32.8	10.5	29.0	9.3	29.0	6.7	55.0
Letonya	21.9	36.4	9.7	32.0	9.9	25.3	7.7	57.1
Slovakya	7.4	49.9	9.2	33.5	6.3	31.9	5.1	57.2

Kaynaklar: Bull. EU Supplement 7/97, s. 89. , Bull. EU Supplement 6/97, s. 87. , Bull. EU Supplement 14/97, s. 91. , Bull. EU Supplement 11/97, s. 81. , Bull. EU Supplement 15/97, s. 89. , Bull. EU Supplement 8/97, s. 87. , Bull. EU Supplement 13/97, s. 95. , Bull. EU Supplement 12/97, s. 83. , Bull. EU Supplement 10/97, s. 83. , Bull. EU Supplement 9/97, s. 85.

Tablo III.3'de görüldüğü gibi; Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde, 1990 yılı itibariyle elde edilen GSYİH içinde tarım sektörü payının Slovenya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya hariç yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Tüm Aday Ülkeler'de tarım

sektörünün ortalama ağırlığı % 15.6'dır. GSYİH oluşumunda tarım sektörü payının en yüksek olduğu Aday Ülke Litvanya'dır. Bu ülkede tarım sektörü % 27.7 oranında bir paya sahiptir. Litvanya'dan sonra sırasıyla % 21.9'la Estonya ve Letonya gelmektedir. Öte yandan gelişmiş bir ekonominin göstergesi olan hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payına bakıldığında, Slovenya hariç diğer ülkelerde bu oran nispeten düşük olduğu görülmektedir. Aday Ülkeler arasında hizmetler sektörü payının en düşük olduğu ülke % 29'la Litvanya'dır. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin yeniden yapılandığı göz önünde bulundurulduğunda, inşaat sektörü önem kazanmaktadır. Nitekim inşaat sektörü bu ülkelerin GSYİH oluşumuna ortalama % 7 civarında bir katkı sağlamaktadır. Son olarak da gelişmekte olan bu ekonomiler için itici bir güç olan sanayi sektörüne bakıldığında, özellikle Çek Cumhuriyeti'nde, GSYİH'ya katkısı % 50 gibi yüksek bir oran oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Aday Ülkeler'de sanayi sektörünün GSYİH içindeki ortalaması ise % 38.2 civarındadır.

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde GSYİH'nın oluşumunda meydana gelen yapısal değişimi ve sektörlerin gelişme trendlerini görmek maksadıyla Tablo III.3.'de 1995 yılı verileri incelendiğinde; GSYİH içinde tarım sektörü payının Bulgaristan ve Romanya hariç, büyük oranda düştüğü görülmektedir. Litvanya bu konuda büyük bir aşama kaydederek tarım sektörünün payını % 9.3'e düşürmüştür, bununla birlikte değişim hizmetler sektörü lehine gelişme göstermiştir. Hizmetler sektörünün payı % 55'e yükselmiştir. Öte yandan Aday Ülkeler'de sanayi sektörü ortalamasının % 29.6'ya gerilediği görülmektedir. Bununla birlikte hizmetler sektörü ortalaması % 54.1'e çıkmıştır. Sonuç olarak, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde GSYİH'nın sektörel dağılımında meydana gelen yapısal değişim, tarım ve sanayi sektörleri aleyhine hizmetler sektörü lehine gelişme göstermektedir. Ülke bazında bakıldığında, GSYİH içinde tarım sektörü payının % 4, hizmetler sektörü payının % 67.2 olduğu AB'ne¹⁷⁰, hizmetler sektöründe % 63.7 ile Estonya, tarım sektöründe ise % 5 ile Slovenya ve % 5.2 ile Çek Cumhuriyeti yaklaşabilmektedir.

1.4. Enflasyon Oranı

Bir ülkede ekonomik yaşamın düzenli bir şekilde işleyebilmesi belirli makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi ile mümkündür. Bu hedefler arasında yer alan fiyat istikrarının sağlanması, yani enflasyon oranının aşağı çekilmesi amacı gelişmiş veya gelişmekte olan her ülke için büyük önem taşımaktadır. Orta ve Doğu

¹⁷⁰ Elif Uçkan Dağdemir, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliklerinin Avrupa Birliği'nin Bütünleşme ve Genişleme Dinamikleri Yönü ile Değerlendirilmesi (İKV Yayınları, İstanbul: 1998), s.67.

Avrupa Ülkeleri'nin 1989 yılından itibaren gerçekleştirdikleri, " Kadife Devrimi" olarak adlandırılan siyasi ve ekonomik anlamdaki değişim, bu ülkeleri özellikle ekonomik anlamda bazı sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Kapalı bir ekonomiden açık bir ekonomiye geçiş diğer makroekonomik değişkenlerde olduğu gibi fiyatlar genel düzeyinde de istikrarsızlığa yol açmıştır. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin 1992 – 1997 yılları arası enflasyon oranları, Tüketici Fiyatları Endeksi'ne göre Tablo III.4.'de yer almaktadır.

Tablo:III.4 Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin Enflasyon Oranları

	(%)					
	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Polonya	43.0	35.3	32.2	27.8	19.9	14.9
Macaristan	23.0	22.5	18.8	28.2	23.6	18.3
Çek Cum.	11.1	20.8	10.0	9.1	8.8	8.5
Estonya	107.6	89.8	47.7	29.0	23.1	11.2
Slovenya	201.3	32.3	19.8	12.6	9.7	9.1
Romanya	210.4	256.1	136.7	32.3	38.8	154.7
Bulgaristan	79.4	56.1	87.1	62.1	123.0	1082.2
Litvanya	1020.8	410.2	72.2	39.6	24.6	8.9
Letonya	951.2	109.2	35.9	25.0	17.6	8.4
Slovakya	10.0	23.2	13.4	9.0	5.8	6.1

Kaynaklar:Bull. EU Supplement 7/97, s. 91. , Bull. EU Supplement 9/97, s. 89. , Bull. EU Supplement 14/97, s. 93. , Bull. EU Supplement 11/97, s. 83. , Bull. EU Supplement 15/97, s. 91. , Bull. EU Supplement 8/97, s. 89. , Bull. EU Supplement 13/97, s. 97. , Bull. EU Supplement 12/97, s. 85. , Bull. EU Supplement 10/97, s. 85. , Bull. EU Supplement 9/97, s. 85., İ.Kaan Erkmen, Avrupa Birliği'nin Genişleme Stratejisi (TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara: 1998)

Tablo III.4.'de görüldüğü üzere; AB'ne aday 10 Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi'nin enflasyon oranları, özellikle " geçiş dönemi "nin başı sayılan 1992 yılında başta Litvanya'da % 1020.8 olmak üzere yüksek seyrettiği görülmektedir. Daha sonra bu ülkeyi sırasıyla % 951.2 ile Letonya, % 210.4 ile Romanya,% 201.3 ile Slovanya izlemektedir. Aynı yıl içinde Slovakya yıllık bazda % 10.0 fiyat artış hızı ile diğer aday ülkelere nazaran daha istikrarlı bir görünüm sergilemiştir. Bu ülkenin ardından da % 11.1 ile Çek Cumhuriyeti ve % 23.0 ile Macaristan gelmektedir.

Bütün Aday Ülkeler'in enflasyon oranlarında 1997 yılı itibariyle, özellikle baltık devletlerinde ciddi düşüşler gözlenmiştir. Bu düşüşlerin sebepleri, ithal fiyatlarındaki gerilemeler, enerji fiyatlarındaki global düşüşler, uygulanan sıkı mali politikalar ve ülke parasının korunması yönünde alınmış olan ciddi parasal politikalar gösterilebilir.

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde geçen dönem itibariyle, fiyat istikrarının sağlanması yönünde kaydettikleri gelişmeyi görmek amacıyla, 1997 yılı verileri incelendiğinde; yıllık bazda % 1082.2'lik fiyat artışı ile Bulgaristan'ın en yüksek enflasyon oranına sahip olduğu görülmektedir. Bu istikrarsızlığın sebebi olarak, bankacılık sisteminde yaşanan olumsuzluklar sonucu finans sisteminin itibar kaybetmesi, ayrıca Avrupa Birliği'nin, Bulgaristan Hükümeti'nin izlemiş olduğu dış açıklar konusundaki politikalarına olan kuşku ve güvensizlikleri, bu ülkede enflasyon oranının artmasına etken olarak gösterilebilir. Bu ülkenin ardından, Romanya'da fiyat artış hızının bir önceki yıla göre 115.9 puanlık artış kaydetmesine ise, 1995 yılı sonbaharından itibaren makroekonomik politikalarda yaşanan başarısızlıklar ve 1996 yılı Kasım ayında yapılan seçimler sebep olarak gösterilebilir. Çek Cumhuriyeti'nde 1996 yılı reel ücretlerin artırılması yönündeki baskılara rağmen izlenen, sıkı para politikaları ile enflasyonun yükselmesi engellenmiş, 1997 yılı fiyat artış hızı ortalaması % 8.5 ile Slovakya ve Letonya'dan sonra Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri arasında en düşük fiyat artış hızına ulaşmıştır.

Öte yandan, Aday Ülkeler'de çok yüksek fiyat artış hızına sahne olan Bulgaristan ve Romanya değerlendirme dışı tutulduğunda, 1997 yılı enflasyon rakamları ortalaması yıllık bazda % 10.7 olarak gerçekleşmiştir. Fiyat artış hızının 1992 yılında ortalama % 265.8 olduğu göz önünde bulundurulursa, fiyat istikrarının sağlanması konusunda başarılı oldukları söylenebilir. Bu konuda en önemli aşamayı Litvanya ve Letonya kaydetmiştir. Litvanya 1992 yılında % 1020.8 olan fiyat artış hızını 1997 yılında % 8.9'a, Letonya ise 1992 yılında % 951.2 olan fiyat artış hızını 1997 yılında % 8.4'e indirme başarısını göstermiştir. Diğer taraftan, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri arasında 1997 yılı itibariyle en düşük fiyat artış hızına sahip ülke yıllık bazda % 6.1 puanla Slovakya'dır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, aday ülkelerin enflasyon oranları AB ülkelerinin enflasyon oranlarının oldukça üzerindedir. AB'nin Maastricht Zirvesi sonucunda kabul ettiği ve Maastricht kriterleri olarak adlandırılan bu kriterlerden enflasyonla ilgili olan şartı, " AB'de en düşük enflasyon oranına sahip üç üye ülkenin enflasyon ortalamasından en çok 1.5 puan fazla olabilecektir." Slovakya % 6.1 ile yerine getirmemekle birlikte, 1995 yılı için %2.9¹⁷¹ olan bu rakama yaklaşabilmektedir.

¹⁷¹ Karluk, 1996, a.g.e., s.89.

1.5. Doğrudan Yabancı Sermaye

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin iktisadi kalkınmasının en önemli şartlarından birisi de sermaye birikiminin yeterli düzeyde olmasıdır. Bu ülkelerdeki sermaye birikiminin yetersiz olduğu göz önünde bulundurulduğunda, iktisadi kalkınmalarında doğrudan yabancı sermayenin önemi daha da artmaktadır. Doğrudan yatırım, bir sermaye transferi olmakla birlikte, aynı zamanda teşebbüs, teknoloji, risk taşıma ve organizasyon aktarımını¹⁷² da içerdiğinden bu ülkelerin ekonomik açıdan gelişmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu bağlamda, 1994-1996 yılları arası Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye akışı Tablo:III.5.'de verilmiştir.

Tablo:III.5. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne Gerçekleştirilen Doğrudan Yabancı Sermaye Akışı

	1994		1995		1996		Kişi Başına Doğrudan Yabancı Sermaye Stoku (ECU)
	Doğrudan Yabancı Sermaye Akışı		Doğrudan Yabancı Sermaye Akışı		Doğrudan Yabancı Sermaye Akışı		
	Milyon ECU	GSYİH'nin %'si	Milyon ECU	GSYİH'nin %'si	Milyon ECU	GSYİH'nin %'si	
Polonya	466.8	0.6	992.2	1.1	1 911.6	1.8	100
Macaristan	976.9	2.8	3 509.0	10.5	1 557.6	4.4	1040
Çek Cum.	705.6	2.1	1 985.0	5.5	1 070.4	2.4	520
Estonya	174.8	9.2	156.8	5.6	56.0	1.6	248
Slovenya	108.0	0.9	127.8	0.9	119.2	0.8	290
Romanya	276.1	1.1	273.0	1.0	420.0	1.5	50
Bulgaristan	85.0	1.0	79.2	0.8	116.8	1.6	40
Litvanya	40.6	1.4	31.5	0.9	61.0	1.0	65
Letonya	130.2	4.2	132.6	3.9	140.4	3.6	167
Slovakya	150.8	1.3	133.0	1.0	119.2	0.8	110
Aday Ülkelerin Toplamı	3 114.8	-	7 420.1	-	5 572.2		

*Hesaplamalarda yıllık ortalama dolar-ECU paritesi kullanılmıştır.

Kaynaklar: Bull. EU Supplement 7/97, s.21,20. , Bull EU Supplement 9/97, s.21,23. , Bull EU Supplement 14/97, s.21,24. , Bull EU Supplement 11/97, s.19,21. , Bull EU Supplement 15/97, s.22,23. , Bull EU Supplement 8/97, s.20,22. , Bull EU Supplement 13/97, s.22,24. , Bull EU Supplement 12/97, s.19,21. , Bull EU Supplement 10/97, s.22,24. , Bull EU Supplement 9/97, s.21,23. , İ.Kaan Erkmen, Avrupa Birliği'nin Genişleme Stratejisi (TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara: 1998)

¹⁷² S.Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi (Beşinci Basım, İstanbul:Beta Basım Yayım Dağıtım Ltd.,1998), s. 398.

Tablo III.5.'de görüldüğü üzere, 1993 yılı itibariyle ülkelerin GSYİH'larına göre, en yüksek oranda doğrudan yabancı sermayenin giriş yaptığı ülke, % 9.2 ile Estonya'dır. Bu dönemde, Estonya'ya 175 milyon ECU civarında doğrudan yabancı sermaye giriş yapmıştır. Diğer taraftan doğrudan yabancı sermaye girişine miktar olarak bakıldığında, bir yıl içinde ülkeye giren yabancı sermaye miktarı bakımından Macaristan 976.9 milyon ECU ile ilk sırada yer almaktadır. Bu ülkeyi sırasıyla 705.6 milyon ECU ile Çek Cumhuriyeti ve 466.8 milyon ECU ile Polonya izlemektedir. Öte yandan 1994 yılında Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne giren toplam doğrudan yabancı sermaye miktarı 3.115 milyon ECU'dür.

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne, devam eden yılda giriş yapan doğrudan yabancı sermaye miktarı, % 138.2 oranında artış göstererek toplam 7.420 milyon ECU'ya ulaşmıştır. Bu artıştaki en büyük pay, doğrudan yabancı sermaye girişinin % 385 oranında artış kaydederek 3.509 milyon ECU'ya ulaştığı Macaristan'a aittir. Bu ülkeyi, % 251.5'lik artışla 1.985 milyon ECU yabancı sermaye kabul eden Çek Cumhuriyeti izlemektedir. Öte yandan, aynı dönemde Polonya'ya giriş yapan doğrudan yabancı sermaye miktarı ise, 992.2 milyon ECU'dür. Böylece, 1995 yılında tüm Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne giriş yapan toplam yabancı sermayenin % 87.4'ünü oluşturan 6486.2 milyon ECU'lük çok büyük miktarı bu üç ülkeye giriş yapmıştır.

Bu oranların ardından Tablo III.5.'in son bölümünde yer alan 1996 yılına ait kişi başına doğrudan yabancı sermaye stokuna bakıldığında, Macaristan'ın 1040 ECU ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi Macaristan, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri arasında en büyük yabancı sermaye yatırımını çeken ülkedir. 1990-1996 yılları arasında bu ülkeye 15 milyar doların üzerinde bir yabancı sermaye girişi olmuştur. Bu miktar tüm Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne yapılan yabancı sermaye yatırımının % 40'na karşılık gelmektedir. Çek Cumhuriyeti Macaristan'dan sonra 7 milyar dolar ile en çok doğrudan yabancı sermayenin giriş yaptığı ülkedir. Bu sonucun alınmasındaki en önemli etkenler, özelleştirme uygulamalarındaki sürat ve başarı, ekonominin liberalizasyonu, milli parasının konvertibl hale getirilmesi, borsanın kurulması ve işleyişi, OECD üyeliği ve AB'ne adaylık sayılabilir. Çek Cumhuriyeti'nde 1996 yılı verileri ile kişi başı doğrudan yabancı sermaye stoku 520 ECU'dur. Aday Ülkeler arasında kişi başına doğrudan yabancı sermaye stokunda en düşük miktara 40

ECU ile Bulgaristan, 50 ECU ile Romanya sahiptir. Bulgaristan'a 1989-1996 yılları arası giren doğrudan yabancı sermaye miktarı 400 milyon ECU'dür. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında çok düşük kaldığı görülmektedir.

1.6. İşgücü Piyasası

İstihdam, bütün ülkelerde olduğu gibi Orta Doğu Avrupa Ülkeleri için de çok önemli bir konudur. Çünkü, işsizliğin toplum için ekonomik ve sosyal maliyeti çok yüksektir. Başka bir ifade ile ekonomik ve kültürel hayatın gelişip zenginleşmesinde temel bir faktör olduğu için, hayati bir değer ve önem taşımaktadır. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin işgücü piyasası burada üç veri ışığında incelenmiştir. Çalışan nüfus, işsizlik oranı ve tarımsal işgücünün toplam işgücü içindeki oranı. Kayıtlı istihdam ve işsizlik oranlarına Tablo III.6.'da, tarımsal işgücünün toplam işgücü içindeki oranına ise Tablo III.7.'de yer verilmiştir.

Tablo: III.6. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin Kayıtlı İstihdam ve İşsizlik Oranları

	1993		1994		1995		1996		1997
	Çalışan Nüfus (%)	İşsizlik Oranı (%)	Çalışan Nüfus (%)	İşsizlik Oranı (%)	Çalışan Nüfus (%)	İşsizlik Oranı (%)	Çalışan Nüfus (%)	İşsizlik Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
Polonya	60.9	14.0	60.2	14.4	58.8	13.3	58.2	12.4	10.5
Macar.	59.2	11.3	57.1	10.2	56.1	9.3	55.6	9.2	10.4
Çek Cum.	63.3	3.9	63.3	3.8	62.8	3.6	62.6	3.4	5.2
Estonya	70.5	6.6	70.4	7.6	-	1.8	-	-2.2	3.5
Slovenya	-	-	54.6	9.0	57.8	7.4	57.6	7.3	14.8
Romanya	-	10.4	64.9	8.1	67.2	8.0	-	6.6	8.8
Bulg.	55.4	21.4	52.4	20.5	51.5	14.7	51.8	13.7	13.7
Litvanya	65.3	3.5	61.1	4.5	64.4	7.3	62.3	6.2	6.7
Letonya	-	-	-	-	67.6	18.9	59.8	18.3	6.7
Slovakya	62.1	12.2	61.7	13.3	61.6	12.8	61.4	10.9	12.5

Kaynaklar: Bull. EU Supplement 7/97, s.95. , Bull. EU Supplement 9/97, s.93. , Bull. EU Supplement 14/97, s.98. , Bull. EU Supplement 11/97, s.87. , Bull. EU Supplement 15/97, s.95. , Bull. EU Supplement 8/97, s.93. , Bull. EU Supplement 13/97, s.101 , Bull. EU Supplement 12/97, s.89. , Bull. EU Supplement 10/97, s.89. , Bull. EU Supplement 9/97, s.91., İ.Kaan Erkmen, Avrupa Birliği'nin Genişleme Stratejisi (TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara: 1998).

Tablo III.6.'da görüldüğü gibi; 1993 yılı itibariyle Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde, mevcut aktif istihdam içerisinde (15-64) yer alanların, genel nüfusa oranı ortalama % 60 civarındadır. Öte yandan bu oranın en yüksek olduğu ülke % 70.5'le

Estonya'dır. Bu ülkenin ardından % 65.3 ile Litvanya gelmektedir. Aktif istihdam içerisinde yer alanların genel nüfusa oranının en düşük olduğu ülke ise, % 55.4 ile Bulgaristan olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada belirtilmesi gereken bir husus, çalışma yaşındaki nüfusun tümünün aktif olduğu söylenemez. Çünkü bu nüfus içinde belirli oranda iktisadi açıdan aktif olmayan bir nüfus mevcuttur. Bu sonuç ise, ülkelerin en önemli ekonomik ve sosyal sorunlarından birisi olan işsizlik sorunun ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde geçen süre zarfında, çalışan nüfusta meydana gelen değişimi görmek maksadıyla 1996 verilerine bakıldığında; aktif istihdam içinde yer alanların, genel nüfusa oranının ortalama % 58.7 düzeyine gerilediği anlaşılmaktadır. Bu dönemde çalışan nüfus oranının en yüksek olduğu ülke % 62.6 ile Çek Cumhuriyeti, en düşük orana sahip ülke ise % 51.8 ile Bulgaristan'dır.

Tablo III.6.'da Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin işsizlik oranları 1994 yılı itibariyle incelendiğinde; işsizlik oranının en yüksek olduğu ülkenin % 20.5 ile Bulgaristan olduğu görülmektedir. Bu ülkenin ardından % 14.4 işsizlik oranıyla Polonya gelmektedir. Bu dönemde tüm Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde ortalama işsizlik oranı % 10.2'dir. En düşük işsizlik oranı ise % 3.5 ile Çek Cumhuriyeti'nde mevcuttur. Diğer taraftan 1996 yılı işsizlik verilerine bakıldığında; tüm ülkelerde düşüş trendi gözlenmektedir. Bu dönemde en düşük işsizlik oranına sahip ülkenin % 2.2 ile Estonya, en yüksek orana sahip ülkenin ise % 18.3 ile Letonya olduğu görülmektedir. Öte yandan bu ülkelerdeki ortalama işsizlik oranında kayda değer bir değişiklik gözlenmemiştir.

Son olarak Tablo III.7.'de Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne ait, toplam işgücü içinde tarımsal işgücünün durumu incelendiğinde; Romanya'nın % 34.4 ile en yüksek tarımsal işgücü oranına sahip ülke konumunda olduğu görülmektedir. Bu ülkenin ardından % 26.9 ile Polonya gelmektedir. Toplam işgücü içinde tarımsal işgücü oranının en düşük olduğu ülke ise, % 6 ile Estonya'dır. Aday Ülkeler'de toplam istihdam içinde tarımsal işgücünün genel ortalaması % 13.9 'dur

Tablo:III.7. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde Tarımsal İşgücünün Durumu (1995)

	Tarımsal işgücünün Toplam işgücü içindeki oranı (%)
Polonya	26.0
Macaristan	8.0
Çek Cumhuriyeti	6.3
Estonya	6.0
Slovenya	7.1
Romanya	34.4
Bulgaristan	22.0
Litvanya	9.4
Letonya	18.5
Slovakya	9.7

Kaynaklar: Bull. EU Supplement 7/97, s.20. , Bull. EU Supplement 9/97, s.21. , Bull. EU Supplement 14/97, s.21. , Bull. EU Supplement 11/97, s.19. , Bull. EU Supplement 15/97, s.22. , Bull. EU Supplement 8/97, s.20. , Bull. EU Supplement 13/97, s.22. , Bull. EU Supplement 12/97, s.19. , Bull. EU Supplement 10/97, s.22. , Bull. EU Supplement 9/97, s.21.

Sonuç olarak Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde 1990'lı yılların başına göre işsizlik oranının düşmeye başlamış olmasına rağmen, işsizlik hala yüksek seviyelerde bulunmaktadır. Bu ülkelerde işgücü ve işsizlik anlamında böyle bir istikrarsızlığın sebepleri olarak da demografik unsurlar, erken emeklilik planlaması, işgücü piyasasındaki vasıflı işgücü eksiklikleri ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sonrasında yaşanan zorluklar olarak gösterilebilir.

1.7. Dış Borçlar

Ülkelerin kendi iç tasarruflarının yetersizliği nedeniyle tasarruf-yatırım eşitliğinin kurulamaması, ekonomilerde çeşitli sıkıntılara neden olmaktadır. Bu sıkıntıların giderilmesi, çeşitli kaynaklardan sağlanacak finansman desteği ile mümkün olabilmektedir. Tasarruf açığının iç borçlarla karşılanmayan kısmı dış borçlarla kapatılmaya çalışılır.¹⁷³ Dış borç alınması, iktisadi faaliyetlerin sürdürülmesi açısından gerekli olmakla beraber bunun belirli seviyelerde tutulması gerekmektedir. Dış borçların GSYİH oranı, ihracatın ne derece dış borçla karşılanabildiği bir ekonomi hakkında oldukça sağlıklı yorumlar yapılmasını sağlar. Bu amaçla Tablo III.8.'de, adı geçen kriterler kullanılarak Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne ait veriler sunulmuştur.

¹⁷³ Karluk, Uluslararası Ekonomi, 1998, a.g.e., s. 532

Tablo:III.8. Orta Doğu Avrupa Ülkeleri'nin Dış Borç Göstergeleri

	1992	1993	1994		1996
	Top. Dış Borç (milyar \$)	Top. Dış Borç (milyar \$)	Top. Dış Borç (milyar \$)	Dış Borç/İhracat (%)	Top. Dış Borç (GSYİH'nin %)
Polonya	40.680	37.280	35.856	47.8	32.0
Macaristan	20.510	22.880	27.200	27.5	62.0
Çek Cumhuriyeti	-	4.540	5.830	241.0	39.0
Estonya	0.022	0.170	0.212	626.0	7.3
Slovenya	0.164	0.902	1.603	426.0	22.0
Romanya	3.708	4.320	5.481	112.0	25.0
Bulgaristan	-	-	-	-	99.0
Litvanya	0.038	0.321	0.578	351.0	15.6
Letonya	0.057	0.224	0.386	264.0	8.0
Slovakya	-	1.317	1.916	349.0	43.3

Kaynaklar: Bull EU Supplement 7/97, s.20,21,91. , Bull EU Supplement 6/97, s.21,23,89. , Bull EU Supplement 14/97, s.21,24,93. , Bull EU Supplement 11/97, s.19,21,83. , Bull EU Supplement 15/97, s.22,23,91. , Bull EU Supplement 8/97, s.20,22,89. , Bull EU Supplement 13/97, s.22,24. , Bull EU Supplement 12/97, s.19,21,85. , Bull EU Supplement 10/97, s.22,24,85. , Bull EU Supplement 9/97, s.21,23,85.

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne ait dış borç göstergelerinin yer aldığı Tablo III 8.' de 1993 yılı verileri incelendiğinde; dış borç stoku açısından en borçlu ülkenin toplam 37.280 milyon dolarla Polonya olduğu görülmektedir. Bu ülkenin ardından 22.880 milyon dolar dış borç stokuyla Macaristan yer almaktadır. Öte yandan Aday Ülkeleri'nin toplam dış borç stokuna bakıldığında, 69.023 milyon dolar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu dış borç stokunun % 52'si en borçlu ülke görünümündeki Polonya'ya aittir.

Diğer taraftan Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin dış borç stoklarında dönemsel olarak meydana gelen değişimi görmek amacıyla 1994 yılı verilerine bakıldığında; Polonya'da dış borç stoku bir önceki döneme göre % 3.9 oranında düşüşle 35.856 milyon dolara gerilemiştir. Bununla birlikte, bu ülkeler arasında ikinci en yüksek dış borç stokuna sahip ülke konumundaki Macaristan'da ise dış borç stoku % 18.9 oranında artış kaydederek 27.200 milyon dolara ulaşmıştır. Öte yandan tüm Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ndeki toplam borç stokundaki artış, bir önceki döneme göre % 7.7 oranında gerçekleşmiştir. En düşük dış borç stokuna sahip ülke ise 212 milyon dolarlık dış borç stokuyla Estonya'dır.

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin dış borç ödeme gücünü yansıtması amacıyla aynı tablodan 1996 yılı itibariyle, toplam dış borçların ülkelerin GSYİH içindeki oranları incelendiğinde, özellikle Bulgaristan'ın 1996 yılında elde etmiş olduğu GSYİH'nin % 99'u oranında, çok yüksek bir dış borç stokuna sahip olduğu

görülmektedir. Bu ülkenin ardından % 62 ile Macaristan gelmektedir. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri arasında GSYİH'sına göre en düşük dış borç stokuna sahip ülke konumunda ise % 7.3'le Estonya yer almaktadır. Ülkelerin gerçekleştirmiş oldukları ihracatlarının dış borçlarını ne ölçüde karşılayabildikleri 1994 yılı itibariyle Tablo III.8.'de ilgili sütunda verilmiştir. Buna göre; Macaristan'da bir yıl içinde gerçekleştirmiş olduğu toplam ihracatının tutarı, dış borç stokunun ancak % 27.5'ni karşılayabildiği görülmektedir. Bununla birlikte en iyi konumdaki ülke ise, % 626'lık oranla, yani toplam dış borcunun yaklaşık 6 katı oranında ihracat geliri elde eden Estonya'dır.

1.8. Dış Ticaret

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin dış ticareti ve bu kapsam dahilindeki ihracat, ithalat ticaret dengesi ve dış ticaretlerinin yapısı bu ülkelerin ekonomisi açısından oldukça önem taşımaktadır. Bilindiği gibi dış ticaret ülkeler arasındaki mal alışverişini kapsamaktadır, ancak mal alışverişleri yanında hizmet ve sermaye hareketleri de ayrı bir öneme sahiptir. Burada yalnızca mal hareketlerine değinilmiştir. Dış ticaretin yapısı ise, bir sonraki alt başlıkta incelenmiştir. Tablo III.9.'da, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne ait dış ticaret işlemleri ve dış ticaret işlemlerinden ihracat ve ithalatın birbirini karşılama oranı verilmiştir.

Tablo III.9.'da Aday Ülkeler'e ait dış ticaret verileri 1993 yılı itibariyle incelendiğinde; Aday Ülkeler'in toplam 131.852 milyon dolarlık dış ticaret hacmine sahip olduğu görülmektedir. Bu işlemlerin 58.783 milyon dolarlık bölümü ihracat gelirlerinden, kalan 73.069 milyon dolarlık bölüm ise ithalat harcamalarından oluşmaktadır. Toplam dış ticaret açığı ise 14.286 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ülke bazında bakıldığında, en yüksek dış ticaret hacmine sahip ülke, 14.187 milyon dolar ihracat geliri ve 18.769 milyon dolarlık ithalat harcamalarıyla Polonya'dır. Polonya'nın dış ticaret açığı 4.582 milyon dolardır. Bu ülkenin ardından 13.206 milyon dolarlık ihracat geliri ve buna karşılık 12.860 milyon dolarlık ithalat harcamasıyla Çek Cumhuriyeti gelmektedir. Bu ülkenin ticaret dengesi ise, 346 milyon dolar fazla vermiştir.

Tablo: III.9. Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Dış Ticaret İşlemleri

	1993				1994				1995				1996				1997			
	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Tic. Deng. Milyon \$	İhr./ İth. %	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Tic. Deng. Milyon \$	İhr./ İth. %	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Tic. Deng. Milyon \$	İhr./ İth. %	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Tic. Deng. Milyon \$	İhr./ İth. %	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Tic. Deng. Milyon \$	İhr./ İth. %
Polonya	14.187	18.769	-4.582	75.6	17.240	21.569	-4.329	80.0	22.894	29.049	-6.154	78.8	24.400	37.100	-12.700	65.8	25.700	42.200	-16.500	61.1
Macaristan	8.918	12.645	-3.227	70.5	10.701	14.554	-3.843	73.5	12.867	15.466	-2.599	83.2	13.145	16.209	-3.064	81.1	19.000	21.000	-2.000	90.5
Çek Cum.	13.206	12.860	346	102.6	14.255	14.971	-716	95.2	21.657	25.265	-3.608	85.7	21.918	27.824	-5.906	78.8	22.500	27.000	-4.500	83.3
Estonya	800	1.000	-200	80.0	1.300	1.700	-400	76.4	1.900	2.700	-600	70.4	2.100	3.200	-1.100	65.7	3.600	5.900	-2.300	61.0
Slovenya	6.100	6.500	-400	93.8	6.828	7.304	-476	93.5	8.316	9.492	-1.175	87.6	8.300	9.300	-1.000	89.2	8.400	9.400	-1.000	89.4
Romanya	4.968	6.693	-1.725	74.2	6.206	7.201	-994	86.2	7.974	10.413	-2.439	76.6	7.778	10.226	-2.447	76.1	8.400	11.300	-2.900	74.3
Bulgaristan	3.906	4.500	-600	86.7	3.706	4.800	-1.100	77.1	4.000	4.200	-200	95.2	4.900	5.100	-200	96.1	5.000	4.700	300	106.4
Litvanya	2.004	2.255	-251	88.9	2.030	2.351	-321	86.3	2.705	3.648	-943	74.2	3.279	4.404	-1.124	74.5	4.200	5.300	-1.100	79.2
Letonya	1.000	947	53	105.6	988	1.240	-252	79.7	1.303	1.817	-513	71.7	1.443	2.320	-876	62.2	1.400	2.400	-1.000	58.3
Slovakya	3.700	6.900	-3.200	53.6	5.500	6.300	-800	87.3	6.700	6.600	100	101.5	8.600	8.800	-200	97.8	8.800	11.100	-2.300	79.3
Aday Ülkelerin Toplamı	58.783	73.069	-14.286	80.4	68.748	81.990	-13.242	83.8	90.316	108.650	-18.334	83.1	95.863	124.483	-28.620	77.0	107.000	140.300	-33.300	76.3

Kaynaklar: Bull. EU Supplement 7/97, s.91. , Bull. EU Supplement 6/97, s.89. , Bull. EU Supplement 14/97, s.93. , Bull. EU Supplement 11/97, s.83. , Bull. EU Supplement 15/97, s.91. , Bull. EU Supplement 8/97, s.89. , Bull. EU Supplement 13/97, s.97. , Bull. EU Bull. EU Supplement 12/97, s.85. , Bull. EU Supplement 10/97, s.85. , Bull. EU Supplement 9/97, s.85. , İ.Kaan ERKMEN, Avrupa Birliğinin Genişleme Stratejisi, (T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara: 1998).

Bu dönemde, Çek Cumhuriyeti ve Letonya hariç tüm Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin dış ticaret dengeleri açık vermiştir. Öte yandan Aday Ülke ekonomilerinde ihracatın yerini belirleyebilmek amacıyla ihracatın ithalatı karşılama oranlarına bakıldığında, Macaristan'daki % 70.5'lik ve Romanya'daki % 74.2 karşılama oranının haricinde tüm ülkelerde bu oran % 75 seviyesinin üzerinde seyrettiği görülmektedir. Öte yandan Macaristan ve Letonya'da ihracatın ithalatı karşılama oranı % 100'ün üzerine çıkmıştır.

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin dış ticarete kaydetmiş oldukları gelişmeleri dönemselsel olarak görmek amacıyla 1997 yılı verilerine bakıldığında; Aday Ülkeler'in toplam dış ticaret hacminin % 87.6 artışla 247.300 milyon dolara ulaştığı görülmektedir. Bu dönemde ihracat artış oranı % 82.1 iken ithalattaki artış oranı % 92 düzeyinde gerçekleşmiştir. Öte yandan ülke bazında, Polonya toplam 67.900 milyon dolarlık dış ticaret hacmiyle ilk sırada yer almaktadır. Bu ülkede 25.700 milyon dolarlık ihracat gelirin karşılık, 42.200 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Aday Ülkeler içinde dış ticaret dengesi açık vermeyen tek ülke Bulgaristan'dır. Bulgaristan 5.000 milyon dolarlık ihracat gelirin karşılık, 4.700 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiş ve dış ticaret dengesi 300 milyon dolar fazla vermiştir. Diğer taraftan ihracatın ithalatı karşılama oranlarına bakıldığında, Letonya'daki % 58.3'lük ihracatın ithalatı karşılama oranının haricinde, tüm ülkelerde bu oran % 60 seviyesinin üzerinde seyrederken, Bulgaristan'da % 106.4 olmuştur. Son olarak, tüm ülkelerin genelinde meydana gelen dış ticaret açığı, 1993 yılına göre % 133.1 artışla 33.300 milyon dolara ulaşmıştır.

1.8.1. Dış ticaretin yapısı .-Bilindiği gibi gelişmekte olan bir ülkenin gelişmeyi sürdürebilmesi, öngörülen yatırımların yapılmasına, yatırımların yapılması da döviz gelirlerinin yeterli ölçüde elde edilmesine bağlı bulunmaktadır. Döviz gelirlerindeki en sağlam kaynak, ihracat gelirlerinin artırılmasıdır. İhraç malları içinde ise, sanayi mallarının ağırlığı ekonominin yapısal olarak daha sağlam bir temele oturtulduğunu ve istikrarlı bir gelir kaynağına sahip olduğunu gösterir. İhracat gelirleri içinde tarımsal ürünler büyük bir yer tutuyorsa, o ülkenin genel olarak sanayileşmemiş, gelişme yolunda olan bir ekonomiye sahip olduğu kabul edilir. Tarımsal ihraç gelirleri ise doğa koşullarının değişkenliğinden büyük ölçüde etkilenir. Diğer taraftan bir ülke hammadde satıp, mamul madde satın alıyorsa gelişmemiş bir ekonomik yapıda olduğu söylenebilir.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Karluk, Uluslararası Ekonomi, 1998, a.g.e., s. 367.

Benzer yorumlar ithalat için de yapılabilir. Büyük ölçüde yatırım malı ithal eden ve bu yüzden dış ticareti açık veren bir ülke, gelişmekte olan bir ekonomi olarak kabul edilebilir. Eğer ithalatında tarım ürünleri önemli ise bu ürünler bakımından yetersiz bulunduğu, eğer ithalatı içinde ilkel maddeler hakimse bu maddeler yönünden ülkenin dışa bağımlı olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin ithalat ve ihracatları tek rakamlı SITC (Standart International Trade Classification) sınıflandırılmasına göre, şu maddeler altında incelenmiştir;

- Gıda, canlı hayvan, içki, tütün,
- Hammadde,
- Ham petrol ve madeni yağlar,
- Hayvani ve bitkisel yağlar,
- Kimyasal ürünler,
- Mamul maddeler,
- Makine ve taşıt araçları,
- Çeşitli işlenmiş ürünler.

Tablo III.10.'da Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin ithalat ve ihracatlarının 1996 yılı için hangi mal grupları ve maddelerden meydana geldiği yüzdesel olarak verilmiştir.

Tablo III.10.'da; gıda, canlı hayvan, içki tütün ithalatında, ülkelerin kendi toplam ithalatları içinde özellikle Estonya'nın, %14.7 gibi diğer ülkelere göre yüksek bir ithalat oranına sahip olduğu görülmektedir. Estonya'yı %11.9 ile Letonya takip etmektedir. Toplam ithalatı içinde gıda, canlı hayvan, içki ve tütün mal grubu ithalatının en düşük olduğu ülke %5.0 ile Macaristan'dır.

Hammadde, hampetrol ve madeni yağlar ithalatında, ülkelerin kendi toplam ithalatları içinde, %33.2 ile Bulgaristan yüksek ithalat oranına sahiptir. Toplam ithalatı içinde en düşük yüzdeye sahip ülke ise 17.8 ile Çek Cumhuriyeti'dir.

Kimyasal ürünlerde, %15 ile Polonya ilk sırayı alırken bu ülkeyi %13.9 ile Macaristan, 12.8 ile Bulgaristan izlemektedir. Toplam ithalatı içinde en düşük oranda kimyasal madde ithalatı gerçekleştiren ülke ise %9.9 ile Romanya'dır.

Mamul maddeler, makine ve taşıt araçları ve işlenmiş ürünler kategorisinde, dikkati çeken husus, bütün Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin toplam ithalatları içinde bu grup malların %60'lar civarında yer tutmasıdır. Bu grupta ilk sırada, %69 gibi yüksek bir oranla Çek Cumhuriyeti gelmektedir. Bu ülkeyi % 67.1'lik bir ithalat oranı ile Slovenya takip etmektedir. Toplam ithalatları içinde, mamul maddeler, makine ve taşıt araçları ve işlenmiş ürünleri en az yer tuttuğu ülke ise %43.2 ile Bulgaristan'dır.

Tablo: III. 10. Orta Doğu Avrupa Ülkeleri'nde Tek Rakamlı SITC (Standart International Classification)

Sınıflandırmasına Göre Dış Ticaretin Yapısı

(1996)

	Polonya (*)	Macaristan	Çek Cumhuriyeti (*)	Estonya	Slovenya	Romanya	Bulgaristan (*)	Letonya	Slovakya
İTHALATIN YAPISI (%)									
.Gıda,Canlı hayvan,içki,Tüt.	8.8	5.0	6.5	14.7	7.4	6.7	7.3	11.9	7.1
.Hammadde	5.4	3.7	3.7	3.5	5.1	5.6	6.2	2.6	4.9
.Hampetrol ve Madeni Yağl.	9.1	13.6	8.7	9.3	7.9	21.1	27.0	21.6	16.9
.Hayvani ve Bitkisel Yağlar	0.7	0.3	0.3	0.5	0.4	0.2	0.2	0.8	0.2
.Kimyasal Ürünler	15.0	13.9	11.8	10.8	11.9	9.9	12.8	12.3	11.5
.Mamul Maddeler	21.6	22.2	19.3	19.9	19.7	21.9	18.1	17.6	15.4
.Makine ve Taşıt Araçları	29.9	30.5	38.2	29.6	33.7	25.0	19.3	22.6	35.1
.Çeşitli İşlenmiş Ürünler	9.3	10.8	11.5	11.7	13.7	8.7	5.8	10.5	8.9
İHRACATIN YAPISI (%)									
.Gıda,Canlı hayvan,içki,Tüt.	9.9	18.4	5.1	15.2	4.0	5.7	19.8	16.7	4.5
.Hammadde	4.5	4.5	4.7	10.1	1.7	3.9	5.0	20.1	4.5
.Hampetrol ve Madeni Yağl.	8.2	4.1	4.5	6.4	1.0	7.8	6.1	2.0	4.9
.Hayvani ve Bitkisel Yağlar	0.2	0.8	0.2	0.1	0.1	0.9	0.9	0.1	0.1
.Kimyasal Ürünler	7.7	11.1	9.1	9.7	10.6	10.1	16.9	6.7	12.4
.Mamul Maddeler	27.5	17.7	28.8	20.6	27.4	23.2	28.0	24.4	38.3
.Makine ve Taşıt Araçları	21.1	25.5	32.7	19.8	33.3	13.5	11.3	14.0	23.2
.Çeşitli İşlenmiş Ürünler	20.8	17.8	14.9	18.1	21.9	32.7	9.3	15.9	12.1

* 1995 Yılı Verileri

Kaynaklar : Bull. EU Supplement 7/97, s.93. , Bull. EU Supplement 6/97, s.91. , Bull. EU Supplement 14/97, s.96. , Bull. EU Supplement 11/97, s.85. , Bull. EU Suppl 15/97, s.93. ,Bull. EU Supplement 8/97, s.91., Bull. EU Supplement 13/97, s.99. , Bull. EU Supplement 10/97, s.87., Bull. EU Supplement 9/97, s.89.

Tablo III.10.'da ihracatın yapısı incelendiğinde, gıda, canlı hayvan, içki ve tütün mal grubunda, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nden özellikle Bulgaristan'ın ihracatı içinde, bu mal grubunun % 19.8 gibi yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir. Bu ülkeyi % 18.4 ihracat oranı ile Macaristan takip etmekte, en düşük ihracat oranına sahip ülke ise % 4.0 ile Slovenya'dır.

Hammadde, hampetrol ve madeni yağlar grubuna bakıldığında, bu malların Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin ihracatları içinde ortalama % 12 civarında bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Letonya'nın toplam ihracatı içinde, hammadde ihracatı % 20.1 gibi diğer ülkelere göre nispeten daha yüksek bir oran teşkil etmektedir. Macaristan ise % 8.6 gibi nispeten daha düşük ve ortalamanın altında bir orana sahiptir.

Kimyasal ürünlerin ihracatı incelendiğinde, Bulgaristan'ın toplam ihracatı içinde % 16.9 ile önemli bir kalemi oluşturduğu görülmektedir. Letonya ise % 6.7'lik bir kimyasal ürün ihracatıyla daha düşük bir ihracat gelirin e sahiptir.

Tablo'da görüldüğü üzere mamul maddeler, makine ve taşıt araçları ve işlenmiş ürünler ihracatı, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin toplam ihracatları içinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu Grup içinde yer alan mamul maddeler ihracatında, Slovakya toplam ihracatının % 38.3'ünü bu alanda gerçekleştirmekte, Slovakya'nın ardından ise % 28.8 ile Çek Cumhuriyeti gelmektedir.

Makine ve taşıt araçları ihracatında ise, Slovenya toplam ihracatı içinde % 33.3'lük bir payla ilk sırada yer almaktadır. Toplam ihracatları içinde makine ve taşıt araçları ihracatında en düşük yüzdeye sahip ülke % 11.3'lük oranla Bulgaristan'dır. Son olarak işlenmiş ürünler ihracatına bakıldığında, Romanya % 32.7'lik ihracat payı ile ilk sırayı alırken, bu ülkenin ardından %20.8'lik ihracat payı ile Polonya gelmektedir. En düşük ihracat payına sahip ülke ise Bulgaristan'dır.

1.8.2. Dış Ticaretin Ülkelere Göre Dağılımı.- Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin dış ticaretleri ülke ve ülke gruplarına göre incelendiğinde; özellikle AB Anlaşmalarının yürürlüğe girdiği 1992 yılı ve sonrasında, AB'nin başta Almanya olmak üzere bu ülkelerin dış ticaretleri içinde önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Tablo III.11. ve Tablo III.12.'de Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin, 1993-1996 yılları arasında ithalat ve ihracatlarını gerçekleştirdikleri ilk beş ülke sırasıyla verilmiştir.

Tablo: III. 11 Orta Doğu Avrupa Ülkelerinin İthalatlarını Gerçekleştirdikleri Ülkeler

(%)

	1994						1995						1996					
	1. Part.	2. Part.	3. Part.	4. Part.	5. Part.	Diğer Ülkeler	1. Part.	2. Part.	3. Part.	4. Part.	5. Part.	Diğer Ülkeler	1. Part.	2. Part.	3. Part.	4. Part.	5. Part.	Diğer Ülkeler
Polonya	ALM. 27.4	İTA. 8.4	RUS. 6.8	İNG. 5.3	HOL. 4.6	47.5	ALM. 26.6	İTA. 8.5	RUS. 6.7	İNG. 5.2	FRA. 4.9	48.1	-	-	-	-	-	-
Macaristan	ALM. 23.7	AVU. 12.0	RUS. 12.0	İTA. 7.0	İNG. 4.0	41.6	ALM. 23.7	RUS. 11.8	AVU. 10.7	İTA. 7.9	FRA. 3.9	42.3	ALM. 23.6	RUS. 12.5	AVU. 9.5	İTA. 8.1	FRA. 4.2	42.1
Çek. Cum.	ALM. 25.5	SLK. 14.2	RUS. 8.4	AVU. 8.1	İTA. 5.1	38.7	ALM. 25.8	SLK. 13.1	RUS. 8.9	AVU. 6.9	İTA. 5.8	39.5	ALM. 29.8	SLK. 9.6	RUS. 7.4	İTA. 5.9	AVU. 5.7	41.6
Estonya	FİN. 29.9	RUS. 16.8	ALM. 10.8	İSV. 8.9	HOL. 3.1	31.3	FIN. 32.6	RUS. 16.1	ALM. 9.6	İSV. 8.5	HOL. 3.1	30.1	FİN. 29.2	RUS. 13.5	ALM. 10.0	İSV. 8.2	İNG. 3.3	35.8
Slovenya	ALM. 23.7	İTA. 17.2	AVU. 10.3	FRA. 8.4	HİR. 6.8	33.6	ALM. 23.2	İTA. 17.0	AVU. 9.7	FRA. 8.4	HİR. 6.1	35.6	ALM. 21.7	İTA. 16.9	FRA. 9.8	AVU. 8.8	HİR. 6.2	36.5
Romanya	ALM. 18.0	RUS. 13.8	İTA. 11.8	ABD. 6.5	İRL. 6.2	43.7	ALM. 17.5	İTA. 13.3	RUS. 12.0	FRA. 5.2	ABD. 4.1	47.9	ALM. 17.1	İTA. 15.6	RUS. 12.6	FRA. 5.0	KOR E. 3.8	45.9
Bulgaristan	RUS. 26.4	ALM. 12.8	İTA. 5.4	YUN. 4.8	UKR. 4.2	46.4	RUS. 28.1	ALM. 12.4	İTA. 5.8	YUN. 4.4	UKR. 3.3	56.0	-	-	-	-	-	-
Litvanya	RUS. 39.3	ALM. 13.8	UKR. 5.0	POL. 4.0	BLÇ. 3.0	34.1	RUS. 31.2	ALM. 14.3	POL. 4.2	UKR. 3.7	BLÇ. 3.6	43.0	RUS. 26.0	ALM. 15.7	POL. 5.1	İNG. 4.0	DAN. 3.8	45.4
Letonya	RUS. 23.6	ALM. 13.5	FİN. 8.5	İSV. 6.4	LİT. 5.9	42.1	RUS. 21.7	ALM. 15.4	FİN. 10.4	İSV. 8.0	LİT. 5.45	39.0	RUS. 20.2	ALM. 13.8	FİN. 9.2	İSV. 7.9	LİT. 6.9	42.6
Slovakya	ÇEK. 29.6	RUS. 18.0	ALM. 13.4	AVU. 5.8	İTA. 4.4	28.8	ÇEK. 27.7	RUS. 16.6	ALM. 14.3	AVU. 5.1	İTA. 4.6	31.7	ÇEK. 24.5	RUS. 17.7	ALM. 14.5	AVU. 4.7	İTA. 5.9	32.6

Kaynaklar: Bull. EU Supplement 7/97, s.91. , Bull. EU Supplement 6/97, s.89. , Bull. EU Supplement 14/97, s.93. , Bull. EU Supplement 11/97, s.83. , Bull. EU Supplement 15/97, s.91. , Bull. EU Supplement 8/97, s.89. , Bull. EU Supplement 13/97, s.97. , Bull. EU Bull. EU Supplement 12/97, s.85. , Bull. EU Supplement 10/97, s.85. , Bull. EU Supplement 9/97, s.85.

Tablo: III. 12 Orta Doğu Avrupa Ülkelerinin İhracatlarını Gerçekleştirdikleri Ülkeler

(%)

	1994						1995						1996					
	1. Part.	2. Part.	3. Part.	4. Part.	5. Part.	Diğer Ülkeler	1. Part.	2. Part.	3. Part.	4. Part.	5. Part.	Diğer Ülkeler	1. Part.	2. Part.	3. Part.	4. Part.	5. Part.	Diğer Ülkeler
Polonya	ALM. 35.7	HOL. 5.9	RUS. 5.4	İTA. 4.9	İNG. 4.3	43.5	ALM. 38.3	HOL. 5.6	RUS. 5.6	İTA. 4.9	İNG. 4.0	41.6	-	-	-	-	-	-
Macaristan	ALM. 28.2	AVU. 10.9	İTA. 8.5	RUS. 7.5	İNG. 4.3	40.6	ALM. 28.8	AVU. 10.1	İTA. 8.5	RUS. 6.4	FRA. 4.0	42.4	ALM. 29.0	AVU. 10.6	İTA. 8.0	RUS. 5.9	FRA. 3.7	42.8
Çek. Cum.	ALM. 29.4	SLK. 16.4	AVU. 7.1	POL. 4.4	İTA. 3.9	38.8	ALM. 31.8	SLK. 16.2	AVS. 6.5	POL. 5.4	İTA. 4.0	36.1	ALM. 35.9	SLK. 14.3	AVU. 6.5	POL. 5.6	İTA. 3.3	34.4
Estonya	RUS. 23.1	FİN. 17.8	İSV. 10.8	LET. 8.2	ALM. 6.8	33.3	FİN. 21.5	RUS. 17.6	İSV. 10.8	LET. 7.5	ALM. 7.2	35.4	FİN. 18.4	RUS. 16.5	İSV. 11.6	LET. 8.3	ALM. 7.1	38.1
Slovenya	ALM. 30.3	İTA. 13.5	HİR. 10.8	FRA. 8.6	AVU. 5.5	31.3	ALM. 30.2	İTA. 14.2	HİR. 10.7	FRA. 8.7	AVU. 6.4	29.6	ALM. 30.6	İTA. 13.3	HİR. 10.3	FRA. 7.2	AVU. 6.6	31.9
Romanya	ALM. 16.1	İTA. 12.9	FRA. 5.1	ÇİN. 4.5	TUR. 4.1	57.3	ALM. 18.1	RUS. 15.7	FRA. 5.8	TUR. 4.4	HOL. 3.0	53.0	ALM. 18.1	İTA. 16.7	FRA. 5.6	TUR. 5.0	HOL. 4.2	50.4
Bulgaristan	RUS. 13.5	MAK. 10.3	ALM. 8.9	YUN. 7.8	İTA. 7.6	51.9	RUS. 10.0	ALM. 8.6	İTA. 8.1	MAK. 8.1	YUN. 6.9	58.3	-	-	-	-	-	-
Litvanya	RUS. 28.2	ALM. 11.5	LET. 8.4	BLÇ. 6.5	UKR. 6.1	39.9	RUS. 20.4	ALM. 14.4	BLÇ. 10.8	UKR. 7.5	LET. 7.1	39.8	RUS. 23.8	ALM. 13.0	BLÇ. 10.1	LET. 9.3	UKR. 7.7	36.1
Letonya	RUS. 28.1	ALM. 10.5	İNG. 9.7	İSVE. 6.9	UKR. 5.9	38.9	RUS. 25.3	ALM. 13.6	İSVE. 9.3	İNG. 9.1	LİT. 5.5	37.2	RUS. 22.8	ALM. 13.8	İNG. 11.1	LİT. 7.4	İSVE. 6.6	38.3
Slovakya	ÇEK. 37.4	ALM. 17.1	AVU. 5.3	İTA. 4.3	RUS. 4.1	31.8	ÇEK. 34.5	ALM. 18.4	AVU. 4.9	İTA. 4.7	POL. 4.3	33.3	ÇEK. 31.0	ALM. 21.2	AVU. 6.0	İTA. 4.9	POL. 4.8	32.8

Kaynaklar: Bull. EU Supplement 7/97, s.91. , Bull. EU Supplement 6/97, s.89. , Bull. EU Supplement 14/97, s.93. , Bull. EU Supplement 11/97, s.83. , Bull EU Supplement 15/97, s.91. , Bull.EU Supplement 8/97, s.89. , Bull. EU Supplement 13/97, s.97. , Bull. EU Bull. EU Supplement 12/97, s.85., Bull. EU Supplement 10/97, s.85., Bull. EU Supplement 9/97, s.85.

Buna göre Tablo III.11.'de 1994 yılı verileri incelendiğinde; Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya'nın toplam ithalatları içinde Almanya'nın büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Başta Litvanya olmak üzere, Bulgaristan ve Letonya'nın ithalat harcamaları içindeki en büyük orana ise, Rusya'nın sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Polonya ithalatının % 27.4'ünü Almanya'dan karşılamakta, Litvanya ise % 39.3'lük bir oranla toplam ithalatının büyük bir kısmını Rusya'dan gerçekleştirmektedir. Genel olarak bakıldığında, AB ülkelerinin, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin ithalatları içinde çok önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo III.11.'deki 1996 yılı verileri incelendiğinde, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin ithalatlarını gerçekleştirdikleri ülke sıralamalarında pek fazla bir değişiklik olmamakla birlikte dikkat çeken hususlar şunlardır; Baltık Ülkeleri'nin ithalat oranları içinde Rusya'nın payında önemli düşüş kaydedilmiş, özellikle Litvanya'nın ithalatı içinde Rusya'nın payı % 39.3'den % 26'ya düşmüş, üçüncü ülkelerden gerçekleştirdiği ithalat oranı ise % 34.1'den %45.4'e yükselmiştir. AB'ne tam üyelikte ilk grup olarak değerlendirilen Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya ve Slovenya'nın ithalat oranları içinde Estonya hariç diğer dört ülkenin birinci partnerlerinin Almanya olduğu gözden kaçmamaktadır. Almanya özellikle, Çek Cumhuriyeti'nin 1996 yılı içinde gerçekleştirdiği tüm ithalat içinde %29.8 gibi çok yüksek bir orana sahiptir.

Tablo III.12.'de Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin ihracatlarını gerçekleştirdikleri ülkelere bakıldığında genel görünüm değişmemekle birlikte AB'nin payının ithalat oranlarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim 1996 yılı verileri incelendiğinde, Almanya'nın, %35.9 ile Çek Cumhuriyeti, %30.6 Slovenya, %29.0 ile Macaristan'ın ihracatları içinde büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Rusya, Letonya ve Litvanya'nın ihracatları içinde halen büyük bir orana sahiptir.

Sonuç olarak, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile AB arasındaki ticari ilişkileri AB Anlaşmaları ile başlayan son döneminde daha da genişleyerek, iki tarafın menfaatleri doğrultusunda, pazarlar arsında bütünleşmenin sağlandığı görülmektedir.

2. Türkiye Ekonomisine İlişkin Göstergeler

Lüksembourg Zirvesi sonucunda başlatılan Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Türkiye'nin makroekonomik göstergeleri karşılaştırırken, Türkiye'ye ilişkin ekonomik tahlili iki başlık altında ele almak mümkündür. Türkiye'ye ilişkin makroekonomik değişkenler ve bunların seçilmiş süre zarfında göstermiş oldukları gelişmeler ile yine bu süreç içerisinde ithalat, ihracat ve ödemeler dengesine ait gelişmeler aşağıda incelenmiştir.

2.1. Makroekonomik Göstergeler

Çalışmanın bu alt bölümünde; önceki bölümde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri için kullanılan seçilmiş bazı kriterler baz alınarak Türkiye'nin ekonomik göstergeleri ve gelişme trendleri incelenmiştir. Türkiye'nin 1991-1997 yılları arası seçilmiş makroekonomik göstergelerine ait bilgiler Tablo III.13.'de verilmiştir.

Tablo III.13.'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin 1991-1997 yılları arası GSYİH reel büyüme oranı 1991'deki % 0.9'luk düşük düzeydeki artış ve 1994'deki % 5.5'lik küçülmenin dışında, % 6 ile % 8 arasında seyretmiştir. Özellikle 1993 yılında ortalama GSYİH reel büyüme hızı % 8 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. 1994 yılındaki % 5.5'lik küçülme ise o dönemde yaşanan ekonomik krizden kaynaklanmıştır. 1994 yılında yaşanan bu daralmanın ardından, 1995 yılının ikinci yarısından itibaren, ağırlıklı olarak iç talepten ve yatırım harcamalarından kaynaklanan GSYİH'nin büyüme hızı giderek artmıştır. 1997 yılında ise GSYİH'deki büyüme % 6.3 civarında gerçekleşmiştir.

Türkiye'de 1991 yılında cari fiyatlarla yaratılan GSYİH 119.8 milyar ECU'dur. Tablo III.13.'de 1991-1997 yılları arası cari fiyatlarla GSYİH rakamlarına bakıldığında bazı dönemlerde istikrarsız bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1994 yılında yaşanan ekonomik krizde, GSYİH 1993 yılına göre, % 26.8 oranında azalarak 110.7 milyar ECU'ye gerilemiştir. Aynı dönemde GSYİH'da 40 milyar ECU civarında bir düşüş kaydedilmiştir. GSYİH'daki değişim, devam eden yıllarda artış yönünde daha istikrarlı bir görünüm kazanmış ve 1997 yılında 166.4 milyar ECU'ye ulaşmıştır.

Tablo: III. 13. Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
GSYİH Reel Büyüme Oranı	0.9	6.0	8.0	-5.5	7.2	7.0	6.3*
GSYİH Cari Fiyatlarla (Milyar ECU)	119.8	120.8	151.2	110.7	128.4	142.8	166.4
GSYİH'nin Sektörel Dağılımı (%)	Tarım	16.1	15.8	14.5	15.3	14.4	12.2
	Sanayi	26.5	26.5	26.5	26.6	27.7	29.4
	İnşaat	6.4	6.4	6.4	6.6	5.8	5.6
	Hizmetler	51.0	51.3	52.6	51.5	52.1	52.7
Kişi Başına Satın Alma Gücüne Göre GSYİH (ECU)	3890	3940	4750	4440	4340	4820	5280
Enflasyon Oranı (%)	71.1	66.0	71.1	125.5	78.9	79.8	99.1
Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi (GSYİH'nin %'si)	-	0.50	0.35	0.42	0.45	0.33	0.29
Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi (Milyon ECU)	-	604.0	530.5	499.7	590.2	482.6	488.5
Kişi Başına Doğrudan Yabancı Sermaye Stoku (ECU)	-	25	30	20	35	20	25
İşgücü Piyasası	Çalışan Nüfus (%)	-	63.8	62.3	62.2	63.7	-
	İşsizlik Oranı (%)	7.9	8.1	7.8	8.1	6.9	6.0
	Tarımsal İşgücü/Toplam İşgücü (%)	48.4	44.4	45.4	45.7	47.6	45.8
Dış Borçlar	Toplam Dış Borç (Milyar \$)	50.5	55.6	67.3	65.6	73.3	82.1***
	Dış Borç / İhracat (%)	26.9	26.5	22.8	27.6	29.5	28.9
	Toplam Dış Borç (GSYİH'nin %'si)	33.8	35.5	32.9	49.8	43.6	44.1

* Yıl Sonu Geçici

** Nisan 1997

*** 10 Aylık Dönem

**** Hesaplamalarda yıllık ortalama dolar-ECU paritesi kullanılmıştır.

Kaynaklar : DİE, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar (Ankara: 1998)

DİE, aylık İstatistik Bülteni (Ankara: 1998)

TCMB, Yıllık Rapor 1997 (Ankara: 1998)

Tablo III.13.'de, cari fiyatlarla GSYİH'nın sektörel dağılımı incelendiğinde, Türkiye ekonomisi için itici bir güç olan sanayi sektörünün, ekonominin gelişmesinde yükü taşıyan sektör olarak, büyüme hızı ve sektörel dağılımda oluşturduğu ağırlığı Türkiye ekonomisi için büyük bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim sanayi sektörü payının GSYİH içinde oransal olarak sürekli arttığı görülmektedir. 1991 yılında GSYİH oluşumunda sanayi sektörünün payı % 26.5 iken bu oran 1997 yılında % 29.4'e kadar yükselmiştir. Diğer sektörlerle sırasıyla bakıldığında, 1991 yılında GSYİH içinde tarım sektörünün % 16.1, inşaat sektörünün % 6.4, hizmetler sektörünün % 51.0'lık bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. 1991-1997 yılları arasında sektörlerinin GSYİH oluşumundaki ağırlıklarına dikkat edildiğinde, özellikle tarım sektörünün büyüme hızının, sanayi sektörü ve hizmetler sektörüne nazaran daha yavaş gerçekleşmesi sonucu, bu sektörün GSYİH içindeki payı giderek düştüğü görülmektedir. 1992 yılında tarım sektörünün payı % 15.8 iken, bu oran 1997 yılında % 12.2'ye gerilemiştir. Sanayi sektörü ve hizmetler sektörünün 1992 yılında GSYİH içindeki payları sırasıyla % 26.5 ile % 51.3 olarak gerçekleşirken, bu oranlar 1997 yılında % 29.4 ve % 52.7'ye yükselmiştir. Sonuç olarak görülmektedir ki, Türkiye ekonomisinde yapısal değişim sanayi ve hizmetler sektörü lehine gelişmektedir.

Tablo III.13.'de görüldüğü üzere, Türkiye'de kişi başına satın alma gücüne göre GSYİH 1991-1997 yılları arası ortalama 4500 ECU civarındadır. 1991 yılında 3890 ECU olan kişi başına satın alma gücüne göre GSYİH, 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucu, 1993 yılına göre % 6.5 oranında bir düşüş kaydetmiş ve 4440 ECU olmuştur. Devam eden yılda ise krizin etkisi ile kişi başına satın alma gücüne göre GSYİH'da düşüş trendi devam etmiş, 1996 ve 1997 yıllarında ise istikrarlı bir çıkış sonrasında gelir seviyesi sırasıyla 4820 ve 5280 ECU olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisinin uzun yıllar en önemli sorunlarından biri olan enflasyon, hala önemini korumaktadır. Tablo III.13.'de Türkiye'nin 1991-1997 yılları arası enflasyon rakamları verilmiştir. Önceki alt bölümde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne ait enflasyon rakamları, Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) olarak alındığı için burada Türkiye'ye ait TÜFE, enflasyon rakamları olarak kullanılmıştır. Seçilmiş süre içerisinde enflasyon rakamları incelendiğinde, 1992 yılında gerçekleşen ortalama % 66'lık

enflasyon oranının dışında, bütün yıllarda enflasyon % 70 seviyesinin üstünde seyretmiştir.

1994 yılında yaşanan mali krizin ardından yıl sonunda % 125.5 olarak gerçekleşen enflasyon, 1995 yılı sonunda % 78.9'a kadar düşmüştür. 1997 yılında enflasyon oranı ise bir önceki yıla göre 19.3 puan artarak yıllık bazda % 99.1'e ulaşmıştır. Türkiye'de enflasyonun uzun zamandır süreklilik kazanması şu sebeplere bağlanabilir: Toplam arz ve toplam talep arasındaki uyumsuzluk, izlenen para ve maliye politikaları, dış ekonomik etkenler, piyasa yapısının tekelci davranışlara izin vermesi, KİT'lerde verimliliğin sağlanamaması ve ekonominin sahip olduğu yapısal faktörlerdir.

Dışa açık bir ekonomik politika izleyen Türkiye'nin gerek sektörel bazda, gerekse ürün ve kalite niteliğinde diğer ülkelerle rekabet gücüne erişmesi gerekmektedir. Bu konuda Türkiye'nin en önemli ihtiyaçlarından birisi yabancı sermayedir. Aynı zamanda yabancı sermaye Türkiye'nin, Avrupa Birliği'ne üyeliğine çok yönlü ve önemli katkılar yapacaktır. Türkiye'de yatırımların gerçekleştirilmesinde yabancı sermayeden yararlanılmasıyla birlikte sağlanacak faydalar şu şekilde özetlenebilir; GSMH'ya etkisi, yatırım tasarruf açığının azaltılması, yüksek teknoloji gerektiren ürünlerin üretimine yol açan teknolojinin aktarılması, ihracatın artırılması ve çeşitlendirilmesi ve istihdam olanaklarının artırılması olarak sayılabilir. Fakat Türkiye'de 1980'li yıllardan buyana yürürlükte liberal bir kanun olmasına rağmen yabancı sermaye girişi oldukça düşük miktarda gerçekleşmiştir.

Türkiye'ye giriş yapan 1992-1997 yılları arası doğrudan yabancı sermaye miktarı incelendiğinde, bu rakam 1992 yılında GSYİH'nın sadece % 0.5'ine karşılık gelmekte, bu oran ise yaklaşık 604 milyon ECU'dür. 1997 yılına bakıldığında, doğrudan yabancı sermaye miktarı, GSYİH'nın % 0.29'una kadar düşmüş, miktar olarak ise 488.5 milyon ECU olarak gerçekleşmiştir.

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Türkiye arasında doğrudan yabancı sermaye girişini karşılaştırmak için verilen kişi başına doğrudan yabancı sermaye stokuna bakıldığında, bu rakamın ortalama 25 ECU gibi çok küçük bir değer olduğu görülmektedir. Nitekim 1992 yılında kişi başına doğrudan yabancı sermaye stoku 25 ECU iken, bu rakam 1997 yılında herhangi bir değişikliğe uğramamış, yine 25 ECU olarak kalmıştır. Doğrudan yabancı sermaye ile ilgili olarak yukarıda verilen

GSYİH'nın yüzdesi ve kişi başına doğrudan yabancı sermaye stoku göstermektedir ki, Türkiye'de yıllar itibariyle ülkeye yabancı sermaye girişinde çeşitli sorunlar yaşanmaktadır.

Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biri olan eksik istihdam, Türkiye için de en önemli sorunlardan biri olarak gösterilebilir ve her geçen gün ağırlığını daha da artırmaktadır. Nitekim her yıl artan istihdam olanaklarına karşın, daha büyük bir hızla artan iş gücü arzı, açık ve gizli işsizliği yüksek boyutlara ulaştırmıştır. Tablo III.13.'de görüldüğü üzere, burada aktif istihdam içerisinde (15-64) yer alanların genel nüfusa oranı verilmiştir. Bu oran % 60'lar seviyesinde seyretmektedir ve gelişmiş ülke ortalamalarının epey üzerinde bulunmaktadır. Prodüktif istihdam imkanlarının yatırımlara paralel olarak istenilen düzeyde gelişmemesi noksan yada eksik istihdam doğurmaktadır. Bu durumun doğal sonucu olarak işsizlik önemli bir iktisadi ve sosyal sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

İşsizlik gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik ve sosyal bir sorun olma özelliğini korumaya devam etmektedir. Tablo III.13.'de, Türkiye ile ilgili veriler incelendiğinde, işsizlik ortalamasının, 1991 yılında % 7.9 olduğu görülmektedir. Bu oran 1992 yılında % 8.1 olmuş, ilerleyen yıllarda ise sırasıyla 1993 yılında % 7.8, 1994 yılında % 8.1, 1995 yılında % 6.9, 1996 yılında % 6.0 ve son olarak da 1997 yılında önceki yıllara göre azalarak % 5.9 olarak gerçekleşmiştir. Burada da görülmektedir ki, Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olan işsizlik hem Türkiye ekonomisine hem de Türk insanının sosyal refahını büyük bir baskı altına almaktadır.

Tarımsal nüfus, genellikle geçimlerini tarım sektöründen sağlayanlarla onlara bağlı nüfustan oluşmaktadır. Tablo III.13. incelendiğinde, Türkiye'de tarım sektöründe çalışan işgücünün toplam işgücü içinde en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Tarım sektöründe çalışan işgücü, 1991 yılında toplam işgücünün % 48.4'üne karşılık gelmektedir. Devam eden yıllarda tarım kesiminde çalışanların aktif nüfusa oranında fazla olmamakla birlikte bir azalma göze çarpmaktadır. Bu oranlar sırasıyla 1992 yılında % 44.4, 1993 yılında % 45.4, 1994 yılında % 45.7, 1995 yılında % 47.6, 1996 yılında % 45.8 ve son olarak da 1997 yılında % 45.3 olmuştur. Tarımsal işgücü sanayi kesimindekilere göre vasıfsız işgücü durumundadır. Öte yandan, tarım sektöründe çalışanların sayısında ve oranında yıllar itibariyle meydana gelen azalma, kırsal

kesimden şehre doğru gerçekleşen göçten kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, tarım sektörü mevsimlik eksik istihdam durumu ile karşı karşıyadır. Tarım sektöründeki faaliyetlerin mevsimlik oluşu bu durumu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca tarımsal faaliyetlerin yoğun olmadığı dönemlerde devamlı bir işgücü fazlası bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle tarım kesiminde işgücünün marjinal verimi sıfırdır. Yani tarım kesiminde gizli bir işsizlik söz konusudur.

Türkiye’de kamu kesimi tasarruflarının toplam tasarruflar içindeki payı, özellikle 1980’li yıllarda düşüş trendine girmiş ve yatırımları finanse etmekte giderek yetersiz kalmaya başlamıştır.¹⁷⁵ Buradaki önemli nokta, dış borç alınması iktisadi faaliyetlerin sürdürülebilmesi açısından gerekli olmakla beraber, bunun belirli bir seviyede tutulması gerekmektedir. Bilhassa faiz ödemeleri yeni borçlanmayı gerektirmeyecek ölçüde planlanmalıdır. Fakat 1987’den itibaren Türkiye’de dış borçlanma giderek büyümüş ve 1991 yılına gelindiğinde dış borç stoku 50.5 milyar dolara ulaşmıştır. (Tablo III.13.) 1992 yılında dış borç stoku bir önceki yıla göre % 10 civarında bir artış göstererek 55.6 milyar dolar olmuştur. 1996 yılına gelindiğinde toplam dış borç stoku 1991 yılına göre % 58 oranında bir artış göstererek 79.8 milyar dolara ulaşmıştır. Toplam dış borç stoku 1991-1997 döneminde sadece 1994 yılında % 2.5 düzeyindeki düşüş hariç, sürekli yükseliş trendini korumuştur.

Dış borçların GSYİH oranı ve ihracatın dış borçları karşılama oranı dış borçların miktarı ve ödenebilirliği konusunda oldukça sağlıklı yorumlar yapılmasına olanak sağlamaktadır. Nitekim dış borçların ödenebilirliği, ödemeler bilançosu cari işlemler hesabında yer alan, ihracat, turizm gelirleri ve işçi dövizlerine bağlıdır. Türkiye’nin dış borç ödeme gücü, GSYİH’nin yanında bu unsurlar da dikkate alınarak incelenebilir. Dış borçların GSYİH içindeki payı, seçilmiş süre zarfına göre Tablo III.13.’de yer almaktadır. 1991-1997 yılları arası bu oranın % 33.8 ile % 49.8 arasında değiştiği görülmektedir. Türkiye’de 1994 yılında elde edilen GSYİH’nin % 49.8’ine karşılık gelen toplam dış borçlar, 1997 yılında ise GSYİH’nin % 43.5’ine gerilemiştir. Aynı Tablo’dan Türkiye’nin dış borç ihracat oranına bakıldığında, Türkiye’de toplam ihracat gelirlerinin tamamını birikmiş dış borçlara tahsis edildiği düşünülse, 1991 yılında toplam dış borçların ancak % 26.9’unun karşılanabildiği görülmektedir. (Tablo III.13.)

¹⁷⁵ Karluk, Uluslararası Ekonomi, 1998, a.g.e., s. 532-533.

Başka bir ifadeyle Türkiye, 4 yıllık ihracat gelirlerinin tümünü dış borç ödemelerine ayırırsa dış borçlarından kurtulabilmektedir. 1997 yılı itibariyle bu oran % 32.0'a yükselmiştir. Türkiye'nin 1997 yılında dış borç stokunda bir azalma olmamakla birlikte, aynı yılın ihracat gelirlerinde, dış borcun artış oranından, daha yüksek bir artış gerçekleşmiştir. Sonuç olarak dış borçlar açısından, Türkiye'de durumun daha iyiye götürülmesi, ihracatın ve döviz gelirlerinin artırılmasına bağlıdır.

2.2. Dış Ticaret İşlemleri

Türkiye ile Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde, ekonomik yapıları bakımından daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi amacıyla, bu alt bölümde Türkiye'ye ilişkin dış ticaret rakamları, dış ticaretin yapısı ve ülkelere göre dağılımı seçilmiş süre zarfında incelenmiştir.

Türkiye'nin ödemeler dengesine ait ithalat, ihracat ve dış ticaret dengesi 1991-1997 sonuçları Tablo III.14.'de sunulmuştur. Aynı dönem içinde, ithalat harcamalarının, ihracat gelirlerine göre oransal ve rakamsal olarak daha hızlı arttığı dikkati çekmektedir. Nitekim ihracat gelirlerinin yıllar itibariyle artış oranı ortalama % 11.7 iken, ithalat harcamalarının artış oranı ise ortalama % 24.8 civarındadır. Bunun sonucu olarak da dış ticaret dengesindeki açık sürekli ve artış yönünde olmuştur. Türkiye 1991 yılında 13.593 milyon dolar olan ihracat gelirine karşılık aynı dönemde 21.047 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiş ve sonuç olarak dış ticaret dengesi 7.454 milyon dolar açık vermiştir. Yine aynı dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı ise % 64.5 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, Türkiye ile AB arasında 1996 yılında gerçekleştirilen Gümrük Birliği'nin sonrasında, ithalat harcamaları ile ihracat gelirleri arasındaki fark artarak devam etmiştir. Bunun sebebi ise AB'ne üye ülkelere yapılan sanayi malları ithalatında korumalar tamamen kaldırılmış, üçüncü ülkelere yapılan ithalatta ise, AB'nin Ortak Gümrük Tarifesi uygulamasına geçilmiştir. Aynı dönemde ithalat artışını açıklayan diğer önemli faktörler, üretim artışının son yıllarda yüksek düzeyde gerçekleşmesi, iç talebin canlı olması ve bununla birlikte Türk Lirası'nın reel olarak değerlendirilmiş olması gösterilebilir.

Tablo: III. 14. Türkiye'nin Dış Ticaret İşlemleri

		1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997*
Ödemeler Dengesi (Milyar \$)	İhracat	13.593	14.715	15.345	18.106	21.637	23.123	26.246
	İthalat	21.047	22.871	29.428	23.270	35.709	42.734	48.657
	Ticaret Dengesi	-7.754	-8.156	-14.083	-5.164	-14.072	-19.611	-22.411
	İhracat/ithalat (%)	64.5	64.3	52.1	77.8	60.5	54.1	53.9
İthalatın Yapısı ** (%)	. Gıda, Canlı Hayvan, İçki, Tütün			4.0	2.6	4.6	4.7	
	. Hammadde			8.5	9.8	9.9	8.3	
	. Ham Petrol ve Madeni Yağlar			13.5	16.4	12.9	13.7	
	. Hayvani ve Bitkisel Yağlar			1.4	1.9	1.8	1.1	
	. Kimyasal Ürünler			12.1	13.8	15.0	13.4	
	. Mamul Maddeler			16.9	17.3	18.7	16.6	
	. Makine ve Taşıt Araçları			38.2	33.0	32.2	36.1	
	. Çeşitli İşlenmiş Ürünler			5.4	5.1	4.9	5.7	
İhracatın Yapısı ** (%)	. Gıda, Canlı Hayvan, İçki, Tütün			22.0	25.0	22.0	19.0	
	. Hammadde			3.8	3.9	3.6	3.5	
	. Ham Petrol ve Madeni Yağlar			1.2	1.6	1.3	1.2	
	. Hayvani ve Bitkisel Yağlar			1.3	1.2	1.5	1.0	
	. Kimyasal Ürünler			4.1	5.0	4.1	4.3	
	. Mamul Maddeler			30.0	30.0	29.0	28.0	
	. Makine ve Taşıt Araçları			9.0	11.0	13.0	13.0	
	. Çeşitli İşlenmiş Ürünler			28.6	22.3	25.5	30.0	
İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı (%)	1. Partner	ALM 15.3	ALM 16.4	ALM 15.4	ALM 15.7	ALM 15.5	ALM 17.7	ALM 16.1
	2. Partner	ABD 10.7	ABD 11.3	ABD 11.4	ABD 11.4	ABD 10.6	İTA 9.9	İTA 9.1
	3. Partner	İTA 8.7	İTA 8.3	İTA 7.8	İTA 8.6	İTA 8.9	ABD 7.7	ABD 8.3
	4. Partner	SUARB 8.6	SUARB 7.2	FRA 6.6	FRA 6.3	RUS 5.9	FRA 6.4	FRA 6.3
	5. Partner	FRA 5.3	FRA 5.9	JAP 5.5	SUARB 5.3	FRA 5.6	İNG 5.8	İNG 6.0
	Diğer Ülkeler	51.4	51.9	52.4	52.7	53.5	52.5	54.2
	İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı (%)	1. Partner	ALM 25.1	ALM 24.8	ALM 23.7	ALM 21.7	ALM 23.2	ALM 22.3
2. Partner		İTA 7.1	İTA 6.4	ABD 6.4	ABD 8.4	ABD 6.9	ABD 7.0	ABD 7.8
3. Partner		ABD 6.7	ABD 5.8	İNG 5.4	İTA 5.6	İTA 6.7	İTA 6.5	RUS 7.0
4. Partner		FRA 5.0	FRA 5.4	FRA 5.0	İNG 4.9	RUS 5.8	RUS 5.8	İTA 6.3
5. Partner		İNG 4.9	İNG 5.4	İTA 4.8	FRA 4.7	İNG 5.2	İNG 5.2	İNG 5.6
Diğer Ülkeler		48.8	52.2	54.7	54.7	52.2	53.2	52.9

* Yıl Sonu Geçici

** Tek Rakamlı SITC Sınıflandırmasına Göre

Kaynaklar : DİE, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar (Ankara: 1998)

DİE, Aylık İstatistik Bülteni (Ankara: 1998)

TCMB, Yıllık Rapor 1997 (Ankara: 1998)

Nitekim ithalat harcamaları 1996 yılında % 19.6 artarak 42.734 milyon dolar olmuş ve 1997 yılında ise bu artış yavaşlayarak devam etmiştir. İhracat gelirleri 1996 yılında % 6.8 artarak 23.123 milyon dolar olmuştur. 1997 yılındaki ihracat gelirleri artışı ise, % 13.5 olarak gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı % 54.1'dir. 1991 yılına göre % 10'luk bir kayıp söz konusudur.

Tablo III.14.'de ithalat harcamalarının ve ihracat gelirlerinin seçilmiş mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, 1991 yılında ithalat harcamalarının ağırlıklı olarak % 38.2 makine ve taşıt araçları, % 16.9 mamul maddeler, % 13.5 ham petrol ve madeni yağlar, % 12.1 oranında kimyasal ürünlerden oluştuğu görülmektedir. Aynı dönemde, toplam ihracat gelirleri içinde, mamul maddeler % 30, çeşitli işlenmiş ürünler 28.6, gıda, canlı hayvan, içki ve tütün ise % 22 oranında bir yer tutmaktadır. 1996 yılı verilerine bakıldığında dış ticaretin yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmediği görülmektedir. Toplam ithalat harcamalarının % 36.1'nin makine ve taşıt araçlarına, % 16.6'sının mamul maddelere, % 13.7'sinin ham petrol ve madeni yağlara, % 13.4'ünün ise kimyasal ürünlere gittiği gözlemlenmektedir. Aynı dönemde ihracat gelirleri % 30 oranında işlenmiş ürünler, % 28 mamul maddeler, % 19 tarım ürünleri, % 13 makine ve taşıt araçları ihracatından meydana gelmektedir.

Türkiye'nin dış ticaret yapısı incelendiğinde; özellikle ihracat gelirleri oluşumunda tarım ürünlerinin payı ortalama % 22 gibi yüksek bir değer tutmakla beraber, yıllar itibariyle sürekli bir düşüş trendi içindedir. Bununla birlikte makine ve taşıt araçları ihracatı ise artış yönünde bir trend göstermekte, 1991 yılında toplam ihracat içinde % 9'luk bir paya sahip iken, 1996 yılı ihracatı içindeki payı % 13'e yükselmiştir. Sanayi ürünleri grubunun diğer önemli kalemlerini oluşturan mamul maddeler ve çeşitli işlenmiş ürünlerin, toplam ihracat içinde ortalama % 55 civarında bir orana sahip olmasına rağmen, Türkiye'nin kalkınmasında büyük payı olması nedeniyle olumlu, ancak genel ekonomik konjonktürün etkisiyle istikrarlı olmayan bir görünüm sergilemektedir. İthalat harcamalarına bakıldığında, özellikle makine ve taşıt araçları ithalatının toplam ithalat içinde % 35 gibi yüksek bir paya sahip olduğu görülmektedir. Aynı zamanda ham petrol ve madeni yağ ithalatında da bu oran % 15 civarındadır. Burada görülmektedir ki, Türkiye, toplam ithalatı içinde % 50 civarında bir pay oluşturan bu iki mal grubunda dışa bağımlı bir görünüm sergilemektedir.

Türkiye'nin dış ticaretinin ülkelere göre dağılımı Tablo III.14.'de verilmiştir. Buna göre 1991 yılı verileri incelendiğinde, Türkiye'nin toplam ithalatı içinde, birinci sırayı % 15.3 pay ile Almanya almaktadır. Daha sonra bu ülkeyi sırasıyla, % 10.7 ile ABD, % 8.7 ile İtalya, % 8.6 ile Suudi Arabistan ve % 5.3 ile Fransa takip etmektedir. Diğer ülkelerin oranı ise, % 51.4'e karşılık gelmektedir. Aynı dönem zarfında ihracatın ülkelere göre dağılımına bakıldığında, ilk sırayı % 25.1 ile Almanya almakta, bu ülkenin ardından % 7.1 ile İtalya, % 6.7 ile ABD, % 5.0 ile Fransa ve % 4.9 ile İngiltere gelmektedir. Diğer ülkelere gerçekleştirilen ihracatın oranı % 48.8'dir. Burada ilk anda göze çarpan en önemli sonuç, Türkiye'nin en büyük ticari ortağının Almanya olduğudur.

Nitekim Türkiye dış ticaretinin yaklaşık % 20'sini Almanya ile gerçekleştirmektedir. Dış ticaretin ülkelere göre dağılımında, ilk beş ortağa göre bir sınıflandırma yapılacak olursa, Avrupa Birliği Ülkeleri'nin, gerçekleştirilen ithalat içinde, % 29.3 , ihracatta ise % 42.1'lik bir paya sahip olduğu görülmektedir. İthalat ve İhracatın ülkelere göre dağılımında 1997 verileri incelendiğinde gelinen durum; toplam ithalat içinde Almanya'dan gerçekleştirilen ithalatın %16.1 oranında bir paya sahip olduğu görülmektedir. Almanya'yı % 9.1 ile İtalya, % 8.3 ile ABD, % 6.3 ile Fransa ve % 6.0 ile İngiltere izlemektedir. Toplam ihracat içinde sırasıyla ülke paylarına bakıldığında ise birinci sırada % 20.4 ile Almanya gelmektedir. Bu ülkenin ardından, ABD % 7.8, Rusya % 7.0, İtalya % 6.3, İngiltere % 5.6'lık bir paya sahip olduğu görülmektedir. 1991-1997 dönemi değerlendirilecek olursa; Türkiye'nin toplam ithalatı içinde, Almanya'nın payında bir değişiklik olmamakla beraber, Avrupa Birliği Ülkeleri'nin ağırlığı artmış ve % 37.5'e ulaşmıştır. İhracatın dağılımında, Almanya'nın, Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payında % 4.7'lik, ve Avrupa Birliği Ülkeleri'nin payında ise % 10'luk bir düşüş söz konusudur. Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında, son yıllarda Türkiye'nin toplam ithalatı içinde Avrupa Birliği'nin ağırlığının arttığı, ihracatı içinde ise ağırlığının azaldığı sonucuna varılabilir. Ayrıca Rusya'nın Türkiye'nin önemli bir ticari partneri olduğu ve Türkiye'nin dış ticaretindeki payını yıldan yıla artırdığı görülmektedir.

3. Aday Ülkeler ve Türkiye Arasında Ekonomik Göstergelerin Karşılaştırılması

Lüksembourg Zirvesi sonucunda başlatılan fiili genişleme sürecinde; Türkiye diğer 11 ülkeden farklı bir platformda değerlendirilmiş ve bu ülkelerden ayrı bir kulvara dahil edilmiştir. Avrupa Birliği tarafından, bütün aday ülkeler ve Türkiye'nin aynı siyasi ve ekonomik kriterler çerçevesinde değerlendirildiği belirtilmesine rağmen, Türkiye açısından tatmin edici bir sonuç olmamıştır. Bu bölümde, Türkiye ve Aday Ülkelerin¹⁷⁶ siyasi açıdan değerlendirilmesi kapsam dışı tutularak, önceki bölümlerde işlenmiş olan seçilmiş ekonomik ve ticari göstergeler ışığında karşılaştırma yapılmıştır.

3.1. Makroekonomik Göstergeler Açısından Karşılaştırma

Ülkelerin ekonomik gelişme seviyelerinin, ekonomik yapılarının ve ekonomik büyüme potansiyellerinin en önemli göstergelerinden birisi ekonomik büyüme hızı ve ülke içinde mal ve hizmet üretiminden elde edilen GSYİH'dır. Bu bağlamda, 1993 yılı rakamlarına bakıldığında, Aday Ülkeler tarafından elde edilen toplam GSYİH miktarı 196.5 milyar ECU'dür. (Tablo III.1.) Aynı dönemde Türkiye'de elde edilen toplam GSYİH miktarı 151.2 milyar ECU'dür. (Tablo III.13.) Aday ülkelerden en yüksek GSYİH'ya sahip ülke ise 73.4 milyar ECU ile Polonya'dır. Bu dönemde Türkiye tek başına Aday Ülkeler'de bir yılda üretilen GSYİH'nın % 76.9'unu elde etmiştir. Aynı Tablo'lardan 1997 yılı verilerine bakıldığında, Türkiye'de 166.4 milyar ECU'luk bir GSYİH yaratılırken, bu dönemde Aday Ülkeler'de toplam 303.2 milyar ECU'lük GSYİH elde edildiği görülmektedir. Türkiye'de seçilmiş süre zarfında GSYİH'da % 10.1 oranında artış meydana gelirken, Aday Ülkeler'den en yüksek GSYİH elde eden Polonya'da aynı dönemde, GSYİH'sını % 61.2 oranında artırarak Türkiye'ye en yakın GSYİH değeri olan 118.3 milyar ECU'lük üretim gerçekleştirmiştir. Öte yandan 1997 yılında Aday Ülkeler'in elde etmiş olduğu toplam GSYİH 303.2 milyar ECU'dur. Türkiye'de elde edilen GSYİH rakamı, Aday Ülkeler'in % 54.9'una eşittir.

¹⁷⁶ Bu bölümden itibaren Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri yerine Aday Ülkeler ifadesi kullanılmıştır. Bu kapsam dahiline Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Estonya, Slovakya, Litvanya, Letonya, Romanya ve Bulgaristan girmektedir. Güney Kıbrıs Rum Kesimi değerlendirme dışıdır.

Aday Ülkeler ve Türkiye'nin ekonomik büyüme hızlarına bakıldığında, Türkiye'nin 1994 yılında yaşamış olduğu ekonomik kriz sonucunda meydana gelen % 5.5 oranındaki küçülmenin dışında, 1995 ve 1996 yıllarında % 7 ve % 7.2 gibi yüksek oranda büyüme hızı yakaladığı görülmektedir.(Tablo III.13.) Bu dönemde Aday Ülkeler'in yıllık ortalama büyüme hızları ise, 1994 yılında % 2.2 iken 1996 yılında % 3.9 oranında gerçekleşmiştir. Ülke bazında bakıldığında, hiç bir aday ülke, Türkiye'nin yakalamış olduğu ekonomik büyüme hızına ulaşamamıştır. Bu ülkelerden Slovakya 1995 yılında % 6.8, 1996 yılında % 6.9, Romanya 1995 yılında % 7.1, 1996 yılında % 4.1, Polonya ise 1995 yılında % 7.0, 1996 yılında % 6.0 oranında büyüme hızı elde etmiştir.(Tablo III.1.) Eldeki mevcut veriler ışığında Türkiye'nin reel GSYİH büyüme oranı ve cari fiyatlarla GSYİH rakamları bakımından daha iyi durumda olduğu düşünülebilir. Burada üzerinde durulması gereken bir husus, Türkiye'de nüfus ve nüfus artış hızının diğer aday ülkelere göre yüksek miktar ve oranda olması bu değişkenlerin gerek büyüme oranı gerekse GSYİH üzerinde meydana getirdiği net etkiyi gözden uzak tutmamak gerekmektedir.

Tarım, sanayi, inşaat ve hizmetler sektörünün GSYİH'ya katkıları çok farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Aday Ülkeler ve Türkiye'nin GSYİH 'sının, yukarıda adı geçen ana sektörler itibariyle oluşumu incelendiğinde; 1990 yılında GSYİH içinde tarım sektörünün payının Aday Ülkeler'de ortalama % 15.6 oranında olduğu görülmektedir.(Tablo III.3.) Türkiye 'de ise, GSYİH içinde tarım sektörünün payı 1991 yılında % 16.1'dir.(Tablo III.13.) Aday Ülkeler'e ait diğer sektörlerin GSYİH içindeki payına bakıldığında, sırasıyla sanayi sektörünün ortalama % 38.2, inşaat sektörü % 7.5, hizmetler sektörü ise %37.1 ağırlığa sahiptir. Adı geçen sektörlerin 1991 yılında Türkiye'nin elde ettiği GSYİH içindeki oranları ise sırasıyla, %26.5 sanayi, % 6.4 inşaat, % 51.0 hizmetler olarak yer almaktadır.

Yukarıdaki veriler ışığında, Aday Ülkeler açısından özellikle sanayi sektörünün GSYİH oluşumundaki ağırlığı, bu ülkelerin sanayileşme yolunda Türkiye'den daha hızlı hareket ettikleri sonucuna varılabilir. Bir ülkenin, ekonomik gelişme derecesinin diğer bir göstergesi olan hizmetler sektörüne bakıldığında, Türkiye'nin % 51'le Slovenya hariç diğer tüm Aday Ülkeler'den daha yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir. GSYİH oluşumunda, Aday Ülkeler ve Türkiye'de tarım sektörü ve inşaat sektörünün

payı yaklaşık aynı oranlara sahiptir. GSYİH'nın bileşiminde meydana gelen fark, sanayi ve hizmetler sektörünün farklı ağırlıklara sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Geçen süre zarfında meydana gelen gelişmeyi kaydetmek amacıyla, 1995 yılı verilerinin incelenmesinin karşılaştırmayı kolaylaştıracağı değerlendirilmiştir. Bu amaçla Tablo III.3. ve Tablo III.13.'deki bilgilere bakıldığında; Aday Ülkeler'de GSYİH oluşumundaki değişimin hizmetler sektörü lehine geliştiği görülmektedir. Nitekim 1990 yılına göre, Aday Ülkeler'de hizmetler sektörünün ortalaması % 17 gibi çok yüksek oranda artış sonucu, % 54.1 seviyesine ulaşmıştır. Türkiye'de ise küçük bir artışla % 52.7 olmuştur. Sanayi sektörünün GSYİH'ya katkısı Türkiye ve Aday Ülkeler'de geçen süre zarfında ters yönde gelişme göstermiş; bu oran Türkiye'de % 29.4'e yükselirken, Aday Ülkeler'de % 29.6'ya gerilemiştir. Tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı Aday Ülkeler'de ortalama % 8.5 düzeyine gerilerken, Türkiye'de % 12.2 seviyesinde kalmıştır. Sonuç olarak, Türkiye'de GSYİH'nın yapısındaki değişim sanayi sektörü lehine gelişme gösterirken, Aday Ülkeler'de hizmetler sektörü lehine yapısal bir değişim meydana geldiği gözlemlenmektedir.

Aday Ülkeler ve Türkiye'de yaşayan insanların refah seviyelerinin ve seçilen süre zarfında meydana gelen değişimin net bir biçimde gözlenebilmesi amacıyla, Tablo III.3.'de ve Tablo III.13.'de Aday Ülkeler ve Türkiye'ye ait kişi başına satın alma gücüne göre GSYİH rakamları verilmiştir. Buna göre 1993 yılında, Aday Ülkeler'de ortalama satın alma gücüne göre GSYİH 5035 ECU civarındadır. Ülke bazında bakıldığında 8750 ECU ile Çek Cumhuriyeti, en yüksek satın alma gücüne göre GSYİH değerine sahip iken, en düşük ülke 2850 ECU ile Letonya'dır. Aynı dönemde Türkiye'nin kişi başına satın alma gücüne göre GSYİH rakamı 4750 ECU'dür.

1995 yılı rakamlarına bakıldığında, Aday Ülkeler'de kişi başına satın alma gücüne göre GSYİH rakamlarında, geçen süre zarfında, % 15 oranında artış kaydedilmiş ve 5760 ECU seviyesine ulaşmıştır. Ülke bazında en yüksek oranda artış Slovenya'da gerçekleşmiş ve kişi başına satın alma gücüne göre GSYİH rakamı 10100 ECU'ye ulaşmıştır. Türkiye'de aynı dönemde, satın alma gücünde meydana gelen değişim, 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisiyle negatif yönde gelişmiş, % -8.6 oranında azalmayla 4340 ECU olarak gerçekleşmiştir. Devam eden yıllarda Türkiye de satın alma gücünde, özellikle 1997 yılında 1995 yılına göre % 21.6'lık artış kaydetmiş, rakamsal olarak 5280 ECU'ya ulaşmıştır. Diğer aday ülkelerle karşılaştırıldığında Türk

insanının satın alma gücü Estonya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya ve Letonya'dan daha iyi durumdadır.

Fiyatlar genel düzeyindeki değişiklikler Aday Ülkeler ve Türkiye ekonomileri hakkında sağlıklı bilgi edinilmesine yardımcı olacaktır. Bu noktadan hareketle, Tablo III.4.'de ve Tablo III.13.'de seçilmiş zaman sürecinde Aday Ülkeler ve Türkiye'ye ait enflasyon oranları verilmiştir. 1992 yılı verilerine bakıldığında, Aday Ülkelerin fiyat artış oranları yıllık bazda % 10 ile % 1020.8 arasında seyrettiği görülmektedir. Aynı dönemde Türkiye'de ortalama fiyat artışı % 66 düzeyinde gerçekleşmiştir. Gerek Türkiye'deki gerekse Aday Ülkeler'de ki enflasyon oranlarının Avrupa Birliği ortalamasının çok üzerinde olduğu görülmektedir.¹⁷⁷

1997 yılı verileri incelendiğinde, geçen süre zarfında Aday Ülkeler, Bulgaristan ve Romanya hariç yıllık fiyat artışlarını kontrol altına almış ve önceki dönemlere göre makul düzeylere indirmişlerdir. Yıllık fiyat artışlarına ülke bazında bakıldığında, en büyük başarıyı Litvanya ve Letonya göstermiş, 1992 yılında sırasıyla % 1020.8 ve % 961.2 olan yıllık fiyat artışını 1997 yılında % 8'ler düzeyine indirmişlerdir. Bulgaristan ve Romanya fiyat artışlarını kontrol altına almada aynı başarıyı gösterememiş, 1992 yılında yıllık bazda ortalama % 79.4 ve % 210.4 olan fiyat artış hızları, 1997 yılında % 1082.2 ve % 154.2 düzeyine ulaşmıştır. Aday Ülkeleri'nin 1997 yılı ortalama fiyat artış hızı yıllık bazda Bulgaristan ve Romanya hariç, % 10.7 oranında gerçekleşmiştir. Türkiye'de yıllık fiyat artış oranlarına bakıldığında, bu konuda başarı gösterilememiş olduğu görülmektedir. 1992 yılında % 66 olan yıllık bazda fiyat artış oranı 1997 yılında % 99.1 düzeyine yükselmiştir. Sonuç olarak, yıllık fiyat artışlarını kontrol altına almada Aday Ülkelerin bir çoğunun kaydetmiş olduğu başarıyı Türkiye gösterememiştir. Türkiye ekonomisinin uzun yıllardır en önemli sorunlarından birisi olan enflasyon hala önemini korumaktadır.

Kalkınma ve gelişmenin sağlanması amacıyla yatırımların finanse edilebilmesi için, en önemli araçlardan birisi olan doğrudan yabancı sermaye, Aday Ülkeler ve Türkiye açısından çok önemli bir yere sahiptir. Tablo III.5.'de ve Tablo III.13.'de Aday Ülkeler ve Türkiye'ye 1993-1996 yılları arası girişi gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye GSYİH'nın yüzdesi olarak ve kişi başına doğrudan yabancı sermaye stoku ECU olarak verilmiştir. 1994 yılı verileri incelendiğinde; Aday Ülkeler'den özellikle,

¹⁷⁷ TCMB, Yıllık Rapor 1997 (TCMB Yayınları, Ankara: 1998), s.15'deki verilerine göre 1997 yılı Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin enflasyon oranları ortalaması % 2.6 civarındadır.

Estonya'ya GSYİH'sının % 9.2'si, Letonya'ya ise GSYİH'sının % 4.2'si oranında yabancı sermaye girişi söz konusu olduğu görülmektedir. Aynı dönemde Türkiye'ye giren doğrudan yabancı sermaye tutarı ise GSYİH'sının % 0.42'sine karşılık gelmektedir. 1996 yılı verilerine göre; Türkiye'ye giren doğrudan yabancı sermaye miktarı GSYİH'nın % 0.33'üne gerilerken, Macaristan'da ülkeye giriş yapan doğrudan yabancı sermaye tutarı GSYİH'sının % 4.4'üne karşılık gelmekte, Letonya'da ise % 3.6 gibi bir oran teşkil etmektedir.

1996 yılı itibariyle, Aday Ülkeler'de kişi başına düşen doğrudan yabancı sermaye stokuna bakıldığında, 1040 ECU ile Macaristan ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu ülkeyi sırasıyla 520 ECU ile Çek Cumhuriyeti ve 290 ECU ile Slovenya takip etmektedir. En düşük doğrudan yabancı sermaye stokuna sahip ülke kişi başına 40 ECU ile Bulgaristan'dır. Aday Ülkeleri'nin kişi başına doğrudan yabancı sermaye stoku ortalaması ise 265 ECU civarındadır. Aynı dönemde Türkiye'de kişi başına doğrudan yabancı sermaye stokunun 20 ECU olduğu görülmektedir. Aday Ülkeler ve Türkiye doğrudan yabancı sermaye girişine göre karşılaştırıldığında; ekonomik gelişme ve yatırımların finansmanında çok önemli bir araç olan yabancı sermaye ve bununla birlikte ülkeye gelen, teşebbüs, teknoloji, risk taşıma ve organizasyon aktarımını içeren unsurlar konusunda Türkiye Aday Ülkelerin çok gerisinde kalmaktadır.

Aday Ülkeler ve Türkiye'nin işgücü piyasasına ait, çalışan nüfus, işsizlik oranı ve tarımsal işgücünün toplam işgücü içindeki oranı tanımlamaları altında karşılaştırmaya gidilmiştir. Aktif istihdam olarak adlandırılan ve 15-64 yaş arasında yer alanların genel nüfusa oranını veren çalışan nüfus, 1995 yılı verilerine göre Aday Ülkeler'de, % 51.5 ile % 67.6 arasında değişmektedir. Ülke bazında bakıldığında, en yüksek çalışan nüfus oranına sahip ülke, % 67.6 ile Letonya'dır. En düşük orana sahip ülke ise % 51.5'lik oranla Bulgaristan'dır. Aday Ülkeler'de çalışan nüfusun genel ortalaması % 60.9 civarındadır.(Tablo III.6.) Aynı dönem itibariyle Türkiye ile ilgili çalışan nüfus oranına bakıldığında, % 63.7 olduğu görülmektedir.(Tablo III.13.) Aday Ülkeler ortalamasına göre değerlendirildiğinde, Türkiye'nin 15-64 yaş arası çalışan nüfus oranının daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Çalışan nüfus oranının bu şekilde yüksek seyretmesi sonucunda, yatırım imkanları da aynı düzeyde gelişme göstermediği değerlendirildiğinde noksan veya eksik istihdamın oluşması kaçınılmaz olmaktadır.

İşsizlik gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik ve sosyal bir sorun olma özelliğini korumaktadır. Tablo III.6. ve Tablo III.13.'de Aday Ülkeler ve Türkiye ile ilgili veriler incelendiğinde; Aday Ülkeler'de 1994 yılı itibariyle işsizlik ortalamasının % 10.1 olduğu görülmektedir. Ülke bazında bakıldığında en düşük işsizlik oranına sahip ülke % 3.8'lik işsizlik oranıyla Çek Cumhuriyeti'dir. En yüksek işsizlik oranına sahip ülke ise % 20.5 ile Bulgaristan'dır. Aynı dönemde Türkiye'de işsizlik ortalaması % 8.1 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda Türkiye Aday Ülkeler ile değerlendirildiğinde, işsizliğin en az olduğu ülkeler arasında Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Romanya ve Litvanya'dan sonra beşinci sırada bulunmaktadır. İşsizlik ortalamasına ait 1996 yılı verileri incelendiğinde; Aday Ülkeler'in işsizlik ortalamasının % 7.9 seviyesinde seyrettiği, buna rağmen Türkiye'de işsizlik oranının % 6'ya gerilediği görülmektedir. Türkiye'deki işsizlik oranının azalmasındaki en büyük etken, tarım sektöründeki istihdam oranının yüksek olması sonucu kırsal kesimdeki düşük işsizlik oranının genel işsizlik oranını düşürmesi olarak gösterilebilir.

Öte yandan Türkiye'de tarım sektöründe çalışan nüfus 1995 yılı itibariyle yaklaşık % 47.6'dır. (Tablo III.13.) Halbuki tarım sektöründe çalışanların aktif nüfusa oranı Aday Ülkeler'de ortalama % 13.9 civarındadır. (Tablo III.7.) Tarım sektöründe çalışanların aktif nüfusa oranına ülke bazında bakıldığında, Aday Ülkeler içinde en yüksek orana sahip ülke % 34.4 ile Romanya'dır. Estonya ise % 6 ile en düşük orana sahip ülke olarak görünmektedir. Bu durumda Türkiye, tarım sektöründe çalışan nüfus bakımından en yüksek orana sahip ülke konumundadır. Bunun sonucu olarak da, Türkiye'de tarımsal faaliyetlerin yoğun olmadığı dönemlerde devamlı bir işgücü fazlası bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, tarımda işgücünün marjinal verimi sıfırdır. Yani tarım sektöründe yoğun bir gizli işsizlik mevcut denilebilir.

Son olarak Aday Ülkeler'in ve Türkiye'nin toplam dış borç stokları ile dış borç ödeme güçlerini yansıtan dış borç / ihracat oranı ve GSYİH'nin yüzdesi olarak dış borç verileri Tablo III.8.'de ve Tablo III.13.'de verilmiştir. Aday Ülkeler'in 1994 yılı dış borç stokları incelendiğinde Bulgaristan hariç toplam 79.062 milyon dolar olduğu görülmektedir. Aynı dönemde Türkiye'nin dış borç stoku ise 65.600 milyon dolardır. Yukarıdaki veriler ışığında Türkiye'nin Aday Ülkeler'e göre daha yüksek dış borç yükü altında olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dış borç ödeme gücünü değerlendirmek amacıyla Aday Ülkeler ve Türkiye'nin 1996 yılı itibariyle dış borç / GSYİH kriterine bakıldığında; Aday Ülkeler'den Bulgaristan'ın toplam GSYİH'sının % 99 oranında dış borç yükü altında olduğu görülmektedir. Bu ülkeyi sırasıyla % 62.0 ile Macaristan ve % 43.3 ile Slovakya takip etmektedir. Dış borç stokunun GSYİH içindeki payının en düşük olduğu ülke ise % 7.3 ile Estonya'dır. Aynı dönem itibariyle Türkiye'nin durumuna bakıldığında, dış borç stokunun GSYİH içindeki % 44.1 paya sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda gerek Türkiye gerekse Macaristan, Bulgaristan, Slovakya ve Polonya gibi Aday Ülkeler'in vasat borç yükü altında bulunduğu göze çarpmaktadır. Sonuç olarak, Aday Ülkeler ve Türkiye açısından dış borç ödemeleri için yeni dış borç alımına gidilmekte veya milli gelirden aktarılan kaynaklarla karşılanmaktadır. Bu durumda ülke ekonomilerinin gelişmesi üzerine olumsuz bir etki yaratmaktadır. Sağlıklı bir ekonomik gelişme için özellikle yurtiçi tasarruf / yatırım dengesi sağlanmalıdır.

3.2. Dış Ticarete İlişkin Göstergeler Açısından Karşılaştırma

Dış ticaretin gösterdiği veya göstereceği gelişme, Türkiye ve Aday Ülke ekonomilerinin gelişmesi yönünden önemli bir öge niteliği taşımaktadır. Karşılaştırmalarda dış ticaretin iktisadi faaliyetler ve iktisadi gelişme açısından önemini belirlemek amacıyla çeşitli göstergeler kullanılmıştır. Bunlar, dış ticaret dengesi, ithalat, ihracat, dış ticaretin yapısı ve dış ticaretin geliştirildiği ülkelerdir.

Tablo III.9. ve Tablo III.14.'den Aday Ülkeler ve Türkiye'ye ait 1995 yılı itibariyle ihracat rakamlarına bakıldığında; Aday Ülkeler'in toplam 90.316 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirdiği görülmektedir. Ülke bazında en yüksek ihracat rakamına sahip ülke ise 22.894 milyon dolar ile Polonya'dır. Bu ülkeyi 21.657 milyon dolarla Çek Cumhuriyeti, 15.466 milyon dolarla Macaristan takip etmektedir. Öte yandan aynı dönemde Türkiye 21.637 milyon dolar ihracat geliri elde etmiştir. Türkiye tüm Aday Ülkeler'in 1995 yılında elde etmiş olduğu ihracat gelirinin ancak % 23'ünü gerçekleştirebilmiştir. Aday Ülkeler'in 1995 yılı sayımlarına göre, toplam nüfuslarının 95 milyon civarında olduğu düşünülürse kişi başına 1011 dolar ihracat geliri düşmektedir. Diğer taraftan Türkiye'de 1995 yılında kişi başına düşen ihracat gelirinin hesaplamalar sonucunda 370 dolar civarında olduğu görülmektedir. Beşeri, topoğrafik

özellikleri ve serbest piyasa ekonomisine geçişte Aday Ülkeler'e nazaran daha avantajlı olması gerekirken bu avantajını iyi kullanamadığı görülmektedir.

Öte yandan Aday Ülkeler ve Türkiye'nin aynı tablolardan 1995 yılı itibariyle ithalat harcamalarına bakıldığında; ihracat gelirlerinin aksine Türkiye'nin 35.709 milyon dolarla en yüksek ithalat rakamlarına sahip ülke konumunda olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin ardından 29.049 milyon dolarla Polonya, 25.265 milyon dolarla Çek Cumhuriyeti gelmektedir. Aday Ülkelerde toplam ithalat harcamaları 108.650 milyon dolardır. Aday Ülkeler'de ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama % 83.1 iken bu oran Türkiye'de % 60.5 olmuştur. Ülke bazında Aday Ülkelere bakılacak olursa ihracatın ithalatı karşılama oranı, Slovakya'da % 101.5, Polonya'da % 78.8 ve Çek Cumhuriyeti'nde % 85.7 olduğu görülmektedir. Bu oranın optimum % 85 civarında düşünülürse, Türkiye'de ihracatın ithalatı karşılama oranının optimumun oldukça altında kaldığı sonucuna varılabilir.

İhracatın ithalatı karşılama oranlarından da anlaşılacağı gibi Türkiye'nin dış ticaret dengesi Aday Ülkeler'e göre yüksek miktarda açık vermektedir. 1995 yılında dış ticaret dengesi, Aday Ülkeler'den Polonya'da 6.154 milyon dolar, Çek Cumhuriyeti'nde 3.608 milyon dolar açık verirken, Türkiye'de 14.072 milyon dolarlık açık söz konusudur. Aday Ülkeler'in genelinde ise 18.334 milyon dolarlık dış açık oluşmuştur. Türkiye'de meydana gelen dış ticaret dengesi açığı, Aday Ülkeler'in tümünde meydana gelen dış ticaret dengesi açığının % 76.8'ine karşılık gelmektedir.

Türkiye kalkınmasının belirli bir aşamasına erişmiş olmasına rağmen, ihracat ve ithalat büyüklükleri arasında çok büyük fark oluşmaktadır. Bilindiği gibi ihracat ve diğer döviz kaynaklarının hızla geliştirilmesi ile ekonominin hammadde, ara malı, yatırım malı ve enerji ihtiyaçları yeterli düzeyde karşılanabilir. Bu bakımdan belirlenen hedeflere ulaşabilmek için ihracat ve diğer döviz girdilerinin artırılması gerekmektedir.

İhracat gelirlerinin ve ithalat harcamalarının yapısı, Türkiye ve Aday Ülke ekonomisindeki yapısal oluşumu yansıtacağından karşılaştırmalarda kullanılmıştır. Tablo III.10. ve Tablo III.14.'de Aday Ülkeler ve Türkiye'ye ait bilgiler Tek Rakamlı SITC sınıflandırılmasına göre verilmiştir. Buna göre, 1996 yılı itibariyle Aday Ülkeler'in ithalatına bakıldığında; gıda, canlı hayvan, içki ve tütün mal grubu ithalatının ortalama % 8.4 ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Ülke bazında en yüksek oran % 14.7 ile Estonya'ya aittir. Türkiye'de ise, bu mal grubu, toplam ithalat

içinde % 4.7 oranında ağırlık oluşturmaktadır. Diğer önemli bir kalem olan ham petrol ve madeni yağ ithalatı, Türkiye'nin ithalatında % 13.7'lik bir pay alırken, Aday Ülkeler'de bu oran ortalama % 15 dolayındadır. Gelişmekte olan bir ekonominin dış ticaret göstergelerinden birisi olan hammadde ithalatı Türkiye'de % 8.3 ile Aday Ülkeler'in ortalaması olan % 4.5'lük payın hayli üzerindedir. Öte yandan mamul maddeler ithalatına bakıldığında, Aday Ülkeler'de ortalama % 19.5 oranında bir pay söz konusu iken, Türkiye'de % 16.6 oranında gerçekleşmiştir. İthalatın en büyük kalemi olan makine ve taşıt araçları ithalatı, Aday Ülkeler'in toplam ithalatı içinde ortalama % 29.3 yer kaplarken bu oran Türkiye'de % 36.1 olmuştur.

Diğer taraftan Türkiye'nin ihracat gelirleri içinde % 19 gibi yüksek bir oran teşkil eden, canlı hayvan içki ve tütün mal grubu, Aday Ülkeler'de ortalama % 11 oranında yer tutmaktadır. Bununla birlikte tarım ürünleri ihracat gelirleri, Bulgaristan ve Macaristan'da Aday Ülke ortalamalarının üzerinde yer almaktadır. Aday Ülkeler'in ihracat gelirleri içinde makine ve taşıt araçları ihracat geliri ortalama % 21.6 oranında yer tutarken, Türkiye'de bu oran % 13 civarında oldukça düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Son olarak çeşitli işlenmiş ürünler ihracatına bakıldığında; Türkiye'de % 30 civarında bir ağırlığa sahip olduğu görülürken, Aday Ülkeler'in ihracatında ortalama % 18.2 oranında yer kaplamaktadır.

Sonuç olarak, Aday Ülkeler ile Türkiye arasında hammadde, makine ve taşıt aracı ithalatında, ihracat kalemi olarak da işlenmiş ürünler, makine ve taşıt aracı ihracatından kaynaklanan ekonomideki bazı yapısal farklılıklar olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca Türkiye'nin ihracatı içinde tarım ürünlerinin ağırlığının yüksek oluşu, ihracat gelirlerinde yıllar itibariyle çeşitli dalgalanmalar görülmesine sebep olmaktadır.

Aday Ülkeler ve Türkiye'nin dış ticaretinin ülkelere göre dağılımı 1995 yılı rakamları itibariyle Tablo III.11., Tablo III.12. ve Tablo III.14.'de incelendiğinde; Aday Ülkeler ve Türkiye'de gerek ihracat gerekse ithalatında Almanya'nın en önemli partner olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Türkiye'nin ithalatında Almanya % 15 civarında ağırlığa sahip iken, aynı ülke Aday Ülkeler'in ithalatında % 9.6 ile % 26.6 arasında değişen bir ağırlığa sahiptir. Almanya'nın Aday Ülkeler ve Türkiye'nin ihracatlarındaki ağırlığına bakıldığında, Türkiye'de bu oran % 23.2 Aday Ülkeler'de ise % 8.6 ile % 38.3 arasında değiştiği ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Rusya, Bulgaristan, Letonya, Litvanya ve Slovakya gibi bir çok Aday Ülke'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Rusya'nın, Aday Ülkeler'in aksine Türkiye'nin dış ticaretindeki payı yıllar itibariyle sürekli artış göstermektedir. Sonuç olarak Tablo'daki veriler

ışığında, Aday Ülkeler ve Türkiye'nin dış ticaretinde Avrupa Birliği ülkeleri çok önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Aday Ülkeler açısından, Avrupa Birliği ile olan dış ticaretleri, Avrupa Birliği Anlaşmaları'nın yürürlüğe girdiği 1992 yılından sonra daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan dış ticareti ise 1996 yılında Gümrük Birliği'nin kabulünden sonra Avrupa Birliği lehine gelişme göstermiştir.

SONUÇ

Türkiye 31 Temmuz 1959'da, Topluluk Ülkeleri'ne ihracatını artırmak ve Topluluktan sanayileşme sürecine hız kazandıracak ekonomik yardımları sağlamak amacıyla, "ortak üyelik" için Topluluğa resmen başvurmuştur. Bu beklentilerin yanı sıra, çok kısa süre önce Topluluğa ortaklık için başvurmuş olan Yunanistan'ın elde ettiği ve edeceği avantajların gerisinde kalma kaygısı da Türkiye'yi harekete geçiren bir etken olmuştur. Türkiye ile Topluluk arasında 4 yıl süren müzakereler sonucunda, nihai amacı Türkiye'nin tam üyeliğini hedefleyen, Roma Antlaşması'nın 238.nci maddesine dayanan, gümrük birliği temelinde ve Türkiye-Topluluk ilişkilerini üç döneme ayıran Anı kara Antlaşması 12 Eylül 1963'de taraflarca imzalanmıştır.

Antlaşma Türkiye-Topluluk ilişkilerini üç döneme ayırmıştır. Hazırlık Dönemi olarak nitelendirilen ilk dönemde, Türkiye ekonomisinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Topluluk açısından bakıldığında ise, Türkiye'deki siyasal gelişmelerin izlenebilmesi için zamana ihtiyaç duyulmasıdır. 1 Aralık 1964'de yürürlüğe giren ve 1 Ocak 1973 tarihine kadar devam eden bu dönemde, Topluluk tarafından tek taraflı kotalar açılmış ve Türkiye'nin Topluluğa herhangi bir ödün vermesi söz konusu olmamıştır.

23 Kasım 1973'de imzalanarak, 1 Ocak 1973'de yürürlüğe giren Katma Protokol'le düzenlenmiş olan Geçiş Dönemi, Hazırlık Döneminden farklı olarak karşılıklı ve dengeli yükümlülükleri öngörmüştür. Türkiye ile Topluluk arasında gümrük birliğinin kurulabilmesi için Türkiye'nin ekonomik politikasının, Topluluğun ekonomik politikalarına yakınlaştırılması amaçlanmıştır. Gümrük birliğine geçiş, bazı mallarda 12, diğer bazı mallarda ise 22 yılda gerçekleştirilecektir. Türkiye 12 yıllık listeye giren mallarda 1985 yılında gümrüklerin sıfırlanması, 22 yıllık listeye giren mallarda ise 1995 yılında gümrüklerin sıfırlanması öngörülmüştür. Diğer bir ifadeyle 1995 yılı Toplulukla Türkiye arasında gümrük birliğinin bütünüyle kurulacağı yıl olarak öngörülmüştür. Ancak Türkiye 1970'li yıllarda içine düştüğü ekonomik krizin de etkisiyle üzerine düşen yükümlülükleri yerine getiremez hale gelmiştir. Protokol hükümleri Antlaşma'da öngörüldüğü şekilde işletilememiştir.

Öte yandan Topluluk ise bazı istisnaların dışında Türkiye'den ithal ettiği sanayi mallarında gümrük vergilerini ve kısıtlamaları kaldırmıştır. Ancak, Topluluğun daha sonra üçüncü ülkelerle yapmış olduğu antlaşmalarda benzer kolaylıkları onlara sağlaması Türkiye'nin elde ettiği avantajları ortadan kaldırmıştır. Diğer taraftan Türkiye için son derece önemli bir konu olan serbest dolaşım, Katma Protokol'ün 36.ncı maddesine göre 1986 yılında başlaması öngörüldüğü halde, Topluluk bundan kaçınmıştır. Hatta bununla da yetinmeyip Toplulukla Türkiye arasındaki antlaşmaların özüne ters bir şekilde vize uygulama yoluna gitmiştir.

Ankara Antlaşması ve Katma Protokol'ün eklerinde düzenlenmiş olan mali yardımlar, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal kalkınmasını teşvik etmek amacıyla öngörülmüştür. Bu amaçla Türkiye'ye 1994 yılına kadar toplam 227 milyon ECU tutarında yardım yapılmıştır. 30 Haziran 1980 tarihindeki Türkiye Topluluk Ortaklık Konseyi'nin almış olduğu kararla Türkiye'ye dördüncü mali protokol gereği yapılması gereken yardım, bu zamana kadar Yunanistan'ın engellemeleri nedeniyle Topluluk organlarından geçmediği için gerçekleşmemiştir. Yunanistan'ın bu konudaki engellemeleri halen devam etmektedir.

24 Ocak 1980 sonrasında Türkiye ekonomisinde meydana gelen yapısal değişim, uluslararası ekonomiyle bütünleşme çabaları, Topluluk ile Türkiye arasındaki ekonomik engellerin azalmasına sebep olmuştur. Ekonomik yöndeki bu değişimden alınan cesaretle Türkiye, Avrupalı bir devlet olarak ve Ankara Antlaşması'nda öngörülen sürenin bitiminde önce 14 Nisan 1987 tarihinde Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. "Ortak Üyelik" statüsünün Türkiye açısından kazandırıcı olmaması ve Yunanistan'ın Türkiye aleyhinde izlediği politikalar Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun diğer sebepleri olarak gösterilebilir.

Komisyon Türkiye'nin tam üyelik başvurusu hakkındaki görüş raporunu, Türkiye'nin başvurusundan yaklaşık iki buçuk yıl sonra açıklamıştır. Bu Rapor'da Türkiye, ekonomik ve sosyal açıların yanı sıra geniş bir siyasal perspektif çevresinde değerlendirilmiştir. Topluluk Türkiye'yi tam olarak reddetmemekle birlikte, Türkiye'nin tam üyeliğinin ileri bir tarihte gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Buna neden olarak da, Topluluğun öncelikli olarak gerçekleştirmesi gereken hedeflerin bulunduğu, ayrıca Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan yetersizliklerini gidermesi için zamana ihtiyacı olduğunu dile getirmiştir. Bu Rapor'daki en önemli fakat

o sıralarda gözden kaçan husus, Topluluğun “azınlık” ibaresini kaldırmasıdır. Nitekim bu ibare, Türkiye'nin bütünlüğü açısından çok önemli bir sorun içermektedir.

1 Ocak 1996 tarihinden itibaren 22 yıllık geçiş dönemi sona ermiş ve Türkiye AB ilişkilerinde Son Dönem olarak nitelendirilen dönem başlamıştır. Türkiye, AB Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında almış olduğu kararlar, uluslararası hukuk açısından bir antlaşma değil yeni bir hukuk yaratan, tamamen prosedüre ilişkin bir belgedir. Böylece alınan bu kararlarla Türkiye-AB arasında sanayi mallarında gümrük birliği gerçekleştirilmiştir. Öte yandan Türkiye AB arasındaki GB değerlendirildiğinde özellikle Türkiye açısından iki olumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki dış ticaret açığında meydana gelen büyümedir. AB'den gerçekleştirilen ithalat, ihracata nazaran daha hızlı gelişmektedir. Diğer olumsuz sonuç ise mali işbirliği alanındadır. AB bütçesinden Türkiye'ye aktarılması gereken yardımlar, gerek Avrupa Parlamentosu gerekse Yunanistan tarafından engellenmektedir. GB ile birlikte belirtilenin aksine, doğrudan yabancı sermaye girişinde de herhangi bir artış kaydedilmemiştir. Hatta reel olarak bir azalma söz konusudur.

1989 yılında başlayıp 1990'ların ortalarına kadar devam eden bir süreç içinde Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türkiye'nin AB içindeki Stratejik rolünü önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile bağlantılı olarak, Türkiye'nin AB nezdindeki önemini azaltan bir başka etken daha ortaya çıkmıştır. Bu ikinci faktör, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin Sovyet güdümünden kurtulup süratle Avrupa bütünleşme sürecine katılma yönünde harekete geçmeleridir. Bu ülkeler, sosyalist rejimlerini tahliye etmişler ve batı tipi serbest piyasa ekonomisine dayalı bir ekonomik sistem ile, liberal demokratik bir siyasal sistemi hayata geçirme yönünde önemli adımlar atmışlardır. İlk olarak bu ülkelerle AB arasında yapılan ticaret ve işbirliği antlaşmaları Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile yakınlaşma stratejisinin ilk aşaması olarak kısa sürede uygulamaya konulmuştur.

Söz konusu gelişmeler, Topluluğun önüne yeni imkanlar koymakla birlikte, çözüme kavuşturulması gereken bir çok sorunu birlikte getirmiştir. En önemli sorun, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin gerçekleştirmeye çalıştıkları büyük dönüşüm hareketini başarıyla tamamlamaları için önemli miktarda mali yardıma ihtiyaç duymalarıdır. Topluluk, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin mali sıkıntılarını Strasbourg Zirvesi'nde (8-9 Aralık 1989) ele almış ve bu ülkelerde gerçekleşen ekonomik

reformları desteklemek için tüm olanakların seferber edileceğini ilan etmiştir. İlk olarak PHARE mali yardım program çerçevesinde Polonya ve Macaristan'a yapılan yardımların kapsamı, 4 Temmuz 1990'da Brüksel'de Avrupa Topluluğu'nun Konsey toplantısı sonrasında tüm Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ni kapsayacak şekilde genişletilmesine karar verilmiştir.

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin Topluluk tarafından potansiyel bir üye olarak görülmeğe başlanması ise, 2 Şubat 1990 tarihindeki bir Komisyon Rapor'unda bu ülkelere yapılan "ticaret ve işbirliği antlaşmaları"ndan "Avrupa Antlaşmaları"na geçiş yapılması önerisiyle olmuştur. Daha sonra 14-15 Aralık 1990'da Roma'da yapılan Zirve toplantısında kabul edilen strateji doğrultusunda, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile oldukça kısa zamanda Avrupa Antlaşmaları yapılmıştır.

Avrupa Antlaşmaları'nın yürürlüğe girmesini, söz konusu Orta ve Doğu Ülkeleri'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvuruları izlemiştir. 26-27 Haziran 1992'de yapılan Lizbon Zirvesi'ne, Komisyon tarafından sunulan "genişleme konulu" raporda, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği ile ilgili olarak olumlu görüş belirtilmiştir. Zirve'nin Başkanlık Sonuç Bildirgesi'nde de, Komisyon'un tutumu izlenmiş ve bu ülkelerle yakın işbirliğinin geliştirilmesi ayrıca tam üyelik için hazır duruma gelebilmeleri amacıyla desteklenmeleri arzusu ifade edilmiştir.

21-22 Haziran 1993 tarihli Kopenhag Zirvesi'nde, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin arzu ettikleri takdirde Avrupa Birliği'ne tam üye olabilecekleri, ancak bunun söz konusu ülkelerin tam üyeliğin gerektirdiği ekonomik ve siyasi yükümlülükleri yerine getirmeleri halinde mümkün olacağı belirtilmiştir. Bu gelişmeler sonrasında tüm Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri teker teker tam üyelik başvurusunda bulunmuşlardır.

9-10 Aralık 1994'de yapılan Essen Zirvesi, 15-16 Aralık 1995'de yapılan Madrid Zirvesi, 13-14 Aralık 1996'da yapılan Dublin Zirvesi'nde Avrupa Birliği, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin tam üyeliğe hazırlanmaları için bir tam üyelik öncesi strateji belirlenmesine çalışılmıştır. Komisyon ve Konsey, söz konusu Zirve'lerde alınan kararların sonucu olarak, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne yönelik bir çok rapor hazırlanmıştır. Bu raporların en önemlisi "Gündem 2000"dir. Bu Rapor'da Komisyon; Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ni tam üyeliğe kabul etmenin, hem bu ülkelere, hem de Avrupa Birliği'ne çok önemli fırsat sağlayacağını belirtmiş ayrıca, söz konusu

genişlemenin Avrupa Birliği'ne siyasal avantajlar getireceği ve Avrupa'da barış ve güvenliğin devamına katkı sağlayacağı konusunun da altını çizmiştir.

Avrupa Birliği Komisyonu Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan, Romanya ve Slovakya'nın tam üyelik konusundaki görüşünü hazırlamış ve Konsey'e sunmuştur. Konsey Komisyonu'nun görüşlerini dikkate alarak, genişleme stratejisi ile ilgili son noktayı 12-13 Aralık 1997 tarihleri arasında yapılan Lüksembourg Zirvesi'nde koymuştur. Bu Zirve'nin Başkanlık Sonuç Bildirgesinde 10 Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi ile Güney Kıbrıs Rum Kesimi için 30 Mart 1998 tarihi itibarıyla tam üyelik sürecinin başlatılacağı belirtilmiştir. Bu süreç içinde Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovenya ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi ile 1998 baharında tam üyelik görüşmelerinin başlatılacağı açıklanmıştır. Geriye kalan 5 ülke için ise tam üyelik görüşmelerinin başlatılması için hazırlık çalışmalarının hızlandırılacağı ifade edilmiştir. Böylece AB Lüksembourg Zirvesi'nde, iki çemberden oluşan genişleme stratejisi belirlemiştir. Bu Zirve neticesinde, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin tam üyelik başvuruları sonuca bağlanmıştır.

Ortaklık görüşmelerinin başladığı günden bu güne Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde temel hedefi tam üyelik almıştır. Avrupa'da Sosyalist rejimlerin sona ermesi ve eski Doğu Bloku ülkelerinin Avrupa bütünleşmesi içinde yer almak için harekete geçmeye başlamasıyla, Türkiye'nin bu amacı önemli bir biçimde yara almamıştır. Söz konusu bu gelişmelerle birlikte Avrupa bütünleşmesinin geleceğine dönük projelerde ve Avrupa Birliği'nin metinlerinde, Türkiye ile ilgili olarak tam üyelikten çok, ilişkilerin geliştirilmesinde ve stratejik ortaklıktan bahsedilir olmuştur.

1990 yılından bu güne kadar gerçekleştirilen Avrupa Birliği Zirveleri'nde çıkan sonuç bildirgelerinde, Türkiye'nin stratejik bir ortak olduğu, ilişkilerin geliştirilmesi ve Gümrük Birliği'nin tamamlanması yönünde temenniler dile getirilirken, tam üyeliği hiçbir zaman gündeme gelmemiştir. 26-27 Haziran 1992 tarihli Lizbon Zirvesi, 21-22 Haziran 1993 tarihli Kopenhag Zirvesi, 9-10 Aralık 1994 Essen Zirvesi, 26-27 Haziran 1995 Connes Zirvesi, 13-14 Aralık 1996 Dublin ve son olarakta 16-17 Haziran 1997 tarihli Amsterdam Zirvesi sonuç bildirilerinde Türkiye'ye aday ülke olarak yer verilmemiştir. Fakat buna rağmen Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerine adı geçen tüm Zirve sonuç bildirilerinde mali yardımlar, bu ülkelerin tam üyeliğe hazırlanması, Üyelik

perspektifi ve genişleme stratejisinin oluşturulması gibi başlıklar altında ayrıntılı şekilde yer verilmiştir.

Aralık 1995 Madrid Zirvesi sonucunda Konsey tarafından talep edilen ve Komisyon tarafından Temmuz 1997’de açıklanan “Gündem 2000” adlı görüş raporunda “Türkiye ile ilgili ilişkiler” adı altında ayrı bir başlık ayrılmıştır. Bu başlık altında, Türkiye’nin Ankara antlaşması ile tanınan tam üyelik hakkı bir kez daha tekrar edilmiş ve Türkiye’nin diğer aday ülkelerle aynı kriterler esasında değerlendirileceği ayrıca Türkiye-AB arasındaki ilişkilerin Gümrük Birliği temelinde derinleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

12-13 Aralık 1997 tarihinde yapılan Lüksembourg Zirvesi sonucunda 10 Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi ve Kıbrıs Rum Kesimi’ne üyelik yolları açılmıştır. Öte yandan bu Zirve sonucunda, “Türkiye için Avrupa Stratejisi” başlığı altında, Türkiye konusu ayrıca ele alınmıştır. Burada açıkça, Türkiye ile “katılma müzakerelerinin başlatılmasına imkan sağlayacak siyasi ve ekonomik şartların Türkiye tarafından yerine getirilmediği” söylenerek, Türkiye’nin diğer ülkelerle birlikte genişleme sürecine dahil edilmeyeceği ortaya konmuştur. Buna karşılık Türkiye’ye “katılmaya hazırlık stratejisi” adı altında; Ankara Antlaşması’nın sağladığı imkanların geliştirilmesi, Gümrük Birliği’nin derinleştirilmesi, mali işbirliğinin uygulanması, yasaların yakınlaştırılması ve AB müktesebatına uyum gibi konularda işbirliğinin geliştirilmesi önerilmiştir. Bununla birlikte Türkiye için “hazırlık stratejisi” ise, azınlıklara saygı gösterilmesi, Yunanistan ile Türkiye arasındaki uyuşmazlıkların Uluslararası Adalet Divanı’nda çözülmesi, Kıbrıs’a siyasi bir çözüm bulunması gibi Türkiye açısından kabul edilemez ve tartışmalı konuları şart koşmuştur.

AB’nin Lüksembourg Zirvesi sonucunda izlemiş olduğu yanlı tutum karşısında Türkiye, AB ile ilişkiler konusunda siyasi olarak Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri’nin gerisinde bırakılmasını, önyargılı ve art niyetli bir tutum olarak değerlendirilmiş ve bunun sonucunda, “AB ile varolan ortaklık ilişkilerini sürdürme, ancak iki tarafı doğrudan ilgilendirmeyen siyasi konuları AB ile görüşmeme” konusunda karar almıştır.

Lüksembourg Zirvesi sonucunda AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerde meydana gelen bunalım ve Türkiye’nin 12 Mart 1998’de yapılmış olan Avrupa Konferansı’na katılmaması, AB’ni yeni arayışlara itmiştir. 15-16 Haziran 1998 tarihinde Cardiff’te

gerçekleştirilen AB Zirvesi sonucunda, Lüksembourg Zirvesi'nden farklı olarak, Türkiye'nin diğer 11 adayın arkasından 12.nci aday olarak teyidi, fakat bu ülkelerden ayrı bir kulvarda kendine özgü şartlarda değerlendirilmesi sonucu çıkmıştır. Türkiye'nin beklentisi olan, diğer aday ülkelerle birlikte 12.nci aday olarak üyelik perspektifinin tanınması ve üyeliğe hazırlık stratejisine dahil edilmesine cevap vermediği için, Türkiye AB ilişkilerinin boyutunda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Son olarak, 1989'dan bu yana Türkiye AB ilişkilerinde, öncedekilerden içerik olarak hiç bir farkı olmayan, Türkiye'nin beklentilerine ve açılımlarına cevap vermeyen, ayrıca Türkiye'nin üyelik öncesi hazırlık sürecine dahil edilmediği bir rapor açıklanmıştır. 4 Kasım 1998'de açıklanan rapordaki tek farklılık, Cardiff Zirvesi sonuç bildirgesinde olduğu gibi Türkiye'nin 12.nci aday olarak teyit edilmesidir.

1989 sonrası günümüze kadar geçen süreç içerisinde, AB-Türkiye ve AB-Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ilişkileri Türkiye aleyhinde gelişmiştir. Çalışmaların temel problematiğini teşkil eden Türkiye aleyhine bu gelişme, çalışma sırasında belirlenen bazı objektif makroekonomik kriterler bazında değerlendirilmektedir. Çalışmanın Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile ilgili bulgularına göre; GSYİH reel büyüme oranında bazı ülkelerde göze çarpan istikrarsızlık ve yetersiz büyüme oranı, kişi başına satın alma gücüne göre GSYİH ülkeler arası büyük farklar, özellikle Bulgaristan ve Romanya'daki makroekonomik istikrarsızlıklar, bazı aday ülkelerde toplam istihdam içinde tarımsal işgücünün yüksek oranlı olması ve dış borç yükü bakımından Bulgaristan'ın durumu önemli bir ekonomik sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte GSYİH'nin sektörel dağılımı, enflasyon oranını indirmede gösterilen başarılar, özellikle Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya'ya yabancı sermaye girişinin yüksek miktarda olması, bu ülkelerin ekonomilerindeki olumlu gelişme olarak kaydedilebilir. Öte yandan Bulgaristan ve Baltık Ülkeleri'nin dış ticaretlerinde Rusya'nın ağırlıklı olarak yer alması üzerinde durulması gereken bir konudur.

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin değerlendirildiği makroekonomik kriterler bazında Türkiye'nin ekonomik analizi yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre, Türkiye'nin 1995 yılı sonrasında istikrarlı ve yüksek bir büyüme hızı yakaladığı görülmektedir. Tarım sektörünün katma değerinin ve toplam istihdam içinde tarımsal işgücünün yüksekliği Türkiye açısından bir dezavantaj oluşturmaktadır. Öte yandan yıllardır, yüksek oranda seyreden enflasyon, doğrudan yabancı sermaye girişinin düşük düzeyde,

gerçekleşmesi ve dış borç stokunun artması Türkiye ekonomisi için olumsuzluk teşkil etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin dış ticaretinin yaklaşık % 50'sini AB ile gerçekleştirmesi, dış ticaretteki yapısal değişim ve ihracattaki artışın, Türk ekonomisine olumlu yansımaları, karşılaştırmada önemli bir unsur olmuştur.

Çalışmanın neticesinde: Türkiye'nin tüm adaylar arasında yegane NATO üyesi olması ve bu niteliği ile Türkiye'nin 1952 yılından bu yana Avrupa'nın bölünmüşlüğüne aşılması için verilen ve demokrasilerin zaferi ile sonuçlanan mücadelede aktif bir rol oynadığının gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Türkiye adaylar arasında AB ile en eski kurumsal ilişkilere sahip ülke konumundadır. Türkiye AB ile Gümrük Birliği'ne giderek ileri bir ekonomik entegrasyon gerçekleştiren tek ülkedir. Öte yandan Türkiye makroekonomik performans, özel sektörün gelişmişliği, AB pazarına sağladığı uyum ve bu pazarda gerçekleştirdiği entegrasyon düzeyi ile aday ülkelerin yarısından daha iyi durumdadır. Tüm bunların ışığında AB tarafından Türkiye'ye, diğer aday ülkeler gibi üyelik perspektifinin verilmesi, üyelik öncesi stratejiye dahil edilmesi ve aynı şartlarda değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AKMAN, Vedat. **Avrupa Topluluğu ve Türkiye Uluslararası Antlaşmalar ve Ekonomik Birliğin Ötesinde Bir Avrupa**. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1997
- ALANAT, Mümin-GÜNÜĞÜR, Haluk-BOZKURT, Ömer...**T.C. Merkez Bankası El Kitabı**. Ankara: TCMB. Yayınevi, 1995
- Ana Britannica**. 15. Basım Cilt 23. İstanbul: 1994.
- AET Türkiye Ortaklık Antlaşması Katma Protokol**. İstanbul: Yalkın Ofset Matbaası, 1981.
- Avrupa Topluluğu Nedir?** Ankara: Avrupa Topluluğu Yayınları, 1975.
- Avrupa Komisyonu Kıbrıs Temsilciliği. **Avrupa Birliği'nin Kurumları**. Kıbrıs: Avrupa Komisyonu Kıbrıs Temsilciliği Yayınları, 1995.
- BAYDROL, Can, **Avrupa Birliğini Kuran Antlaşma**. İstanbul: İKV Yayınları, 1993.
- BORCHARDT, Klaus Dieter. **Avrupa Bütünleşmesi**. Çeviren: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği. Ankara: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları, 1995.
- BOZKURT, Veysel. **Avrupa Birliği ve Türkiye**. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1997.
- CANBOLAT, İbrahim S. **Uluslararası Sistem Avrupa Birliği Bir Dönüşümün Analizi**. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1998.
- ÇAYHAN, Esra. **Dünden Bugüne Türkiye AB İlişkileri ve Siyasi Partilerin Konuya Bakışı**. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1997.
- ÇİMEN, Ahmet. **Gümrük Birliği ve AT-Türkiye İlişkileri**. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları. 1996.
- DAĞDEMİR, Elif Uçkan. **Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelikinin AB'nin Bütünleşme ve Genişleme Dinamikleri Yönüyle Değerlendirilmesi**. İstanbul: İKV Yayınları, 1998.
- DİE. **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**. Ankara: DİE Yayınları, 1998.

_____. **Aylık İstatistik Bülteni.** Ankara: DİE Yayınları 1998.

DURŞUN, Hilmi. **Avrupa Topluluğu ve Türkiye-AET İlişkileri.** Ankara: TBMM Basımevi, 1984.

ERKMAN, İ. Kaan. **Avrupa Birliği'nin Genişleme Stratejisi.** Ankara: DTM Avrupa Genel Müdürlüğü Yayınları, 1998.

Friedrich Ebert Vakfı. **Avrupa Yeniden Yapılanırken Türkiye.** İstanbul: Printed by Çözüm Publication Turkey, 1997.

GERBERT, Paul. **The Dynamics of European Union.** London: Edited by Pryce R., 1987.

GÖKDERE, Ahmet. **Avrupa Topluluğu Türkiye İlişkileri.** Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991.

GÖNLÜBOL, Murat. **Milletler Arası Siyasi Teşkilatlanma.** Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1975.

Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri. Ankara: Vakıfbank Yayınları, 1990.

KARLUK, S. Rıdvan. **Avrupa Birliği ve Türkiye.** Üçüncü Baskı. İstanbul: Beta AŞ, 1995.

_____. **Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar.** İstanbul: Tütünbank Yayınları, 1996.

_____. **Avrupa Birliği ve Türkiye.** Dördüncü Baskı. İstanbul: İMKB Yayınları, 1996.

_____. **Gümrük Birliği Döneminde Türkiye Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü.** Ankara: Turhan Kitabevi, 1997.

_____. **Avrupa Birliği ve Türkiye.** Beşinci Baskı. İstanbul: Beta AŞ., 1998.

_____. **Uluslararası Ekonomi.** Beşinci Baskı. İstanbul: Beta AŞ., 1998.

KILINÇ, Uğur. **Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri.** Ankara: TOBB Yayınları, 1990.

MANİSALI, Erol. **Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli.** İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1996.

ÖZEN, Çınar. **"Avrupa Bütünleşmesinin Temelleri ve Maastricht Antlaşması"** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi SBE, 1994.

_____. **"Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Neofonksiyonalist Teori Çerçevesinde Analizi"** Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, SBE 1998.

SARAÇOĞLU, Tefik. **Türkiye ile Avrupa Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Antlaşma.** İstanbul: İKV Yayınları, 1981.

TEKELİ, İlhan.-İLKİN, Selim. **Türkiye ve Avrupa Topluluğu I: Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı.** Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993.

_____. **Türkiye ve Avrupa Topluluğu II: Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı.** Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993.

TC. Başkanlık. Başbakanlık. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı. **Avrupa Topluluğu ve Türkiye.** Ankara: TC: Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları, 1991.

_____. **Avrupa Topluluğu ve Türkiye.** İkinci baskı. Ankara: TC. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları, 1993.

TCMB. **TCMB Yıllık Rapor 1997.** Ankara: TCMB Yayınları, 1998.

TİSK. **Sosyal Yönleriyle Avrupa Birliği.** Ankara: TİSK Yayınları, 1989.

Avrupa Birliği Yayınları

Agenda 2000 For a Stronger and Wider Union. Bull. EU. Supplement 5/97

Amsterdam European Council, Conclusions of the Presidency. Bull. EU. 6-1997

Commission opinion on Hungary's application for membership of the European Union. Bull. EU. Supplement 6/97.

Commission opinion on Poland's application for membership of the European Union. Bull. EU. Supplement 7/97.

Commission opinion on Romania's application for membership of the European Union. Bull. EU. Supplement 8/97.

Commission opinion on Slovakia's application for membership of the European Union. Bull. EU. Supplement 9/97.

Commission opinion on Latvia's application for membership of the European Union. Bull. EU. Supplement 10/97.

Commission opinion on Estonia's application for membership of the European Union. Bull. EU. Supplement 11/97.

Commission opinion on Lithuania's application for membership of the European Union. Bull. EU. Supplement 12/97.

Commission opinion on Bulgaria's application for membership of the European Union. Bull. EU. Supplement 13/97.

Commission opinion on Czech Republic's application for membership of the European Union. Bull. EU. Supplement 14/97.

Commission opinion on Slovenia's application for membership of the European Union. Bull. EU. Supplement 15/97.

Copenhagen European Council, Conclusions of the Presidency. Bull. EU. 6-1993.

Corfu European Council, Conclusions of the Presidency. Bull. EU. 6-1994.

Dublin European Council, Conclusions of the Presidency. Bull. EU. 1996.

Essen European Council, Conclusions of the Presidency. Bull. EU. 12-1994.

Lizbon European Council, Conclusions of the Presidency. Bull. EU. 6-1992.

Lüxemburg European Council, Conclusions of the Presidency. Bull. EU. 12-1997

Madrid European Council, Conclusions of the Presidency. Bull. EU. 1995.

Strengthening Democracy in the EC. Pub of Com. Lüxemburg, 1993.

İnternet Adresi

<http://www.eureptr.org.tr>

Dergi ve Gazeteler

ALICI, Murat. "Ekonomik Entegrasyonun İspanya'ya Yönelik Yabancı Doğrudan Sermaye Yatırımları". **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**. Gazi Üniversitesi İİBF, İlkbahar 1995.

ALPAY, Şahin. "Ne Bekliyorduk ki" **Milliyet**. 17 Aralık 1997.

ALPAY, Şahin. "Orta Avrupa AB Yolunda 1" **Milliyet**. 3 Kasım 1997.

_____. "Orta Avrupa AB Yolunda 2" **Milliyet**. 4 Kasım 1997.

_____. "Orta Avrupa AB Yolunda 3" **Milliyet**. 5 Kasım 1997.

_____. "Orta Avrupa AB Yolunda 4" **Milliyet**. 6 Kasım 1997.

_____. "Orta Avrupa AB Yolunda 5" **Milliyet**. 7 Kasım 1997 .

_____. "Orta Avrupa AB Yolunda 6" **Milliyet**. 8 Kasım 1997.

_____. "Orta Avrupa" **Milliyet**. 14 Kasım 1997.

BOZKURT, Ömer. "Maastricht Antlaşması ve Avrupa bütünleşmesi". **Amme İdaresi Dergisi**. Mart 1993.

CERRAHOĞLU, Nilgün. "Avrupa Türkiye' yi Göze Alamıyor" **Milliyet**. 23 Kasım 1997

DEMİRTAŞ, Birgül. "Bulgaristan Ne Kadar Hazır" **Milliyet**. 17 Aralık 1997

ELEKDAĞ, Şükrü "Türkiye'nin Avrupa Düşü" **Milliyet**. 15 Aralık 1997.

GÜNUĞUR, Haluk. "Avrupa Ekonomik Topluluğunun Dünü, Bugünü, Yarını". **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**. 1986.

KALEAĞASI, Bahadır. "Gümrük Birliği'ne Misilleme Yanlış" **Milliyet**. 10 Mart 1998.

KARLUK, Rıdvan S. "Gümrük Birliği Fiyaskoya Dönüşebilir". **Milliyet**, 31 Aralık 1996.

KOHEN, Sami. "AB'den İyi Sinyaller" **Milliyet**. 23 Ekim 1998.

KOHEN, Sami. "Bugün Son Fırsat" **Milliyet**. 13 Aralık 1997.

KOHEN, Sami. "Kararın Olumlu Olumsuz Yönleri" **Milliyet**. 14 Aralık 1997.

KOHEN, Sami. "Sınırlı Perspektif" **Milliyet** 20 Kasım 1997.

ÖYMEN, Altan. "AB'nin Kararını Beklerken" **Milliyet** 13 Aralık 1997.

- TAMER Meral. "AB Tek Engel İnsan Hakları Değil" **Milliyet**. 11 Kasım 1998.
- TECİMEL, Mahmut. "AB'yi Evrensel Değerler Tanımlamalı" **Milliyet**. 12 Aralık 1997.
- YILMAZ, Bahri. "Ekonomik ve Siyasi Bütünleşme Ayrılsın" **Milliyet**. 8 Kasım 1998.
- "Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri, Bugünü ve Yarını". **Güncel Avrupa Dergisi**. Sayı: 3-4, Mart-Mayıs 1997.
- "Avrupa Ekonomik Topluluğu Genişlemesi" **İKV Dergisi**. Ocak 1986.
- "Avrupa konferansı" **Güncel Avrupa Dergisi**. Sayı: 3-4, Mart-Nisan 1998.
- "Bir Yıllık Gümrük Birliği". **Güncel Avrupa Dergisi**. Sayı: 1-2, Ocak-Şubat 1997.
- "Cardiff AB Konseyi Olumlu Bir Manzara" **Güncel Avrupa Dergisi**. Sayı: 5-6 Mayıs 1998.
- "Genişleme Süreci Başlıyor" **Güncel Avrupa Dergisi**. Sayı: 9-10, Kasım-Aralık 1997.
- "Gümrük Birliği" **Güncel Avrupa Dergisi**. Sayı: 1, Ocak 1996.
- "Gündem 2000" Komisyon Önerileri" **Güncel Avrupa Dergisi**. Sayı: 7-8, Eylül-Ekim 1997.
- "Gündem 2000". **Güncel Avrupa Dergisi**. Sayı: 5-6, Haziran-Ağustos 1997.
- "Türkiye için Avrupa Stratejisi" **Güncel Avrupa Dergisi**. Sayı: 11-12, Ocak-Şubat 1998.

Finansal Forum. 29 Kasım 1998.

Milliyet. 02 Aralık 1998.

Milliyet. 11 Kasım 1997.

Milliyet. 12 Aralık 1997.

Milliyet. 14 Aralık 1997.

Milliyet. 15 Aralık 1997.

Milliyet. 16 Aralık 1997.

Milliyet. 19 Aralık 1997.

Milliyet. 20 Kasım 1997.

Milliyet. 28 Kasım 1997.

Radikal. 11 Kasım 1997.